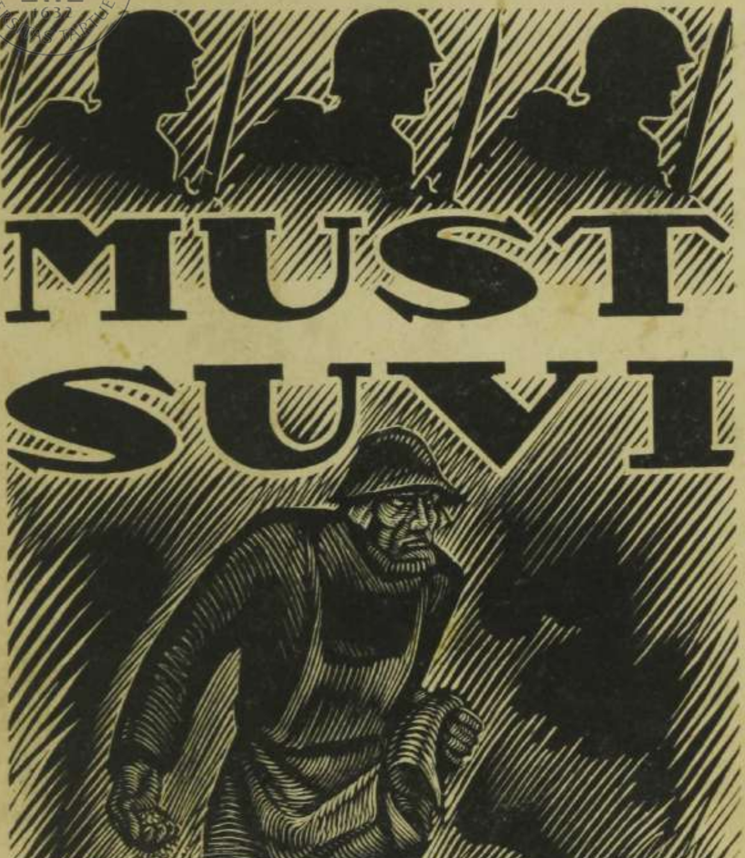
RUDOLF SIRGE

NOOR-EESTI

RUDOLF SIRGE / MUST SUVI

RUDOLF SIRGE

MUST SUVI

ROMAAN

1936

NOOR-EESTI KIRJASTUS TARTUS

KORREKTOR A. SELGE

E. JÄRVE KAAS

„Noor-Eesti Kirjastuse“ trükikoda Tartus

KIRI UNUSTATUD KOOLIVENNALT

Inimese mälu pole pidav, vaid läbivaristav nagu sõel. Mida aasta vanemaks, seda harvemaks kuluvad niievahed ja seda suuremad mälestusterad pudenevad tuulealustesse, kõlgaste hulka, kust vaid harv puhang toob mõne neist tagasi terakuhja.

Armastus ja viha, sõprus ning vaenutegu — kõik suuremadki emotsiooni viljaterad kuluvad ajasõela pikaldasel jahvatusel peeneks ning varisevad aganatesse, mineviku tuulealuste kohevasse hunnikusse.

Meie tunnetel ja teadmistel ei ole igavest kestust, sest me unustame.

Meie arusaamised ja hinnangud võtavad väga kergesti teise kuju — sest me mälu pidamatus varistab kaduvusse olnud seisukohad ning hinnangud.

Südamest armastatud inimestest lahkudes tõotame neid mälestada eluotsani. Aga ometi tuhmuvad nende kujud meis ajaga, nende näojooned ja tegumood jäävad võõraks, ning kui nad saatuse kummalisel tahtel kuskil ootamatult taas ilmuvad risti meie teele, küsime sageli üllatudes: Kes oled sa, võõras, ja mis sa minust tahad?

Samuti küsisin eneselt umbes aasta eest, kui mu

lauale ulatati kiri, mille saatjat ma kuidagi ei võinud taas oma mälus elavaks teha ta kõverate, tööinimese kohmakate kirjatähtede järgi.

Pöörates nelja kergete sinilillade joontega lehekülge oma kirjutuslaual kordasin mõttes: Kes oled sa, võõras, ja mis sa minust tahad?

Ent siis ma leidsin kirja viimase rea alt, poogna parempoolselt servalt õige väikese ja tagasihoidliku allkirja: „Peep", mille viimase „p" saba oli tõmmatud risti läbi tähe ülemise kumera osa ja mis poole sentimeetri pikkuse rõhtjoonekesena nagu kandis oma tüvel kogu allkirja. Ning minus hakkasid elama tuhmunud kujud ja pildid. Üksainus väike rõhtjooneke oma iseloomulikus kallakus valgustas mu mulduma lööva mäluaia lavaaknaid tugevama helgiga, kui suudavad anda mitu kümne tuhande küünla jõulist helgiheitjat või välgusähvatus pimedal ööl. Toosama rõhtjooneke tursutas mu mälusõelal üles emotsiooniterakesed, põhjustades nende küpsmise värskeks kujutlusviljaks vanadel mälestuspeenardel, kust muidu vaevalt vaim enam oleks tihanud korjama rutata mingisugust saaki. Toosama jooneke lõpptähe taga pani elama mitmekordistatud intensiivsusega kõik seigad ning kujud minu vaimusilma ees, mis aastate varjus kunagi pakkunud lõikavaid elamusi, olgu norgu- või lõbutekitavaid.

Peep kirjutas järgmist:

„Kallis kooli- ja vereveli! Meie vahele on kogunenud aastaid nagu noort metsavõsa, mis nüüd lahutab Mustiküla suurest palust, ja meie vahele on püstitatud teisiti arusaamiste aiad — palju kõrgemad kui nood, mis kunagi lahutasid Kirepi koplit Perametsa omast — mida Sa võib-olla veel mäletad, sest veetsid seal sugu-

lasena paar suve, — aga ma julgen siiski loota, et Sa vanale kooliveljele ja lahingusõbrale pahaks ei pane ta väikest sulesirgeldust, vaid katsud selle lugeda läbi, mõista ning võib-olla — kui vaja — edasi toimetada need sõnad sinna, kus oleks nende õige koht — rahva, avalikkuse ette.

Ma ei taha siin esineda mingi seljataguse salakaebajana, viletsa argpüksina, kes kardab oma nime häälda-mist. Ei taha ka midagi külanaisena puhuda üles, teha sääsest elevanti, nagu see vahest on moes olnud meie vastaste pool. Ei! Tahan ainult rääkida Sulle kui sõbrale, kellega koos, rind rinna kõrval võitlesime, kellega kõrvuti värisesime ja rõõmust hüppasime, Sulle kui vere- ja kooliveljele tahan pihtida puhast tõde niisama kui ma kätt südamele pannes võiksin pihtida oma hingekarjasele — kui tal oleks arusaamist minust. Aga tal ei ole seda, sest ta on võõras, musta kuube kandev ärimees, kelle peamiseks huviks valvata selle järele, kuidas areneb kirikumõisa karja- või peekonikasvatus ja missuguseid sissetulekuid tõotavad iga kuu ta majapidamised, ta lugemised ristsetel, matustel või pulmapeol. Seepärast luba, et pihin oma salajasemad südamesosistused ja lahtisi silmi tehtud tähelepanekud Sulle, vana vennas veres ja vaimus.

Sa vahest ehk suudad manada esile oma mälestustes võitluspäevist noore maavillasest ülikonnas koolipoisi, kes koos oma lipnikust vennaga pani aluse ühele löök-väeosale, kes juba koolipingis Sinu kõrval enne seda julges unistada tegudest, mis elavad üle aegu, ja kes hiljem haavatuna külastas kord kooliruume, kus Sina jätkasid uuesti oma poolelijäänud hariduskäigu täiendamist? Võib-olla suudad ehk ka meenutada, et too

poiss enam ei pääsenud kooli, sest teda kutsus isatalu ja töö — see kõik, mis kutsub teatud aastates iga maanoort.

Sa vist mäletad ka, et mu vend Leo langes Võnnu lahingus ja et ma oma isast, vanast kikkhabemega Kirepi Kustast rääkides asetan ette sõnakese „kadunud". Neid kumbagi pole enam meie hulgas, ja mina olen nüüd Kirepil peremeheks, kõigi tema andide isand ja vaevade ori — niisama kui oli mu kadunud isake enne mind aastakümneid. Sa vist mäletad ka veel meie juttudest, et kui kadunud isa sellele kohale asus, siin olid ainult kivised mäekuplikesed, kus põuapäevadel tuiskas liiv, ja orupõhjades soolaugastikud, mis hästi loomagi ei tahtnud kanda? Nii oli see kõigi Mustiküla kuue talu maadel. Paluveerikuteks ja turbatuhnijateks nimetati meid naaberkülade poolt — samal ajal kui siinsamas kõrval Mäemõisa põllud lokkasid viljades ja igasügisene lõikus kuhjas salved ülevoolavalt täis, jagades ta omanikule parun von Budhartile kõiki maisi ande küllasel käel. Sa vist mäletad ka, et veel meie lapsed olles, aastatel enne maailmasõda, meie isad ja emad rasket raharenti mõisale mitte tasuda suutes olid sunnitud nädalas vahest mitugi päeva küürutama mõisaväljadel — hoolimata sellest, kas oma põllulapil vili varises või hein mädanes kaarde? Ma loodan, Sa mäletad.

Nüüd ei ole Mustiküla enam viimane, mahajäänum vallas. Mustiküla põllud kannavad sama lokkavaid vilju nagu Mäemõisa omad. Liivased kuplikesed on väetatud ja soolaukad kuivatatud. Tänu taevale, meie isade ja me eneste töö on kandnud vilja! Võiksime rahul olla selle poolest. Aga mis mind, vaikselt ja

omaette nokitsevat külameest vägagi sageli raskesse mõttesse sunnib, on küsimus: milleks me õieti sõdisime ja milleks valasime oma verd? Milleks andis oma elu Võnnu all mu vend ja läks nõrga südame ülearusest pingutusest enneaegselt hauda isa — kui aastate kangaspuud hakkavad kuduma vana kangast, kui meie vallas on jälle mõisnik, jälle sõidavad Mustimäest uhketes tõldades — sedapuhku küll mootortõldades ja ilma piitsa keerutava kutsarita pukis — minu kõrvale valusana tunduvat võõrast keelt vadistades, taas ülesehitatud mõisa õue endised parunid ja nende võsud ning jälle hakkab kuulduma nende mõnitavaid hooplemisi meie arvel, kes me oleme loonud laugastest endile põllud ja teinud tuiskliivast lokkavad viljapuuaiad?

Ma küsin, milleks? Ja ma arvan — tegemist on ajaloolise eksimusega. Eksimusega nende poolt meie hulgast, kes olid saanud sõõmukese hingata suure maailma kultuuri uimastavast lõhnapudelist ja kes tahtsid näidata end sakslaste ees suuremeelsetena, suuremeelsematena kui nemad olnud või kunagi on meie, nende poolt alaväärtuslikuks peetud tõu vastu.

Aga kuula parem edasi:

Mäemõisa määrati pärast sõda Landeswehriga jagamisele nagu ümberkaudsedki. Moonakad ja maatamehed pidid saama peremeesteks maalapikestel, mida nad aastaid oma higiga väetanud, pidid hakkama ise lõikama seal, kuhu nad seni ainult külvanud, lõigates teiste heaks. Ent suurte asjad käivad suurelt. Mõisa tükeldamine venis aastast aastasse nagu mõne tohmaka vanapoisi naisevõtt. Senikaua venis, kui selgus parun Budharti heasoovlikkus meie, väikeste sõdijate, väikeste verevalajate vastu nii lõunas kui idas ja — otsustati

mõisnikule alles jätta mõisasüda mõnekümne tiinu põllumaaga. Kuna aga moonakad, kellele mõisa ääresiiludest tükikesed kätte mõõdeti, osutusid enamikus verivaesteks inimesteks, siis polnud mõisnikul paari aasta kuludes neilt pool hirmutamise, pool hurjutamisega kuigi raske tagasi osta oma mitmekordselt väljateeninud põlde, ja teab missuguste rahadega püstitada uusi hooneid. Ja nüüd oleme jälle nii kaugel, et meil on ligemale kolmesaja tiinuline mõisa kesk valda, meil on parun ja saksad . . .

Milleks me siis õieti võitlesime ja milleks teostasime maareformi?

Kuid pean veelgi huvitavamatest asjadest pajatama Sulle:

Mäemõisa hakkab pikapeale uuesti kujunema selleks saksluse kantsiks ja pesaks, mis ta olnud aastasadu. Juba mitmendat suve tuuakse siia, jumal teab kust, kokku veoautode täied noori saksa poisse ja tüdrukuid. Nad marsivad külavaheteedel oma sõjalaule ürjates, löövad laagri üles metsaservadesse ja harjutavad näivalt koolitatud juhtide õpetusel end mitmesugustes puhtsõjalistes võimetes. Komandod, riviõppus ja isegi võidu märgilaskmised seisavad nende igapäevases tegevuskavas. Nagu ise oma silmaga võisin veenduda, on üks nende noorte juhtidest noor parun Budhart — mäletad veel toda poisikest kullinina ja kukesilmadega, kellest jutustasin, et ta meile lapsepõlves juba mitmesaja sammu pealt koerad peale võtatas, kui juhtusime kogemata sattuma mõisa heinamaale püüdma kalapoegi ojast.

Toosama noor parun, keda vana oma kõrval ponil

laskis ratsutada, piitsapäraga küla poole näitas ja õpetas:

— Need seal on samasugused meie tööloomad nagu sinu poni või minu kõrb. Kui sa oma isa jälgedes tahad käia, siis pea meeles, et hea hobune ei kasva ilma piitsata ja head tööinimest ei saa matsist ilma hirmuta... Praegu on neil, kuraditel, kuldne põli, aga oodaku nad! Kord näitame . . .

Ma kardan, kas nood näitamisajad ei hakka lähenema? Muidugi, ma olen küllalt sedavõrd arenenud inimene külamehe kohta, et mitte karta otsekohest orjust või mingit käitumist, nagu see oli võimalik sajandite kestes, kui meie maa isandana ja käskijana tegutses vaid sakslane. Seda ei luba ajaloolised perspektiivid. Aga neil on teisi võimalusi. Nad võivad meid hävitada majanduslikult, võivad oma suure tagarahva abi ja õhutuse tõttu pikapeale uuesti kujuneda meie maa ja metsade peremeesteks, meie tööjõu kasutajateks ja selle tasumäära otsustajateks. Sõnaga, valitsejateks mitte vormiliselt, väliselt, vaid sisuliselt ja seesmiselt, nii nagu seda on juhtunud varem rahvaste juures, kel puudub pikk ja hävitav viha oma põlise vaenlase vastu, kes käitub tagasihoidlikult ja aralt, nagu polekski ta isand omaenese kodus. Mis teha sellise õnnetuse vältimiseks, vennas?

Ent sulle võib-olla ei ole veel kõik küllalt selge. Sina oled immutatud moodsatest mõtetest nagu katuseliist õlist, tean. Ja need mõlemad on kerged, iga tuule tõugatavad, iga idee liigutatavad — katusepilbas ja moodsad mõtted. Mulle ei ole saladuseks see, et inimene püsivalt metsakolkas elades võib osutuda mahajäänuks ja paigaletardunuks oma mõtteringides. See-

pärast ära imesta minu tooni ja mõtete üle — need tulevad igapäevaselt, moodsast ja värskest elust väljaspool seisvalt inimeselt. Kuid ära unusta ka, et kõige tervem ja jõulisem tung enesekaitsmiseks, enesealalhoiuks võib pesitseda ainult minusuguse lihtsa talumehe südames ja neerudes. Kui olen nende vaheseletuste abil suutnud veenda Sind minu mõtteviisi ehtsuses ja äratundmise põhjuste sügavuses, siis palun, loe edasi:

Mul oli juhus pealt kuulata suvel üht nende „Heimatsstunde't" lõkketule ääres meie vana Mustipalu servas. „Heimatsstunde" — see peaks tähendama kodutundi. Aga mis ma kuulsin? Mitte sõnagi sellest, mis meie noortele õpetatakse, mis me ise oleme omaks võtnud — et sakslased on meie kaasrahvas, ühise riigi üheõiguslikud liikmed. Oh ei, vennas! Seal kallati vaid viha ja kättemaksumahla nagu kibedat õlut nende noorte südamesse. Ainult nende tõug, nende äravalitud rass olevat see, kes kõlbab valitsejaks ja isandaks. Nende tõuga tuleb täita see ruum ja neid peab nii palju saama siin maal nagu mühavaid mändi.

Vennas, see on õpetus vihale, kättemaksule. Meie, rumalad, vastame sellele aga armuõpetusega armastada ligimest nagu iseennast! Meie vastu kihutatakse nende noori kobrutavale vihale nagu Hispaanias härgi toreadooride vastu. Ent meie õpetame leplikkust . . .

Meie ja nende vahel on ülesaamatud ajaloolised kuristikud. Nad on röövinud meie esiisasid, meie põlv on võtnud saagi tagasi verehinnaga. Kas võib siin kunagi unistada leppimisest? Pealegi nende sissejuurdunud, orduaegadest põlvneva kasvatusprintsiibi maksvuse juures? Mina oma kesise maamehe aruga leian — ei! Mitte kunagi. Ainult lõpmatu heitlemine, iga-

vene sõda — olgu relvades või vaimuga — ja me oleme arust vaesed, kui end laseme nõrgestada õpetusega leppimisest, ühtesulamisest. Seesugune õpetus, olgu ta kui moodne tahes, on lõks — minu lihtsa maamehe vaatekoha järgi. Ma olen katsetanud viljasortide kultiveerimisega ja võin rääkida oma kogemuste põhjal. Sakslane, see on ohakas, umbrohi, millest vabanetakse ainult välja kiskudes ja juurigi põletades. Nagu talitan ma oma põllul umbrohuga. Oleks kõige õigem.

Sa võib-olla muigad minu kui harimata inimese targutuste puhul sääraste tähtsate küsimuste üle. Aga ma tahaksin vastata Sulle, et ma siiski neli klassi gümnaasiumis lõpetasin ja elukoolis olen läbi käinud kõige raskemad kursused. Ma ei ole rumalamaid mehi külas, nagu öeldakse. Aga ma tean ise, et mu mõte on lünklik ja konar nagu halb vagu. Seepärast, vennas, katsu mind mõista südamega, mitte niipalju külma ja argipäevase ajuga.

Meie südamed on tuksunud ühises võitlusrütmis. Kas nad ses suures võitluses veel kord koos ei tuksu? Kõik on võimalik, vennas . . .

Vanemad ja esivanemad on eksikombel lasknud meie verd nõrgestada, vastu võttes meie vaenlaste usu. Õpetuse, mis kuulutab, et sina pead armastama ja austama oma jumalast seatud ülemusi. Meil ei ole sääraseid ülemusi, vennas. Pole kunagi olnud. Meie oleme kõik ühesugused inimesed igaviku vaekaussidel. Nimetatud õpetust oli meile vaja õpetada ainult teiste huvides. Ja seepärast tahaksin ma näha, et minu äratundmine oleks kogu meie rahva äratundmine, et iga eestlane end niisama uhkelt lahti võiks raputada mineviku hinge võrgendavaist seoseist nagu mina, et igaüks võiks

valmis olla võitluseks ja teoks, kui tuleb aeg, kui kutsuvad sündmused.

Oleme küllalt kaua külvanud, viimaks ometi peaks olema meie kord lõigata ainult eneste heaks oma isade külvist . . . Ei tohi unustada, et enne meid on külvanud põlved ja põlved . . .

Peep —

P. S. Mõned koltunud lehed vanast päevikust.

Mu käsi värises. Tundsin unustatud koolivenna kirja mõjul avanevat vaateaknaid mälestuste tagamaile ja südant lööma hakkavat vanas võitlustaktis.

Ja erutusluisu kõlinal vastu vahedat kujutlusvikatit ruttasin õhinal mälestusmaile lõikama koltuvat tõugu . . .

LÄÄNETORM

Tuisuhobused tormasid hirnudes ning kiunudes üle mäekuplite.

Veebruarilõpu tuhkjast taevast uhtus alla hingematvat kiudlund juba teist päeva. Uhtus halastamatuse, viha ja jonniga, ähvardades matta viimsed kui jäljed ja lämmatada iga hingelise, kes julges astuda üle läve või tungida väljapoole ussaiast.

Mäekuplikeste ümber, metsaserval ja hoonete vastu ajasid end püsti tuisuhallid kui perud märad; keerlesid, pildusid esimest ja tagumist otsa, norskasid, turtsusid, märatsesid ning vajusid siis jõuetult teedele, mäekülgedele, tarede taha, aedade alla. Puhkasid hetke, lömitasid väsinud varestena hangedel, kössitasid lauda- ja aidanurkade ääres hiilivate röövlitena, kuid viskusid siis kaeveldes ja kaapides veel suurema südidusega maast, tormasid lagendikkudele, lakku lehvitades kappasid üle põldude, vingerdasid salalikkude madudena mööda võsastikke ja karjamaid, puistasid kadakaid nende okste raksudes, pigistasid pajusid külmunud urbade kõlisedes ja kargasid sealt ootamatult suure metsa kallale nagu tuhat südametut saemeest, müristades, pragistades, lõhkudes, murdes ja hävitades kõike, mis ette juhtus, kõike, millest jõud üle käis.

Mustipalu kaebas ja ägas.

Mustipalus langesid ja surid sajad habetunud kuused, elupõlised männid kui salakuuli saanud vanad sõdurid heitsid punetavad oksad kätena laiali tuisktuhksesse lumme, kustudes igaveseks. Neitsitena haprad kased murdusid järsult ja karjatades, lesknaistena lohmakad haavad andusid tormi vägistusele alistuvalt, naeruturtsatusi meenutava raksatusega nagu need, kes ülevõimu tugevusest mõnu tundes heidavad end tõsisema vastupanuta selle kaissu. Lepad nutsid, aga ei murdunud. Kadakad tõrelesid käredalt ja pihlakad vastu maanteed vingusid selgi küürutades. Ent kuidas ka tuisuratsud neile ummisjalu otsa ei tormanud, kuidas nad oma vibajaid latvu vastu hangi ei peksnud — nende võitlev süda jäi terveks ja ikka jälle, iga iilingu möödudes tõstsid nad uhkelt pead püsti.

— Meie oleme põhjala puud! kriiskasid nad läänetormile vastu.

— Meid võid painutada, aga ei murra!

Ja julgustavalt mühistasid vapratele pihlakatele männid:

— Tulgu aga tulgu! Meid on palju, meie oleme sama vanad kui läänetorm! Isad ja isaisad on näinud torme, ise oleme kasvanud tormides: tulgu aga tulgu! Meie võitleme . . .

Ning mets keeras vihaselt kõik oma oksaodade miljonid vastu vaenulist läänetormi, mis ähvardas tappa, murda, lõhkuda, purustada.

Vanad elutargad puud kummardusid pead ida poole ja nukra mühinaga saatsid koos tuisuga mööda metsaäärset teed läänest idasse tuikuvaid üksikuid ko-

gusid, suuremaid salku ja voore, mis venisid läbi hangede ja tuisu otsekui kurb matuserong paksus udus.

Nad ilmusid mäekuppude tagant, metsa varjavast sülest teele teise tuisupäeva varahommikul, nood hallid ilmetud salgakesed kurbade nägudega inimesi, mässitud pikakarvalistesse sinelitesse ja paslikutesse, iga riidevolt täis lund, habe ja juuksed jääpurikais. Aovalgel neid sumpas üksikuid Mustikülast läbi, mõisast mööda, ikka ida poole, ikka tuisupäri, väsinud ja tuimi, aga siiski ruttavaid ja aeg-ajalt nagu hirmujudinatega selja taha vaatavaid. Keskhommikuks neid tekkis tuisanud teele terve voor: sadakond ratsameest väsinult lõmpsivate hobuste seljas, mõnisada jalaväelast ja kuuekümne ümber regesid mitmesuguse koliga, mille vahelt paistsid püssiotsad ja mõõgapärad, mille vahele aeg-ajalt viskus ka mõni surmani väsinud sõdalane, et jääda lamama liikumatult reele oma seaduslikult omandatud või röövitud varanatukese keskele nagu tuim, külmunud puuhalg.

Mingit huvi ei pakkunud neile ümbrus, harva mõni neist tõstis pea ja vaatas ilmetult, jubedustundega ringi. Sumasid sama tuimalt ja loomalikult läbi umbse lume nagu nende hobused, ümisedes vaid vahel, vandudes kurjalt ja kuumalt. Siis aga laskusid taas kummargile kumerusi, surusid jalad uue jõuga lumme, kobasid aegajalt teed püssipäradegagi, tõmbasid pea õlgade vahele nagu seljataguse hoobi vastu valmistudes ja — uniseltpikka venisid läbi troostitu talvepäeva idasse.

Õhtu eeli saabus suurem ratsasalk, hobused ja mehed niisama lumehallid kui tuisuiilid, mis neid saatsid. Aga nende peade kohal välkusid haljad piigiotsad kurjakuulutavas teravuses, nende ees ratsutas lipukandja

ning nende hulgas oli vapraid, käharalokilisi, õhetavate nägudega mehi, kes hoolimata tuisust või külmast ratsutasid paljapäi. Kihutasid müdinal piki metsaserva nagu kiilis kari, sööstsid tuhatnelja paljakstuisanud mäeveerust alla, kappasid plaginal üle väikese silla ja keerutasid Mustilt läbi tuulispeaga võidu. Ikka idasse...

Mustikülas, seal kus väike oja ristus maanteega orupõhjas ja kuhu kostis ainult ajuti vana palu korin või tõrges urin tormis, pistsid õuedele ilmunud inimesed pead kokku ja sosistasid:

— Ära pühib see tuisk meilt venelased!

— Kasakad lähevad, — sakslased tulevad, vastasid teised ärevil.

— Ühed röövlid kõik! sajatasid kolmandad põlastavalt.

Ja neil oli õigus.

Tallu, mis asetses maanteest ainult paarisaja sammu kaugusel oruveerul ja mille põllud ühelt poolt ulatusid peaaegu paluni, teiselt poolt aga laskusid libamisi mööda mäekallakut jõeoru niitudeni, pöördus videviku eel sisse salk külmetunud, jääpurikates ja valjude nägudega sõdalasi. Nad sampsisid ree kõrval, mida vedas kaks kõhna ja veriste rangialustega hobust, manades endamisi tuisku, lund, ulatuvat üle põlvede ja takistavat sammu, venivat kohati isegi üle roigasaedade ja matvat viljapuid teeäärses aias.

Kirepil oodati samal õhtul saabuvat Tartust lipnikust poega Aini. Pererahvas oli tuisuga võideldes püüdnud lahti hoida teid õues, talli ja lauda ümber, ning nüüd, niipea kui märgati maanteelt sissepöördujaid, ruttasid vanaperemees Kustas Küüt ja ta noorem poeg Peep õue, et kiiresti lahti rakendada tormist tuli-

jate loomad, juhtida teelised ise sooja tuppa, kus neid ootas tuline seapraad ja aurav õunatee.

Aga õueajajad olid võõrad.

Need surusid koos poole redelväravaga sisse, tunglesid võõristavalt kesk hoovi, pumbaposti kõrval seisva vanaperemehe ümber ja käratsesid läbisegi kähisevi hääli:

— Peremees, anna uued hobused, meie omad on läbi!

Pihtkasuka alune vimmas turi nõksatas korraks, keeras end hoolega vastu tuisku, siis tõusis krobeline käsi, silus pruuni habemetutti lõua otsas ja sinised huuled vastasid kitsast näost silmade välgatades:

— Hobused ammugi küüdis, mis hobuseid te siit suure maantee äärest enam tahate saada!

Sõdur ümmaras karvases mütsis ja mõõgaga puusal astus ette ning pajatas käskivalt:

— Tooge aga välja, siin pole midagi sakslastele hoidmiseks! Või muidu me veel vaatame! . . . ähvardas paljutähendavalt.

— Ega siin palju vaadata saa ühtigi, ajab silmad täis, puristas koolipoisi mütsis Peep, ise näost punane, kitsuke lõug mähitud hoolega villasesse rätikusse ja täismehe säärikud jalas. Astus vanameheliku kangusega isa kõrvale, jätkas:

— Las aga vaatavad niikaua, kui sakslased tulevad ja nabivad kinni! surus käed kindlalt kasukataskutesse.

Sõdurid sõnelesid omavahel, katsusid oma loomade katkisi kaelu, kergitasid range ja vaatasid siis küsivalt selle otsa, kes neist rääkis sulaselget maakeelt. Neid oli viis meest, kõigil püssid õlal. Seepärast tõukas vana

Küüt poja kõrvale, astus meestele lähemale ja murdis vene keeles:

— Jumala eest, lapsed, minu hobused juba teist päeva väljas.

— Ja kui ka kodus oleksid, igale hulgusele ei annakski! pistis Peep kannal ringi keerates uhke liigutusega.

— No teie koht, poisike, on alles ema nisa otsas ja seepärast pidage parem oma mokk maas! hurjutas maakeelt kõnelev sõdur.

— Hüva, kui mina nisa otsas rippusin, ega siis teie ka veel kiigest palju kaugemale polnud käperdanud, vastas poiss külmalt.

Sõdalane vihastas silmanähtavalt, haarates närvlikult mõõgapärast.

— Pea suu, poiss! sõitles isa.

Aga ta hääles võis kuulda sedasama julgustavat kahinat, millega männid Mustipalus õhutasid pihlakaid, ja ta raskelt kühmus tööinimese turi pöördus sama kindlalt sõdurite vastu kui marus vintsklevad puuladvad vastu tuult ja tuisku.

— Meilt ei saa te midagi, seadis ta minekule.

— Võtame oma jõu ja õigusega! vastas sõdalane irvitades. — Polegi küsinud teie nõusolekut.

Vana Küüt pöördus, tõmbas läkiläki sügavamale pähe, ütles rõhuga:

— Seni olen ikka mina siin talus peremees . . .

— Igal hulgusel pole siin võtta ühtegi, nähvas Peep järele, — niikaua kui meie jalad veel maas püsivad!

— Viienda polgu seitsmenda roodu töökompanii nimel kuulutan Kirepi talu varandused rekvireerituks,

röögatas sõdur, näost punaseks tõmbudes. Ja siis, hõõrudes oma külmast näpistatud põske, kaaslaste poole:

— Võtke hobused ja kõik muu, mis vajalik! Pärast tuli otsa!

Noor ja vana Küüt jäid soolasammastena seisma vinguvasse tuulde. Elutare uks lükati lahti ja selle vahelt vaatas kohkunud naisenägu. Sõdalased tormasid rusikaid raputades talli poole.

— No kas näitame neile, ätt? kogeles Peep, põsed vihast pungil.

Vanamees haaras jälle habemest, siis sirutas käe maantee poole ja ütles kergendusohkega:

— Kus häda kõige suurem, seal abi kõige lähem! Jumalale tänu, Ain tuleb. Äigas käeseljaga üle näo ja hakkas pikka kõndima üle hoovi värava suunas.

Mõnekümne sammu kauguselt lähenes ratsanik kõrgel kimlil, ratsaniku taga teine hobune ree ja kahe pealistujaga, kes olid end surunud tuisu kaitseks sügavale nahaga palistatud jalgtekki, seljad kõvasti vastu reekorju, nii et paistsid ainult vene sõduri karvased mütsiääred.

Peep, kes kogu aja kiindunult oli jälginud sõdurite omavolilisi katseid tungida talli, mis oli lukustatud, pani käed ümber suu ja hõikas tuulevingumisest üle:

— Laske ruttu, siin on röövlid!

Vastuseks viipas mundris ratsanik kätt, kihutades lume tuisates ning klõmmide lenneldes hobuse kapjade alt müdinal hoovi, otse kaakleva sõduritesalga keskele.

— Mis sigadusi siin tehakse? karjus ta kärkivalt, taibanud otsekohe seisukorra tõsiduse.

Poolkülmunud sõdurid kangestusid paigale, nende täiekasvuline ninamees pungitas silmi, surus kohmetu-

nud käed puusadele ja raporteeris juhmina ootamatult ilmunud ohvitserile:

— Seltsimees lipnik, hobuseid tahtsime saada . . . Sakslane on lähedal ja me omad loomad enam ei võta...

— Siis peavad võtma teie koivad! kärkis ratsanik vene keeles endise karmusega. — Riisumine on keelatud, teate. Sõjakohtu alla lasen anda igaühe, kes julgeb käsu vastu astuda! keerutas oma uhkel kimlil sõdurite nina all ringi, nii et need segaduses taganesid.

Peep praotas suu, et midagi öelda, kuid vend hobuse seljast näitas talle rusikat niisuguses ägeduses, et poisi huuled vajusid tummalt kokku.

— Kuidas käsite, seltsimees leitnant . . . urisesid sõdurid pildudes kahtlasi pilke oma paslikute ja karvamütside alt.

— Ei tea, kas vaenlane peaks olema kaugel? päris endine sõdurite juht murelikult ringi vahtides.

— Vaenlane võib iga minut külas olla. Tehke, et kaote. Marss minema! Otse maanteele ja ida poole mäest alla! Minu taga tuleb veel ainult väike kasakate ratsasalk, siis on kohe oodata sakslasi. Diviisikomandandi nimel on minu ülesandeks hoolitseda, et väsinud mehed ei jääks küladesse tukkuma! Marss edasi! kepsles hobusel surmtõsine mees.

— Kuulen, seltsimees leitnant. Aga mis saab kuulipilduja ja muu varustusega reel? Neid me seljas viia ei jaksa . . . nõudis sõdur.

— Pole teie asi. Üldine taganemine, kes siin küsib ühest reest või kuulipildujast! Ja siis rees istuvate omade poole: — Võtke too regi seal oma hoole alla. Kuulipilduja k a h j u t u k s teha, silmapilk!

Kaks sõdurit ronisid kähku reest, sumpasid läbi

lume aia ääres seisva ree juurde ja arutasid puldani alt välja maksiimi. Nood mehed olid samasugustes hallides, pikkades sinelites, karvmütsides ja säärsaabastes nagu endisedki, ainult nad ei kandnud mingisuguseid väeosa eraldusmärke. Väeosa märgid puudusid ka lipnikul kimli seljas.

— Ega siis midagi, hakkame minema, pomises üks venelasi.

Paar tükki neist liikus värava poole, surudes end pikka ja nagu vastu tahtmist läbi tuisu, mis ikka veel möllas, kuigi mitte enam sellise ägedusega kui südapäeval, avaldades tunduvalt raugemise märke.

Niipea kui venelased liikuma hakkasid, hüppas lipnik sadulast, peitis end hobusekaela varju ja tegi, nagu korraldaks ta vöörihmu.

Korraga kõlas pauk. Raksudes lendas kuul majaseina.

— Seda ma arvasin! surus mees läbi hammaste, end veel rohkem looma varju peites.

— Kas tõmbame tule peale? hüüdis teine ta kaaslastest reel.

Aga selleks polnud vajadust: venelased jooksid ise nagu lambakari maantee poole, kohutatud oma liigjulge seltsimehe üksikust püssipaugust. Neil polnud aega enam üleõlagi vaadata, nii kiiresti kadusid nad tuisku.

— Vaata, kus kaabakad! vandus Peep. — Just kõrva äärest läks mööda.

— Täna õnne, et kõrva ei joosnud, urises vend. — Need on ju nüüd ohvitseridele vihased nagu kalkunid. Imestan isegi, et nad siit nii kergesti välja suitsetasin . . .

— Noh, meil oli lint juba peal ja laskevalmis. Nii-

pea kui keegi oleks julgenud tulistada tõsiselt, oleksime nad maha niitnud viimseni, nagu heina . . . seletas laial toonil uhkustades Perametsa Tõnu, perepoeg vähe eemal asuvast talust, kes koos Ainiga oli tulnud linnast.

— Ja minul on karabiin kapi taga, kelkis Peep.

— Vaat, et selle koristad, viskas Ain oheliku poisi pihku. — Vii hobune talli ja siis tuppa.

Nüüd lasti ka linnast tulnud regi talli ette ning kohmetanud näppudele puhudes vabastasid mehed sellegi looma, ilusa, sihvakate jalgadega kõrvi rakmeist. Alles kui omad hobused olid juba soojas tallis ja neile ristikheinad ette visatud, tuli kõige kahja peale vanaperemehel meelde tähendada küsivalt:

— Aga mis siis nüüd nende võõraste loomadega? Tahaksid ju ka rakmeist lahti päästa ja heinakõrt hamba alla?

— Võta lahti ja pea kui omi. Neid ei vii sinult keegi, ütles Ain. — See on meie esimene sõjasaak, kui kord vaja tuleb, eks pane nad siis jälle tallama sõjateed. Paistavad olevat tublid loomad, ainult pööraselt nälginud ja äraaetud.

Peep kõige ees, vanemad mehed reas järel, astuti võõra ree juurde tagasi. Perametsa Tõnu patsutas paremal seisvale hobusele turjale ja sõnas:

— See ruun on kunagi olnud ratsaniku all, näe sadula jäljed veel praegu karvadel, hõõrdunud.

Hobune, kes seni oli seisnud kui süüdimõistetu kohtulaua ees, pea maas ja kõrvad lontis, ajas korraga kaela püsti, surus ninasõõrmed laiali ja puristas nii, et Peep heitudes eemale hüppas ta nina alt. See oli kõrge kasvuga punane loom, jalad peened ja sihvakad otsekui voolitud. Teine rangidekandja oli madal, mustade ku-

bemelaikudega võik. Nähes inimesi enda ümber tõstis seegi pea ja häälitses sõbralikult.

— No sina oled kohe nagu minule loodud, paras selga hüpata, suksutas teda Peep. — Ei kuri ega midagi . . .

Nad hakkasid mitme mehega lahti harutama rangirihmu, ise veel ärevalt seletades põgenejate sissetungimisest ja äsjasest laskmisest. Vanaperemehe käed värisesid niivõrd, et ta kõigile katsetustele vaatamata üldse rihmaotsa lahti ei saanud, vaid andis selle Peebu hooleks. Ain oli vahepeal tutvunud puldani alla peidetud reekoorma sisuga, ja nüüd, sorinud seal kõik hoolega läbi, laskis kuuldavale pika vile:

— Siin on kuulipilduja, kümme kasti padruneid, kolm püssi, üks kuldmonogrammidega mõõk, mitu puuda konserve ja naisterahva nahkkasukas . . . Hmhm, poisid on kuskil soomust teinud, seepärast nad jooksid kohe minema. Südametunnistus polnud puhas . . .

— Kui te nüüd just poleks juhtunud tulema, ei nad siis siitki poleks puhta südametunnistusega läinud . . . Oleksid võib-olla meid kõiki sirgu tõmmanud, haletses väheldane, nagu natuke kössi jäänud, kuid siiski veel punaseid põski omav Kirepi perenaine, kes äkilisest lasust ja meeste kauasest väljajäämisest rahutuks muutudes ka oli tulnud õue.

— Nüüd aga kukkus, näe, nii välja, et saime korraga kaks hobust juurde ja veel terve koorma sõjakraami, vastas Ain.

— Sa, ema, võiksid praegu küll õnnelik olla, et Ain ikka ohvitseriks õppis, lisas Peep uhkusega vennale vaadates.

— Taevake, kes seda siis võis teada, et tulevad nii-

sugused ajad! Või see minu vastuolekki nüüd midagi . . . niisama vanainimese jonn, leppis eit isegi, rätinurki ümber lõua koomale vedades.

— Olgu mis on, aga see kuulipilduja, seda võib veel vaja tulla, silmitses Tõnu ihalevalt rohekaks värvitud riista. Ta isegi silitas selle toru oma kohmetanud käega, nagu oleks patsutanud hobusele turjale.

— Saak on aus! arvas Peep ja tõmbas võigu aisade vahelt välja. Aga niipea kui ta hakkas kiskuma hobusel range üle pea, ajas see kaela püsti ja hüppas kõrvale. Teise looma liigutused läksid samuti ägedaks rangide puudutamisel.

— Selge verine liha ainult, uuris vanaperemees võigu kaela, ise looma suksutades ja hellitades. Siis kergitas ta end natuke varvule ja — ainsa osava liigutusega olid rangid tal käes. Teise loomaga tehti samuti. Kirepi peremees oli hobuseid kasvatanud mitu ja teadis, kuidas käituda nendega. Vaadanud haavad üle, andis ta perenaisele kohe käsu kätte:

— Elts, too natuke haput koort!

Koor toodi, ja vanamees hakkas seda määrima hobuste kaeltele. Loomad rapsisid ja trampisid algul, kuid harjusid pikapeale ravimisega, jäid üsna rahulikuks ning hakkasid nagu tänutäheks hõõruma oma pead vastu peremehe kobisevat kasukat.

— Tall on kitsas, nad tuleb viia rehe alla, otsustas lõpuks ravija. Ning mehed talutasid oma ootamatu saagi läbi sügavate hangede rehealuse ette. Seal kisti lummetuisanud väravad raginal pärani ja viidi loomad varju. Samal ajal naabrimehed koos Ainiga tõmbasid järele ree kuulipilduja ning muu varaga. Kirepi õu oli jälle lage, ning tuisuiilid pühkisid üle aedade, tee-

radade, vastsõtkutud jälgede nagu määratud luuad, mattes kõik, ajades umbe, peites oma varjavasse sülle viimse kui jälje. Katusenurkades vingus torm ja lõgistas uksi otsekui vägivaldne sissetungija. Koos vastse pilvesagara ning sajuga langes kiiresti talveõhtune hämarus, peites nagu paksu, halli liniku varju esmalt Mustipalu kohava viiru, siis ümbruskonna mäekuplikesed ja viimaks naabruse talud ning elamukesed, millest siia orunõlvakule paistis üle hangede veel vaid katuseharju, üksikuid teravaid aiateibaid ja tuules painduvate raagus lehtpuude kõikuvaid oksi, mis aeg-ajalt viskusid püsti tarmukate heitlejate paljaste käsivartena, kuid samas vajusid jõuetult, väsinult ja nõrkema kippuvalt longu.

Kui mehed salgas sammusid tagasi tare poole, tähendas Ain mõtlikult ühe otsast teise otsa vaadates:

— Asjaolud on nüüd niisugused, et oleme ajutiselt ise oma maa peremehed. Venelased põgenevad maalt nagu sääsekari, sakslane kõnnib kannul, punaste nõukogud on joosnud laiali. Linnades, kus meie mehi suuremal hulgal koos, kavatsetakse võim üle võtta ja sakslaste ees oma õigusi kaitsta. Meil siin Mustipalus mõne mehega ei jää targemat teha, kui püüda ära hoida rüüstamisi taganejate poolt, sest punaste eksivaid salku võib tulla veel kogu öö ja hommegi. Iga mees astugu oma vara ja omanduse kaitseks välja nagu täielik sõjamees. Ja kui tuleb sekeldusi, teatatagu mulle.

— Hüva, vastas Perametsa Tõnu, — jääme valvele.

— Nägemiseni siis, hõikas koolmeistri Hannes.

Ja mehed pudenesid tuisatud külatanumile, kuna Kirepi rahvas kadus sooja taresse.

Torm jäi üksi vilistama ja turtsuma aedade vahele.

MOODSAD ORDUVENNAD

Järgmisel ööl murdus rajuilm.

Tuisuhood harvenesid, lumi muutus raskeks ja rasvaseks, tuul soikus, kihutades vaid hooti veel üle lagendikkude, oiates katusenurkades krampides viskleva haigena, kes soiub, ähib ja õhkab valust. Koiduajaks, kui külades kuked kirema hakkasid ja õuedes liikusid juba esimesed inimkogud, pani ta vaikse kaebega oma rahutu pea laotuse igavik-laiadele palakatele ja uinus hoopis.

Pilved ehmusid äkilisest rahust, tardudes nagu kuulatades paigale, tõmbudes silmapiiril kurjaennustavalt mustadeks, ähvardavateks mügermikkudeks, jättes keskpaika taevast heleda sõõri, kust sirendama lõid üksikud kahvatud tähed nagu teekäijate kustuvad tulukesed talveöös.

Õhus tundus kargust, vastmöllanud rajuilma toorust, ning varajased tõusjad Mustikülas kuulutasid pakast. Ent kõikide ootuste vastu, niipea kui madal ja unine päike oma punetava palge välja pistis laanelatvade tagant, pöördus tuuleõhk lõunasse ja — lõid tilkuma katuserääastad.

Aedadelt, katustelt, puudelt ja põõsastelt langes sohinal värsket lund, pehmet ja sulavat, suurtes kobarates otsekui villapalle, mis jalge all krudisedes kokku va-

jusid ning juba keskhommikuks niivõrd veele tõmbusid, et hakkasid enesest levitama värske kevadvee lõhna, imalat ja kergelt pähelöövat nagu looma sisikonna avamisel väljapahvatav lehk.

Hanged aedade all, nurkade ümber ja õuede teeradadel vajusid silmanähtavalt kokku. Päike otse neelas neid, lakkudes ja torkides oma terava kevadise keelega. Soojusest, mis ta levitas, ajasid lumeröhust vabanenud puud julgelt oksad püsti, põõsad kikitasid kõrvu ja katustele tekkisid kuskilt halbilt keksivad varblased, kes sädistasid ja sabistasid hoogsalt nagu laadarahvas. Korraga oli tulnud kevadine meeleolu. Ning kui keskpäevaks taevas uuesti pilve tõmbus, hakates tibama peent, udust vihma, mustasid varsti paljakstuisatud kuplikeste tömbid harjad, mullused kõrred tõukasid pead välja lume alt, kõigutasid end vihmas, mõnulesid soojusest ja nagu ootasid taassaabuvaid lõõritavaid lõokesi.

Lõokesi muidugi ei tulnud, veel oli vara. Veebruarilõpu sula on alles esimeseks eelvõitluseks pealetungiva kevade ja end vapralt kaitsva talve vahel. Nurmed jäid nukraks ja aasadel tekkinud veeloigud hangusid pika öö jooksul uuesti jääks, kuigi ainult selleks, et järgmisel hommikul taas tõmbuda veele teravate päikesekiirte all, laieneda, paisuda ja jälle suikuda öösi.

Nii see vältas mitu ööd-päeva. Ei kohkunud tagasi pealetungist kevad, ei andnud lõplikult alla talv, kelle eelseisvast kaotusest pajatasid juba paljad künkad ja kohistasid laanes okkamiljonitega põlised männid. Siis näis talv ülevõimu taas enda kätte saavat — külm tuli tagasi ja varased, edevalt virvendanud veed peitsid

oma näo häbelikult jääkamara alla, mis paukus ja mürtsus kui pahur peremees.

Koos varaste vetega saabusid ka sakslased. Nagu hiilides, piiludes, salakavalalt luurates tekkis nende esimene salgake laaneserva teele, peatus seal, vaatas tagasi, kõhkles. Ent kui metsa sügavast põuest ikka enam esile roomas sinihalle kogusid, kui neid lagedal oli juba terve suur kobar nagu mesilassülem, hakkas see sajajalgne end ettevaatlikult ja pikka lähemale ajama. Mööda teed, põllupeenraid ja võsade vahetsi liginesid nad teraskiivrite välgatades ja püssitääkide helkides, pikka, kõigutamatult nagu ähvardav saatus. Tee oli porine ja pool-lagunenud, kus hobune õiget koormat ei vea ega mees leia kannale korralikku tugipaika. Seepärast käisid nad mööda kraavipervi, vedades endi taga madalaid, sihvakaid kelke, millele oli laotud seljakotte, ranitsaid, kuulikaste, masinrelvi, käsigranaate, ja gaasitorbikuid, mida nad tõid enestega kaasa külakostiks läänest. Niisama kui kord nende esiisad olid toonud sealt risti, musta mantli ja orjuse.

Teeäärsema ja metsaveersema taluna Mustikülas pidi Kirepi needki külalised vastu võtma esimesena. Nad piirasid talu sisse igast küljest, asetasid püssiotsad aialattidele ja tungisid siis ussaida, nõudes hirmusilmil vahtivalt talurahvalt papagoidena päheõpitud sõnul:

— Russi, ei, russi?

Ja kui neile seletati venelaste kadumisest juba mitme päeva eest, kiskusid nende huuled nagu iseenesest irevile madalate plekk-kiivrite all ning sealt läigatasid mõistmatuses valged hambad, mis hirmutasid Kirepi Kustat enam kui nende vahedad pussnugadele sarnanevad täägid.

— Ah's nisukesed ongi need sakslased! pistis pereema Elts pea köögist välja, imetledes mitmeaastasi vaenlasi.

— Samasugused inimesed, jah, nagu meiegi, vastas Ain rinnuli aknal, olles vahetanud juba aegsalt vene väe mundri külamehe lambavillast kuue vastu, mis oli talle suur ja rippus kotina ümber piha.

— Kui annaks sunnikutele tina, kepsles Peep mööda tuba. — Karabiin käepärast!

— Ole ikka, tõreles vend, — ise pead end vahel täismeheks, aga päris lapse aru! Ei suutnud neid hoida venelaste miljonilised armeed, siis sina oma püssiloguga. Sind riputataks oksa nagu koerakutsikas ja meiegi saaksime oma jao. Vaata, et sa ei tee mõnd rumalust, poiss! See pole lumesõda koolijütsidega.

Ent sakslastel polnud sedapuhku aega. Veendunud, et metsaäärses talus pole venelasi, seadsid nad julgemalt minekule küla poole, venides enne külla saabumist kaheks hanereaks, millest üks keeras mäekünkal uhkelt kerkiva mõisahoone poole, teine aga vajus orgu, edasi piki maanteed kui parv peeni, sügissuviseid sääski, naageldes ja kaageldes omavahel.

Igast aknapilust ja uksevahest vahtis neid mitu paari kohkunud silmi. Taludes oli järsku elu ja liikumine nagu surnud. Katkestati isegi karjatalitused, toiduvalmistamine, lõngaketramine. Perametsalt, Onkalt, Kitselt ja Orult olid mehed saatnud naised-lapsed hobustega metsapõues asuvatesse peidupaikadesse, heinaküünidesse, mis maanteest eemal ja varjulisemad. Oli põgenenud mehigi, kelle südametunnistus mõisa suhtes polnud päris puhas või kes käremeelsete poole hoides olid kavatsenud mõisa üle võtta ja jagada maatarah-

vale, nagu see oli üldiseks püüdeks enamlaste lühikese valitsusaja kestes tol talvel.

Aga kui nähti, et sakslased rahulikult edasi liikusid, kui ka uued laanepõuest saabuvad voorid võõraid vägesid kellelegi liiga ei teinud, siis saadeti kohe virgatsid metsa, lastes koju kutsuda rettujoosnud.

Nii tekkiski videviku ajal jälle taludesse elu. Metsateedelt, üle heinamaade, läbi võsastikkude ja aedade vahetsi liikus regesid majade poole, mis seisid harvalt Mustioja ürgoru serval, igal oma aed, puud ja muu tuulevari ümber, kuid iga puutuka taga lapp lagedat põldu, nii et ühest ussaiast küll teise ei ulatunud hüüdma, kuid siiski end siin tunti ühise külana, perena, mille teiste liikmete talitusist-askeldusist sama hästi aru saadi kui omadestki. Ainult Kirepi jäi vähe eemale seetõttu, et ta oli rajatud maantee äärde, et kunagine peremees oli armastanud ilusat vastu lõunapäikest kallakut, mis laskus ojani, kus rohi kasvas üle mehe rinna, ja et sellele kallakule juurdepääsuks polnud vaja sillutada uut teed, vaid võis tarvitada sedasama, mis Kirepi aia tagant mööda viis eemalseisva külasoolikani, kus kükitas seitse talu vastu madalat kanarbikust nõmme.

Lõuna- ja vesikaarest varjas küla, orgu ja oru taga, sealpool lopsakaid sangleppi asuvat mõisat igavana palu, mis pajatas oma põlisusest Rootsi-Vene sõja aegsete kääbastega. Vähe enne küla torkas oma vöötnina metsapõuest välja suur maantee, millest küla jäi pahemale, üksik metsavahitalu aga paremale, põldude laskudes ojakeseni, kust algasid mõisa niidud ja väljad, ulatudes idasse nii kaugele kui silm seletas — sest kaugele ta siin üldse ei seletanud, kuna maastik oli kühmuline, konarlik, kurrutav ja täis seljandikke, mille harja-

del kasvas üksikuid männikobaraid nagu harvu, rässakaid karvu töömehe kondisel käeseljal.

Seal, kus tolle käeselja kõige sügavam lohk, asetses Kirepi. Kõrgemal kühmul idas aga Mäemõisa ja põhjas küla. Oja keerles küngaste vahetsi läbi mõisa pargist, riivas siis talumeeste aiataguseid, niisutas nende heinamaid ja lookles viimaks pikka ning rahulikult nõmmemaile, kus ta endale oli sajandite vältel uuristanud sügava oru, mille kallakul kasvasid sarapuud ja lepad, kasevõsud ja männikäharikud, mitte just väga lopsakad ega küündivad varjama vaadet nõmmele.

Sealt jõeorust, mida mööda lookles talvetee mõne kilomeetri kauguste metsaniitudeni, tulidki reed vastu õhtut.

Perametsa kui viimasesse tallu nõmme serval saabusid nad kõige ennem. Saabujate hulgas ka perepoeg Tõnu, viiekümne eluaasta ümber perenaine Juula ja ta kaks noorukest tütart, keda emasüda paremaks oli pidanud vaenuliste sõdurite silma eest varju viia, sest sakslastest oli räägitud jubedaid jutte — kes võis teada, mida võtavad heaks teha lastega?

Saabujad hõõrusid silmi nagu unest tõustes, kui kuulsid sakslasi üldse mitte olevat tunginud majadesse.

— Kas nad siis nii rikkad peaksid olema, et midagi riisuda ei taha? irvitas Perametsa Tõnu pikale, lookas käivale isale, kes ainukese kodusolijana näinud võõraid vägesid.

— Küllap vist, mis meiesugusel vaesel rahval neile pakkuda. Nähti mõisasse jõlkuvat. Ju vist siis vanahärra Budhartki tagasi . . . ragistas mees pealekippuva köhahoo vahelt, kiskudes kasukahõlmu tihedamalt ümber vibaja, tõbedest puretud keha.

Ent küla pidi sakslastele siiski midagi andma.

Kui õhtune ärevus juba vaibunud ja inimesed roninud asemetele, tõstsid Kirepi, Oru, siis Kitse ja viimaks ka Perametsa koerad kõrvetava hädakisa. Varsti ulgusid kogu küla õuevalvurid. See oli vihane larin, hammaste vahelt surutud hädahüüe, mis koerad saatsid kirkasse talveöösse, nii et inimesed igas peres tõmbasid rahutult riided ümber ja ruttasid akendele. Perametsa rögisev Andres oli neid julgeid mehi, kes esimesena astus õue, püüdes ässitada koeri nägematu vaenlase kallale, kes lähenes nagu igalt poolt korraga, sest koerad laristasid kõikjal ühesuguse vihaga. Aga ta sai vaevalt esimesed „võtad" pigistada kurgupärast, kui talle nurga tagant torgati püssiots vastu rindu:

— Vait, läbiotsimine!

Ütleja oli saksa sõduri härrasmehest kaaslane, kes, niipalju kui vana Andres pimedas võis näha, kandis prille ja karvkraega joppi.

Põdura vanainimese köhahoog katkes, ta tõmbus kohkudes sammu tagasi, tahtes põrgata köögiuksest sisse, hoiatama poega ja teisi majalisi. Aga uus käsk salapäraselt jopikandjalt sundis ta paigale.

— Pole siin jooksmist kuhugi . . . seletas võõras mees halastamatu muigega, mida Perametsa vanataat tähtede tuhmil valgusel pidas irvituseks. — Püüame punased kinni. On teilgi, Perametsa, neist mõni redus!

— Mis jutt see's? Igaüks teab, et minu tüdruk Kadri teenib mõisasaksu . . . Kus mul's need punased?

— Rebased ja siitnurga talurahvas on ühtmoodi kavalad. Ainult head rauad või pillid püüavad neid. Ja vaata, vanamees, meie rauad, viipas käega kuhugi, — on ümber kogu küla. Siit ei pääse keegi . . .

Nüüd silmas vanameeski tumedaid kogusid aiaväravas, aidanurgal, karjatee suus ja väljal vastu lagedat nõmme. Mõned neist suitsetasid, sigariotsade vilkudes pimeduses. Ta teadis, mis see tähendab, vägagi hästi teadis. Tõukas püssiotsa hoogsalt kõrvale ja haaras ukselingist, et pääseda majja, surudes ise läbi hammaste:

— Mis kuradi punaseid te siit nuhite, jookske Võru taha!

Aga niipea kui ta käsi puudutas ukseobadust, langes vasakult, pimedusest raske hoop püssipäraga talle roietesse. Hoopi saatsid saksakeelsed vandesõnad. Vanamees tuikus ja vajus hingeldades trepile. Ta tõugati puuhaluna kõrvale, ja mitu meest rüsis ristselili vajunud uksest kobinal sisse, valgustades pimedat koda enda ees taskulampidest.

— Röövlid, mõrtsukad . . . ümises vanake trepil, püüdes asjata end ajada jalule. Hoop oli juhitud osavalt, ta käed-jalad siplesid nagu rabeleval uppujal, sihitult, abitult. Siis vajus ta teadvusetult kõntsasele lumele, terves oma pikkuses seina äärde, nägu vastu lund, ninast sorisemas nõrk verenire tallatud, jääkeltsas rajale.

Majast kostis koertelarina sekka äkki naistehäälte kiljatusi. Siis robinat, mis meenutas lühikest ja ägedat käsitsivõitlust meeste vahel. Minut hiljem jäi aga kõik vaikseks. Ainult taskulambi piimane valgusevihk tantsis võikalt pimeduses läikivate akende taga. Siis kuuldus uuesti tütarlaste kilkeid, hirmukarjatusi, kabinat ja — korraga tormasid kaks poolalasti, ainult vaipadega ümber ülakeha tüdrukut uksest õue, komistasid isa jalgadele, kiljusid ja kadusid üksikust naerulagistavast sõ-

durist tagaaetuna maja vastas asuvasse lauta. Nende lahtised juuksed lehvisid jooksul ja jalasääred välkusid. Ent vaatamata kohkumisele nad osutusid siiski kiiremateks sõdurist, sulgedes end tugevate ustega kivilauta nagu kindlusse.

Võõras sõdalane kolkis ja kobistas, aga kui teisigi mehi lävele ilmus ja talle midagi hurjutades hüüti, lonkis ta käega lüües tagasi. Samas toodi mitme mehe vahel majast välja püütav Tõnu. Ta oli end peitnud ukse taha, et sealt vaenlase sisse tungides ootamatult välja karata ja ööpimedusse kaduda. Aga nad leidsid ta ja lühikese heitluse järele olid mässinud rihmadesse ta käed.

— Otsekohe mõisasse! kamandas jopikandja kannatamatult.

— Sinna pole mul midagi asja, protesteeris Tõnu madala läkiveere alt silmi välgutades end tõukavatele sõduritele.

— Või pole asja? irvitas prillimees. — Lähme mõisat üle võtma, nüüd parunihärra ise ka kodus, läheb libedamalt kui moonakatega!

Ta tõugati paljudest kätest robinal trepist alla.

— Saadanad! vandus Tõnu tuikudes. — Mis te isaga olete teinud? ajas ta end kurjalt püsti. Aga paar hoopi püssipäradega selga panid ta ümisema valust ja pikemalt vastu ajamata laskis ta end tõugata väravale, kus keeras veel ainult korra ägedalt jopikandja poole, riidles:

— Missuguse õigusega te mind veate? Olen Eesti polgu sõdur, mina ei tunnista mingisuguseid parunite röövsalku!

— Tunneme, tunneme teid! Kõik ühesugused

enamlaste banded, kellele kuul liiga hea karistuseks, irvitati vastu.

— Teiesuguste salamõrtsukate peale ma ei raiskaks isegi nöörijuppi, oma käega kägistaksin surnuks! tormitses Tõnu, sikutades oma köidikuid. Ta hakkas aimama väga halba. Meenusid korraga kõik osavõtud maatameeste ja vallakomiteede koosolekutest, kuhu oli valitud olnud Mustiküla peremeeste esindajana. Tegelikult oli ta oma tasakaalukusega vältinud rumaluste tegemist mõisa arvel, aga nüüd nähtavasti tuli astuda väljakohtu ette koos nendega, kes olid kavatsenud minema kihutada mõisast valitseja ja asuda jagama karja ning vilja kui oma vara.

Ta laskis ohates pea norgu, astus loopsuvail, kindlusetuil sammel edasi aiatagust teed, silm valvas, peas sada põgenemiskavatsust. Ent nende täitmiseks ei antud talle vähematki mahti: sõdurid hoidsid kahel pool täägistatud püssid, ise valvel iga erguga, ning niipea kui ta oleks söandanud teha mõne kahtlase liigutuse, oleks teda tabanud täägitera või tuliselt lastud kuul seljatagant.

Otsustas viimaks allaheitlikult vastu võtta saatuse üllatuse, pakkugu, mida ta pakub. Ainult isale mõeldes torkas teda nagu kuuma oraga ja õdede pärast oli meel mures. Ema mäletas ta olevat joosnud kööki. Mis edasi sündis — see oli kõik kui unenägu. Ainult rahutud, katkendlikud pildid heitlusest mitme relvastatud mehega poolpimedas toas meenusid talle nagu viirastuses ning ta rind mõõnas tugevasti vihast ja valust.

Aga ta ei jäänud oma valuga üksi. Oru kohal ootas tulijaid uus salk relvis mehi, kelle vahel Tõnu silmas samuti köidetuna kui ta isegi Oru viiekümneaastast sulast,

hallipäist ja laiaturjalist Priidut, kes oli ka üks vallakomitee liikmeid. Priidu oli tuntud lööpijana ja ega teda praegunegi seisukord eriti rõhunud. Rahulikult Tõnule noogutades ütles ta elutargalt:

— Ja-jah, Tõnis-pojuke, sõit taevariiki läheb viimasel ajal hirmus hõlpsaks . . . Kui niisuguse hooga edasi areneb, siis ütleme Peetrusele aovalgel juba „Tere hommikut" . . .

Tõnu ei vastanud, ainult ta piht nõksatas. Ja Priidu, rihmutatud käsi nagu palveks rinna kohale tõstes, targutas edasi:

— Tõepoolest, nüüd hakkan ma juba isegi uskuma, et sakslane on see kõige kultuurilisem inimene maailmas. Mõni laseb veel kartsus istuda ja vaevelda, aga sakslane, näe, käänab kohe une pealt kinni ja saadab ainsa kuuliga taevasse — loril lõpp, pole vaja pikka palumist ega piiblisalme . . .

— Ega's meid's ometi? . . . otsis nüüd Tõnu rahutult sõnu.

— Mul juba tee teada, üteldi ette: saad kuuli . . .

Nad olid mõnikümmend sammu külateed edasi liikunud, kui nende juurde seltsis veel üks salk mehi ööpimedusest. Priidu vaatas tulijaid, õhkas:

— Minusugusel vanapoisil ükspuha. Aga vaata, seal too viie lapsega Paadi Jüri, tema hingeke vist küll nagu talleke . . .

Uus sõdurite salk tõi vangina ligi Kitse talu aiaserval elava popsi, kes viletsamana ja vaesemana kogu külas esimesena õhutanud mõisa kallale minekut ja kes valitud mõisajagajate ninameheks. Ka talle olid püüdjad juba jõudnud mõista anda eesolevast, ning vanamees

nuuksus kui närvid kaotanud naine, tuikudes oma saatjate vahel.

— Eh, Jüri, ükstäis kõik, palju me seda maad saame... Nüüd on vähemalt kindel, et saame... lohutas teda Priidu juba hoopis külmal häälel, sest kuna ta sõnad ei suutnud teisi tujustada, hakkas tal endalgi pikapeale jube ses võõrast keelt mulistavate relvakandjate sõõris ja ta ohkas sügavalt, varjates oma liigutuse kaabuserva taha, mille kiskus ropsudes silmile, nagu see, kes valmis astuma võitlusse rajuilmaga.

Kirepil kargas Ain esimese kisa-kära puhkedes kohe üles ja tõmbas riided ümber. Tal oli kavatsus kaduda, kui see peaks osutuma vajalikuks, kaduda nii, et keegi ei teaks juhatada ta peidupaikagi.

— Jääge nüüd kõik ilusasti rahulikuks, mina viskan varvast ajutiseks, hüüdis ta sosinal üle toa.

Peep, kes samuti oli riides, mütski peas, uuris imestusega venda ning tähendas siis vanameheliku rahuga, pilgutades ise silma tattnina rasvalambi poole, mille isa vahepeal oli süüdanud:

— Kena vennas, kas minu elu siis odavam on? Tulen sinuga...

Elts, nutma puhkemisel, silus oma harvu halle juuksekarvu, püüdes poegi manitseda paigalejäämisele. Nad pole ju midagi teinud, ega õige hõlma hakka keegi! Aga Kustas, elutargem ja rahulikum, pajatas poegadele:

— Inimese elu on nagu see tattnina tuli... kauakeseks... Kui arvad, Ain, targemaks minna, minge jumala rahus... Küllap me tuleme juba toime... Ainult, et nii palja käega majast välja saata oma lapsi...

Ent ta ei saanud kaugemale. Samal hetkel kui Ain avas suu seletamiseks, et tal kavatsust pole kauemaks

rettu jääda kui mõneks tunniks selsinatsel segasel ja kardetaval ööl, algas õuel robin ja kostsid rampsuvad sammud.

— Lahti teha, silmapilk! põrutas keegi kannatamatult, raskelt ja pealetungivalt nagu kartes hilineda.

— Mis nüüd, vennas? sosistas Peep.

— Taeva pärast, Ain — need on sakslased! kaebles Elts.

Mehed mõõtsid hetke silmadega üksteist.

— Kas püssid on hästi peidus? päris äreval pominal Ain Peebult.

— Jah, laudas sõnniku all . . .

— Tore, siis las nad aga tulla . . .

Ta astus pikil sammel kotta ja kiskus riivi välisukse eest. Koos külmaauruga tungis robinal majja neli sinihalli sakslast, nende kannul joppikandev härrasmees.

— Kas teie olete Ain Küüt? kähistas kurguhäälel viimane.

— Olen, ah, tere, metsahärra . . . üpris rõõmustav näha teid!

Toauksest vilkuval valgusel võis näha, kuis sissetungija näo üle lendas järsk, sügav vari. Kuid mees valitses end hästi. Ainult ta kissikiskuvaist silmist võis märgata pahameelt, kui ta sõnas teeseldud lahkusega:

— Jah, kohustused, härra . . . leitnant! Mul on teile palve: kas te tuleksite natukeseks mõisasse! Mõned asjaolud vajavad seal selgitamist.

— Praegu, otsekohe nüüd öösi?

— Kahjuks küll . . . mul on käsk, ja nagu näete . . . vihjas silmadega sõduritele.

Aini suunurkades värises pilge, kuid ta surus selle tagasi, ühmates vaid:

— Mõistan. Kuid julgen loota, et teie mu vanematele seisukorra selgitamiseks olete valmis ütlema mõne rahustava sõna?

— Minu ülesanded kahjuks piirduvad ainult öelduga. Aga ma loodan, et teie kui ohvitseri ja aumehe käitumine . . . te saate aru?

— Tänan. Olen silmapilk valmis. Seda imelikku käiku võib ju ka nii võtta, nagu läheksin ma lihtsalt mõisasse Tõnu õele külla, eks ole?

— Missuguse Tõnu õele? päris jopimees.

— Perametsa Kadrile, kes kuuldavasti olevat ikka veel mõisa virtina abiliseks.

— Ah soo, tõepoolest vähe ebaharilik visiit . . . naeris võõras.

— Sõja olukord, võimatu käituda viisakalt, ümises Ain õlgu kehitades.

Ta kätles isa, haaras korraks ümber piha emal, kes oli nuuksudes vajunud ahjuäärsele pingile, viskas vennale laia pilgu ja astus siis mütsi kuklasse surudes ootavate sõdalaste keskele.

— Ärge minu pärast muretsege! hüüdis veel lävelt. Siis vajus uks kolinal kinni ning koerte ühise hädakisa saatel kuuldus jõuk sammuvat otse üle õue tanumisuule. Toasolijad jäid hapralt kuulatama, nagu tahtes neelata iga väljast kostvat häält. Vana Kustas küürutas ohates rasvalambi kohal, sorkides selle tahti, ema vahtis pärani silmi lakke, Peep mornitses esikuuksel. Nad ei osanud järsku üksteisele midagi ütelda, ei osanud kaugemale mõteldagi sellest, mis olid kuulnud ja näinud. Neid täitis ramp tuimus, mis surus ja rusus nagu luupainaja

ja mille survet aina suurendas aeg-ajalt koldes lõbusalt kilahtava kilgi hääl või vana seinakella üksluine tiksumine peretoa seinal.

Järsku ärkas Peep nagu unest oma raskeist mõtteist.

— Ah's Perametsa Kadri pole mõisast ära tulnudki? küsis ta heledalt üle toa, ajades end sirgu.

— Nii see kuuldus . . . Tal ju valitsejasaks ja muu pere toita . . .

— Või nii! pajatas poiss lühidalt, tõmbas kasuka ropsudes ümber ja oli järgmisel pilgul toast kadunud.

— Kuhu's see, ürahtas Kustas, — öösi?

Eltsu palgele veeres kaks heledat veepärlit. Tõmbas korra kätega üle näo ja ütles:

— Et ka sina, vanamees, ütleks või kedagi . . . Nüüd mõlemad lapsed läinud . . .

Vanamees vaikis.

Samal ajal külatänavas korraldati väeosa ridadesse, vangid pandi neljakesi nende ette, allohvitser ja kaks erariides meest astusid juhtima — ning siis liikus kurb voor mööda pimedat, auklikku ja paiguti porist teed edasi, saadetuna kiunuvaist koertehäältest, ulguvatest naistest ja raudselt rampsivatest jalaastetest. Sumedalt suikuvatel põldudel lehvitas hirm oma haralisi tiibu ja kerge kirdetuul kõlistas lõikavalt külmunud lepaoksi nagu lüües leinakella.

Oja kaldal vastu järsult tõusvat perve tehti lühike peatus. Sulane Priidu ja Paadi Jüri tõmmati jopikandja käsul kõrvale. Kümmekond meest eraldati teravate käsklustega rivist. Ülejäänud erariietes meeste juhtimisel tammusid pikalt mäkke, mõisa poole, nende vahel ka Tõnu ja Ain.

— Mõnusat jällenägemist pappide poolt kuulutatud põrgus! hõikas Priidu Tõnule järele.

— Jumal, jumal, mu naine ja lapsed! kuuldi ägavat Jürit.

Siis kostsid järsud, rakettidena kärtsuvad käsklused hämaras öös. Ain püüdis vaadata üle õla tagasi, silmas külamajade akendes vilkuvaid tulukesi ja mustavaid hoonekobaraid. Aga enne kui ta sai midagi mõtelda, kõlas mahajäänute juurest orupõhjast raksatav kogupauk. Ja ta teadis, et Priidu ning Jüri samal silmapilgul tervitasid Peetrust, pannes oma patukoorma ta jalge ette veel nüüdsama, sumedas öös, saamata oodatagi enam rõõmustavat aovalgust, nagu oli hellitanud eneses lootust vana sulane . . .

Ja Aini haaras korraga hirm. Ta käed lõid värisema, kogu keha hüppas kui külmavärinas. Ta surus hambad kokku ja pingutas end higiseks, et pidada sammu, ise samal ajal mingi kõhedusetundega mõteldes: kui juba asjad sedamoodi arenevad, ega siis pole minulgi pikka . . . Ent sõduri vanast harjumusest ta süütas suitsu, ulatas teise Tõnulegi ja lausus:

— Ära karda midagi, elus tuleb ette . . .

Tõnu tõstis pea, mõõtis teda suuri silmi. Ning tema südames tärkas väike, värske lootus pääsmisele nagu õrn oras, paisudes pikkamisi suureks, ebelevaks ja värisevaks kasteheinakõrreks tuulisel meeleheiteniidul.

Viidagu, peetagu vangis, karistatagu! kihutasid mõtted läbi palavikuliselt äreva aju. Kui aga jälle pääseks! Ja ta silmi ette ilmusid Mustiküla laiad heinamaad, haljas ojaäärne aas, kühmulised põllud, sügav hämar laas. Jah, viidagu, kuhu tahes, kui aga kord tagasi pääseks põldudele ja niitudele, kus ta lapsena kui

ka täismehena rühmanud tööd, näinud päevi häid ning pahu, kasvatanud oma südamesse iga pisima kui rohututi. See lootus andis jõudu ja kindlust. Ta sammus vapralt välkuvate mõisatulede poole püsside vahel.

Kaugemal, otse selle pimediku piiril, kuhu lõppes inimsilma ulatus, järgnes üksik väike kogu, enam vari kui inimene, mis aeg-ajalt kadus põõsaste, puutüvede ja põllukivide varju, kuid ikka jälle jonnakalt nähtavale ilmus ning lähenes sõjasalgaga üheaegselt mäekuplil valendavatele mõisahoonetele.

Öös tantsis surm, kuid hiilis vargsi ka — elu.

Vaevalt sai Kirepi rahvas toibuda esimesest jahmatusest, kui uks jälle käätsatas. Tulijaks osutus lühikest kasvu, valges lambanahkses kasukas Kitse peremees Mart, kes ajas oma paksuvõitu, rässaka kere ja punetava näo ettevaatlikult sisse. Nähes pererahva kohmetust ta jäi hetkeks tummalt seisatama, tõukas aga siis end lähemale ja ütles alumise huule pisut närvlikult võppudes:

— Asi on halb, naabrid . . . Sinuga, Kustas, tahaks paar sõna rääkida.

Nad tõmbusid kojahämarusse ja seal sosistas Kitse Mart katkendlikult:

— Vist tõmmati mõned kohe maha . . . Ei julgenud . . . et näha kes . . . Mis nüüd teha?

Kirepi peremehe laubal süvenesid kortsud, ta kiskus ägedalt kodukasvatatud, kibedalt lehkavat tubakat:

— Kurat's mina! Iga silmapilk ise valmis metsa jooksma! Olid ühed head, nüüd saime teised paremad kaela!

Aga naabrimees ei teinud sest jutust väljagi. Ta keerutas ärevusest kuskilt märkamatult pihku jäänud aiaroigast, sõnus:

— Kui võtaks õige mehed kokku ja läheks mõisasse?

— Meeletu! Viie minuti pärast oleksime kõik siruli . . .

— Ei. Ma mõtlen, kui läheks paluma . . .

— Või see enam hinge tagasi annab, kõhkles Kustas.

Kobistati tükk aega pimedas, oskamata midagi ette võtta. Elts nuuksus endiselt toas, väljas hakkasid koerad jälle käredamalt haukuma. Siis kostsid sammud, müdinal joosti esikusse, otse meestele peale. Tulijaid polnud üks, neid saabus kobinal mitu, kõik tormates nagu koera eest põgenev lambakari, joostes üksteisele robinal selga. Ja siis taipasid äkki mehed, et nende keskel seisis Paadi Liisu, ta sabas kaks poisiplõnni ja umbes kümneaastane tüdruk, kõik paljapäi, poolalasti, hoolimata talvisest ilmast, mis siin tuulevarjuski pani lõdisema.

— Aidake, armsad inimesed, nüüd lasksid Jüri maha! — sai esimesena naine oma keelepaelad lahti, puhkedes lõõtsuvalt nutma, seejärele lapsed kooris, hoides ikka veel kinni ema seelikusabast.

Kitse peremees köhatas kuivalt, kurgupärast, lausudes õõnsalt:

— On teisigi leinalisi . . . Ega see sinu häda pole kõige suurem. Või kes kihutas seda Jürit tillama punastega?

Naine ajas oma äranutetud näoga pea püsti ja nagu mingi vihane etteheide paiskus läbi valu:

— Mis rikastel viga kohut mõista, kui vaesed nende eest surevad! Et jätaks teise hingekesegi rahule,

seda ei ole! Aga kas Jüri kogu küla eest väljas polnud? Valitud nii peremeeste kui popside poolt?

Hüüdis ja langes korraga sellisesse tardumusse, et pisaradki surid ta laugudel, ainult tuiutas hämaras, silitades kobavalt oma krobelise käega virisevate laste päid.

Ka mehed jäid nõutusse.

Rahvast saabus alatasa juurde. Juba oli Kirepile tekkinud Oru peremees, auväärne lõuahabemega taat, Onka sulane, paar tüdrukut ja vanainimest teistest taludest, ning neid tuli üha juurde. Kõik saama mingit nõu ja seletust Kirepilt, kus peremees Kustas ise oli külavanemaks ja poeg ohvitser. Ent mida pidi Kirepi peremees neile ütlema, — kui ta ise oli samasugune õnnetu, ahistusest haaratu? Ainult seda, et oodatagu ära hommik, et ei võida ju öösi tormata mõisa, kus värske vaenlik vägi võiks ses näha katset alustada mingisugust mässu või vastuhakku.

Oodati siis vilkuva tulukese valgel, sõneldi, kahetseti, nuteti, kaevati ja kisendati kõikide vägede poole meeleheitlikult. Kitse popsinaise halamised läksid järjest hoogsamaks, ta laste nutt valjemaks ja südamessetungivamaks, Parametsa Juula kaotas tihti enesevalitsuse ja huilgas hullununa kaasa popsinaisega. Aga kui mehed Perametsale saadeti ja need sealt sõnumiga tagasi tulid, et leidnud tüdrukud laudast ja vana Andres juba koperdavat omal jalal mööda õue, kirudes igavest, tulist kättemaksu kõigile, kes sakslastega kuidagi ühenduses, rahunes perenaine niivõrd, et ta saadeti vastu hommikut koju.

Teised, niipea kui hiline koit oma sinaga aknaklaasidel teatas hommiku saabumisest, võtsid nõuks minna

mõisasse. Neile pidi juhiks ja eesrääkijaks hakkama Kustas, külarahvast esindasid Kitse peremees Mart ja Oru väärikas hallhabe Toomas. Mehed olid pool ööd pidanud pikka aru ja otsustanud nüüd sakslastega — eeskätt mõisnikuga, kui see peaks kohal olema — rääkida mehejuttu.

Nii nad asusid kolmekesi teele.

Kui nad maanteele jõudsid ja sealt mööda kallakut oruserva ojale hakkasid laskuma, seletas silm juba hommikuhämaruses üksikuid kogusid, teetulpi, leppi, mäekontide kumerusi ja mustavaid vaoselgi nurmel. Tuul oli vahepeal jälle pööranud lõunakaarde ja lumi tõmbunud sulama, vajudes meeste jalge all kokku vesiseks jääkoogiks.

Sillale astudes ja lepavõsast lagedale jõudes nägid nad peaaegu korraga kahte tapetut ojapervel, kohal, kust suviti vahest rattail aeti läbi jõe ja kus külanaised armastasid pesta lambaid. Laibad lamasid jalgadega jääl, kuna pead olid madalal pervel, kehad keeratud ebaloomuliku asendi tõttu keskpaigast kokku, nagu tukuksid mehed väsinult või mõtleksid millelegi väga enesessesüvenenult. Alles terasem vaade ütles, et nende pead olid läbi puuritud paljudest kuulidest, lömastatud ja juba ammugi mõtelnud oma viimsed mõtlemised.

Mehed nõksatasid jalust, nagu seisatades hetkeks. Nende mütsid kerkisid silmapilguks ja turjad vajusid veel enam vimma ettepoole, kui oli jõudnud neid koolutada kümnete aastate pikkune töö adrapuu või vikatilöe küljes.

— Issand õnnistagu nende hingekesi, pomises vaikselt Toomas.

— Vana Priidu ja Paadi Jüri, näib . . . piilus Kitse peremees võikusetundega mahalastute poole.

— Eks sulane ja pops ole kah inimesed. Aga need sedasi siia . . . nagu koeraraiped. Häbi ja viha kerkib, kui sa pead oma silmaga nägema . . .

Kõik kolm ohkasid peaaegu korraga. Kustas kergendusest, et oma poeg puudus mahalastute hulgas, teised meeleliigutuses.

— Kui õige jätaks täna minemata, poetas Mart end tahapoole hoides.

— Ega hommegi targem ole, vastas Toomas.

Ja siis läksid nad jälle. Pilku tagasi heitmata, hirmunult nagu süüdlased. Tõusid mäkke vastaskaldal, sammusid tüki maad mööda lagendikku ning keerasid siis nöörsirgele teele, mis, palistatud kahelt poolt igivanade pärnade ja saartega, viis otse mõisaõue.

Nüüd oli juba täiesti valge. Mõisahooned kirendasid künkal nagu puhast tõugu hollandi kari. Seal oli laut oma lubjatud seintega, mis jäi pärnade alleest paremale, teisal pikk palkseintega tõllakuur, tallid ja pahemal kahekordne helevalge härrastemaja, mis küünitas oma sihvakaid korstnaid uhkelt üle pargipuude latvade. Taamal paistsid veel mõned mustad moonamaja-kobarad ja telliskivist valitsejamaja. Aga seal oli ka pika telliskivist korstnaga rehi ja samasugune viinaköök peaaegu mõisaõue keskel, otse meeste ees tiigikese kaldal, kuhu ojast lasti voolata värsket vett.

Midagi ähvardavat ja kurja oli kõigis neis suurtes hoonetes, ning mida lähemale mehed jõudsid, seda aeglasemaks jäi nende samm ning nende kujutluses hakkasid järjest elavamaks muutuma pildid aegadest, millest pajatanud nende isad ja vanaisad, aegadest, kus

talumees mõisasse läks vaid selleks, et härra kubjaste käsul end rakendada mõisapõllul tööle või võtta vastu alandav keretäis käskijailt. Viimaks, mõisa õunaaia kohal, väljendas Oru Toomas nende kõikide mõtte, kui lausus pikka:

— Saksa paluma minna . . . sama hea kui püüda sõelaga tuult . . .

Kõik kolm kohmitsesid kõheldes. Viimaks vastas Kustas:

— Ega me paluma hakkagi. Küsime omastele laibad välja ning räägime oma poiste asjus jutud maha. Muud ei midagi.

Nüüd nad keerasid pärnade alt mõisaõue ja nende silmadele avanes vaade laudaesistele, kus juba hoolega talitati loomi. Talli pool liikus ka paar sinihalli saksa sõdurit, koperdades oma vooriregede ümber. Moonamajade ja härraselamu pool oli kõik vaikne. Ja kas sest kurjast vaikusest või liigsest varajusest hirmutatud, köhatas korraga Kitse Mart, haaras õhku ja pigistas umbselt:

— Peaksime vist siiski vanasaksalt paluma andeks, et ta värki jagada taheti ja kõik sedaviisi . . .

— Ena imet, või tema kah jagaja! torkas Oru Toomas vastuseks.

Mart kratsis nõutult kuklatagust läkiveere alt, jäi aga vastuse võlgu, sest tema osavõtmatust mõisajagamise kavadest teadsid kõik ja tal oli korraga piinlik oma mõtet pikemalt seletama hakata.

Kesk õue asuva pumba juures kohtasid nad parajasti häärberi poole lonkivat metsavahti. See oli aastates mees, kandis säärikuid, ülesseotud kõrvadega oravanahast talvemütsi ja riide alla peidetud poolkasukat. Teda peeti rahva hulgas lätlaseks, kuid mees nimetas

end vahest sakslasekski, vaatamata sellele, et oli sündinud samasuguses talutares nagu tulijad. Aga segaverelisele omase upsakusega kohtles ta külarahvast tavaliselt nagu enesest alamalseisvaid, kelle arvel võis saksa sulasena praalida ja lõõpida niipalju kui süda kutsus. Kõnetas nüüdki mehi nende tervitamise peale mokaotsatooniga:

— Noh Mustiküla härrad, kus siis maamõõtja jäänud?

Mehed vaatasid kohmetult üksteisele. Viimaks taipas Oru Toomas metsavahi mõtte, vastates pikka:

— Mis maamõõtjat nüüd meil, see nii enam maata meeste asi . . . Ja pealegi on nüüd sakstel mõisas sihukesi maamõõtjaid terve polk, kes igale meiesugusele oma kuus jalga pikemata välja mõõdavad . . .

Metsavahi nägu tõmbus irvele, ta vurruotsakesed tantsisid üles-alla:

— Ja-jah, kord on, jumal tänatud, jälle majas. Iga inimene võib rahulikult oma töö juurde asuda, vihjas ta seega nagu enesegi sunnitud tagasitõmbumisele viimase kuu jooksul. — Mõisal, näe, viimased heinad veel soost välja tuua, kas ehk Mustiküla peremehed ei tulnud hea nõuga abi pakkuma?

— Ei ühte ega teist, vastas Kustas järsult. — Tulime, et jutule pääseda mõne ülemuse või mõisaomanik Budhartiga.

— Ah soo, soo, soo! Mis siis Mustiküla peremeestel nii hädalist, et varahommikul kohe väljas? muheles metsavaht.

— Noh, ega kosjaviina tooma küll tuldud, et peaks õhtul . . . hammustas Oru Toomas vastu, pannes piibu tossama.

— Mine sa tean'd nüüdsel ajal! vaidles metsavaht.
— On neidki, kes mõisasse toonud peale viinade suupisteid . . . Kes hane, lambatalle või meepurgi . . . Ja targasti teeb, kes otsib sõprust ülematega, sest eks ole juba piibliski öeldud: armastage ja austage oma ülemaid . . .

— Ja lakkuge käsi neil, kes teid rooskavad! Ptüi, metsasaks, ärge pange pahaks, aga mulle tuletab see jutt meelde sisalikku! sähvas Kirepi Kustas vihastudes.

— Kuidas kellelegi, eks igaüks mööda maailma oma sammuga. Aga mina pean küll ütlema, et saksast ja ülemusest minusuguse suhu see õige elu maik alles satubki, arutas metsavaht oma kõveral jalal ringi kareldes. Kuna ta valitseja redusoleku tõttu täitis silmapilgul ka mõisa tööjuhi ja ülemkupja kohuseid, arvas ta kohaseks lisada talumeestele õpetuseks veel järgmist:

— Kelle selg nõtkub, selle suu matsub . . .

— Tõsi küll, aga vahel ainult vastu külma mulda... vastas Oru Toomas.

— Niisugused kõverad kõned teistel täna, mis neil Mustiküla meestel siis õige südamel? uuris metsavaht.

— Ahastus ja palve, mis muud, metsahärra, tegi nüüd esmakordselt suu lahti Kitse Mart.

— Või ei teagi veel metsasaks, mis meie pool öösi juhtus? küsis Kustas.

— Meie pole tulnud siia naljatama ega vastastikku nokkima, põrutas nüüd lausa välja Toomas, — ega ka paluma armu härradelt . . . Tulime välja küsima tapetute surnukehasid ja teateid saama nende meie meeste poegade kohta, keda siia veeti öösi kui kurjategijaid...

Metsavaht poetas tõsinedes:

— Ei sihukeste suudega kuule te praegu mõisast muud kui raudade kõlinat.

— Oleme meie siis milleski süüdlased? päris Kustas.

— Meie külast lasti kaks meest maha nagu koerad tee äärde. Surnukehad lamavad oja pervel . . . On see kellegi tegu! urises Toomas.

Nüüd pistis metsavaht käed püksitaskutesse, vastates ükskõikselt:

— Eks need lama, kes selle ära teeninud. Õigete inimeste peale ei lähe saksa püssid lahti.

Kustas ägestus natuke:

— Aga kust võidakse teada: kes süüdi, kes mitte? Niimoodi inimesi une pealt kinni püüda ja ilma igasuguse kohtuta maha lasta — see on hullem kui mõrtsukatöö. Keegi ei või kindel olla . . .

— No-noh, küllap juba mõisas kõik teatakse . . . Mõisal on silmad ja kõrvad!

— Seda meiegi nägime, mingisugused kadakad jooksid soldatitel ees nagu parunil jahikoerad. Aga mis sellest! Kas metsasaks poleks nii lahke ja ütleks härra Budhartile, et tahame jutule, haaras kõnejärje oma hooleks Oru Toomas, vajudes nagu veelgi enam looka hulkade sõnade raskuse all, mis ta korraga pidanud laskma kuuldavale.

Metsavahile see jutt ei meeldinud. Kehitas vastuseks vaid õlgu, tähendades endise jahedusega:

— Härral nüüd tähtsamatki tegemist kui külameestega nõu pidada. Noh, aga eks ma nimetada või . . . Muide, vargaid tuntakse ka nende jälgedest . . . Kirepi Ain ja Perametsa Tõnu on vastu hommikut aidast põgenenud . . .

— Põgenenud! hüüatasid kolm vanameest nagu ühest suust. Uskumatuse ja ehmatuse vari lendas järsku üle nende nägude, andes hetk hiljem aset imetlusele ja heakskiidule.

— Ah sa taevas, rabas esimesena Kirepi Kustas.

— Jajah, nali see pole, torkas metsavaht. — Lubati mõlemad silmapilk maha lasta, kui tabatakse. Mehed praegu tagaajamisel väljas. Kus oli kisa ja lamenti. Kapten pidi oma käega surnuks laskma tukkuma jäänud saksa soldati . . .

— Või nii! Noh, mehed, pöördus kaaslaste poole Toomas, — mida's meil enam mõisasaksaga? Mahalastute koristamise lõbu ei keela omastele vist ka sakslane? tähendas ta metsavahile.

— Egas mina tea! Minge parem kontorisse ja oodake. Võib ju järele küsida.

Ta ruttas longates härrastemaja poole. Mehed silmitsesid viivu vaikides üksteist, kohmakaid hooneteturje, veretavat idataevast ja sakslaste vooriregesid õues. Toomas luges mõttes sinivatilisi mehigi, keda ikka sagedamini ja arvulisemalt hakkas ketrama härrastemaja, tallide ja teiste hoonete vahet.

— Et läki siis, tähendas kohmetult Mart.

— Jah-ah, urises Toomas.

Nad liikusid pikka üle õue punase kivimaja poole. Korraga seisatas Kustas ja häälitses imelikult:

— Hm-hm . . .

Teised jäid kuulatama. See oli võõras ja kauge hääl vana naabrimehe suust.

— Mis sul's, näost nagu kasetoht? päris Toomas.

— Mul? Vaat, nüüd ma tean . . .

— Et mida?

Kustas soris sõnades, otsides tüki aega enne sobivat, kui ütles kuuldavalt ja kindlalt:

— Seda, et Perametsa Kadri on ju ikka veel mõisas. Ainuke inimene, kellelt kuuleksime ehk tõtt poiste kohta . . .

— Ah seda sa arvad . . .

— Kuidas siis uskuda nii kohe selle metsasuli sõnu . . .? kahtles Kustas. — Tõmmati ehk minu poisski kuskil maha, aga ei taheta ütelda . . .

— Seda mina ei usu, vaidles Mart.

Ent Tooma ja Kustase kahtlevalt ringijooksvatest silmadest hakkas varsti tallegi külge salahirm. Purustatud peadega laibad ojapervel manitsesid umbusklikkusele. Ja kontorilävel tuligi Mart välja oma mõttega:

— Eks sina, Kustas, võiksid katsuda üles otsida Perametsa Kadri . . . küllap meie Toomaga tuleme muudes juttudes toime. — Mardi salajaseks sooviks säärase kava esitamisel oli ka veel tahe eemaldada sakstega kõnelemisest Kirepi Kustas kui ägedam mees, et vältida teravusi ja säilitada leplikke vahekordi. Mart arvestas enese nahka hoidva talumehena sõbralikkuse vajadust sakstega.

Ning ta lootus täitus viibimata. Sest Kustas keeras kontoriukse juurest kohe vasemale, härrastemaja köögiukse ette viivale teele, tähendades:

— Sedap ma isegi mõtlesin. Eks te siis rääkige, ma vaatan vähe ringi . . .

Toomas ja Mart kadusid kivimaja ukse taha, Kustas lonkis mööda põõsasheki äärt valgekslubjatud härrastemaja poole. Ta oli tihtigi kuulnud Perametsa Kadri ja oma vanema poja Aini vastastikusest sõprusest ning lootis seepärast Kadrilt kuulda oma huvides

rohkem kui üheltki sakslaselt. Kadri oli maailmasõja algaastail paar talve õppinud linnas, teeninud väljaspool koduvalda ja näinud elu üldse laiemalt. Seepärast võisid tema tähelepanekud Kustasele ka sakslaste suhtes pakkuda enam kui mõnelt tavalisemalt mõisainimeselt, pealegi seepoolest, et olles härrasrahva köögiülemaks tal oli kokkupuuteid niihästi mõisaomanikuga kui ka selle külalistega — saksa sõjaväe ohvitseridega.

Kustas astus koputamata kööki. See oli suur, avar ruum, valgetest kividest pliidi ja kõrgete akendega, kuid praegu alles varahommikuselt vaikne nagu kirik tööpäevil. Ainult üks poolikult riides unine tüdruk nühkis mingit keedunõu ja aknaaluse laua taga sirvis söögikordade vihikut sale, pikajuukseline ja sinisilmne Kadri, villane rätik visatud lahtiselt õlgadele.

— Tere varahommikut, ütles Kustas köhatades.

— Näe, Kirepi peremees, tere! hüüatas rõõmsalt Kadri, pakkudes kätt. — Mis siis sind meile tõi nii kohe päikesetõusul?

— Ega midagi . . . Ma niisama, sinuga just tahtsingi paar sõna, pigistas Kustas, ise uurides tüdrukut katla juures.

Kadri taipas kohe, tähendades:

— Liisi, kui katel puhas, mine too kartuleid ja hakka koorima. Kustase asetas ta istuma lauaotsa, pärides jutujätkuks koduste tervise ja muu üle. Ta näis väsinuna, magamatuna või piinatuna, silmad auku vajunud, näonahk tuhm. Niipea kui tüdruk korviga väljus, haaras ta Kustase käest ja laskis kuuldavale pika kergendusohke:

— Sa muidugi tead juba — põgenesid, mõlemad!

— Tahtsin sulle tänusõnu ütelda, vastas Kustas. — Ilma sinu abita . . .

— Taeva pärast, ei! Mis nüüd mina kah . . . Kuulsin alles, kui nad olid juba läinud ja kisa lahti . . .

— Aga kes siis? üllatus Kustas.

Kadri kehitas õlgu:

— Seda uurivad kõik. Või mina tean? Käidi mindki pinnimas. Aga olin ilusasti toas, jäeti rahule. See poiste põgenemine on üldse ime: kujutle — vahimees tuleb viivuks teenijatemajja, et võtta kindaid, selle ajaga avab keegi raudkangiga suletud ukse ja — poisid on kadunud . . .

Kustas tahtis veel midagi öelda, kuid parajasti astus tüdruk uuesti kööki.

— — —

Samal ajal kaks Mustiküla peremeest istusid rahutult nohisedes kontoris, kus sinihallis mundris saksa sõdurid askeldasid laua taga mõningate paberitega. Laual nende ees oli välitelefoni aparaat, millega nad aeg-ajalt rääkisid ja kellelegi ühendust andsid. Need olid vaikse olekuga, lihtsad mehed, nii et vana Oru Toomas juba mitmendat puhku ärgitas ütelda:

— Need sitad polegi kellegi sakslased . . . Keel ka nihuke pehme teistel.

— On sakslased küll, ainult vist sealt kuskilt vastu Prantsuse piiri, arvas Mart, kes oli kuulnud midagi saksa murdekeelest.

Äkki lükati tagumisse ruumi viiv uks pärani ja lävele ilmus ohvitserimärke kandev noor mees hästiistuvas, siledas mundris, nägu läikiv värskusest, õlitatud

juuksed üle pea kammitud, säärsaapad nagu peegel. Sõdurid tervitasid teda seistes tikksirgelt. Mees noogutas vaevalt, heitis siis oma tihedate kulmude varju peidetud terashallidest silmadest põgusa pilgu seina ääres istujate poole, küsis:

— Mis need siit tahavad?

Sõdurid kõhklesid, ei osanud järsku vastata, nii et Toomas lausus kobavalt, nagu midagi otsides:

— Paruniga või ... komandandiga tahtsime rääkida ...

— Also, Herrn Komandant, kordasid sõdurid.

— Mis see mees tahab? hõikas ohvitser üle ukse tagasi.

Sealt ilmus lävele öösine arreteerimiste juht, laiaõlaline prille kandev mees, kelles Kirepi peremehed silmapilkselt tundsid mõne aasta eest naabruses, Timuti mõisas teeninud metsaülema. Metsaülem viskas hooletu pilgu ootajatele, sõnas:

— Härra komandant küsib, mis teil asja, mehed?

Nüüd tõusis ka Oru Toomas täies pikkuses, ulatudes peaaegu lakke, vaatas korra ringi, laskis nagu pealetungiks valmistudes õlad vähe ettepoole ja vastas siis külmalt:

— Tulime küla volinikkudena ja tahame teada, missuguse õigusega saksa soldatid tapavad meie sulaseid ja popse?

Metsahärra tõstatas ninal näpitsprille, tõlkides pikka vanamehe sõnad. Aga enne kui ohvitser midagi suutis vastata, lisati veel:

— Meie arvates ei peaks sakslastel, niihästi neil võõrastel kui ka omadel teadmata olema, et meie ei

taha vaenu ega sõda, oleme rahulikud talupidajad Mustikülas . . .

— Mis te räägite? Kes on teid puutunud. Vangistatud on ja ka juba karistatud ainult enamlaste ninamehed . . . vastas metsahärra, hakates kogu juttu kiirelt tõlkima teraselt kuulavale ohvitserile.

Toomas oli sõneldes lähenenud ja seisis nüüd nagu ähvardavalt otse laua ees. Kitse Mart, jäme roigas ikka veel pihus, hoidus küll aralt tahapoole, kuid temagi olemine näis tekitavat sakslastes rahutust, need sattusid omavahel jutuvadinasse, millest kummalgi külamehel polnud vähematki taipu. Korraga noogutas ohvitser metsahärra jutu peale ägedalt, ütles siis paar tulist lauset ja istus lauda. Metsahärra pöördus meeste poole:

— Härra komandant ütleb, et tema teeb ainult seda, mis staabist ette kirjutatud. Tema ei saa mingisugust kaebust vastu võtta. Ta on Saksa keisri sõdur ja täidab ainult käsku. Rohkem pole tal teiega, mehed, aega seletada . . .

— Aga lubage, algas Toomas, — seal jõel mahalastud inimesed tahavad ometi ära koristada, maha matta? Ega's niimoodi või neid jätta . . .

Prillikandja tõlkis, ohvitser noogutas uuesti.

— Omaksed võivad karistatute laibad koristada ja maha matta, pöördus metsahärra meeste poole.

— Täname. Aga see pole veel kõik, vaidles Toomas. — Missuguse õigusega vangistatakse siis meie küla perepoegi?

— Vanamees, praegu maksab sõjaseadus ja püssi õigus! Kurjategijad saavad oma palga, naeratas metsa-

härra nii süütult, nagu oleks ta naisterahvale ütelnud meelituse.

— Aga vangistamiseks peab olema alus, vähemalt käsk. Mina tahaksin rääkida ka mõisahärraga. Parametsa Tõnu oli valitud vallakomiteesse peremeeste poolt, täitsa süütu . . .

Muhedanäoline metsamees vabandas ohvitseri ees, kummardus selle ligidusse lauale ja hakkas midagi pikalt seletama nii tasasel häälel, et mehed pea sõnagi ei kuulnud. Ohvitser viskas paar teravat pilku meeste suunas, vaidles vastu, lõpuks haaras telefoni, rääkis kuhugi. Lõpetanud kõneluse, andis ta korraldused edasi tõlgile, kes teatas:

— Mõisahärra Budhart kui saksa armee kohalik usaldusmees laseb teile teatada, et teil tuleb käsud täita, mis antakse, ja kõik korraldused vastu võtta, nagu tuleksid need keisrilt eneselt. Vastasel korral ollakse sunnitud ka teid vangistama . . . Meie puhastame praegu maad enamlaste bandede jätistest ja meie ei salli selle töö segamist. Teame ise väga hästi — keda kinni pidada, keda mitte. Härra komandant palub teid rahulikult lahkuda või . . . venitas tõlk.

— Ja mis saab Tõnuga? nurus Oru Toomas.

Metsasaks kehitas õlgu: — Ei midagi. On ära joosnud, saab kuuli, kui tabatakse . . .

— Ehk saaks siiski härra Budhartiga rääkida? tegi nüüd esmakordselt suu lahti Kitse Mart.

— Mõisahärral pole aega, teatas tõlk lühidalt.

Mehed hakkasid pikka liikuma ukse poole. Neid jälgisid üksisilmi sõdurid kui ka ohvitser ja tõlk, kellele see hüvastijätuta, külm, isegi uhke väljaminek paistis

selge põlgusavaldusena. Alles kui uks sulgus minejate järel, tähendas ohvitser rahulikumalt:

— Kanged külamehed teil siin Eestimaal, mis?

— Kangekaelsed, vastas metsnik. — Aga küllap me nad painduma paneme . . .

Kojas kohtasid minejad Kustast, kes vahtis murelikult esiuksest lumisele hoovile.

— Noh, tõsi? tähendas Mart.

— Tõsi küll, aga kui nüüd kätte saadakse . . .

— Siis tõmmatakse maha, lisas Toomas. — Nende puhastajatega, pöördus ta Mardi poole, — tead, pole nüüd muud teha kui nad ise rutem maalt välja puhastada. Jaa, kes teab veel, mis tuleb. Oli see minu esimene kõnelus nendega, viimaseks jäägu . .. .

Ja vaikides, igaüks tegemises oma mõtetega, hakkasid kolm Mustiküla väärikamat taati jälle astuma koduteed.

Keerates pumba juurest pärnade alla silmasid nad lombaka jalaga metsavahti, kes parajasti kleepis teetulbale värskelt trükitud paberipoognat. Mehed jäid reas selle ette seisma ja lugesid sõnu, mis surmanuhtluse ähvardusel nõudsid öö-päeva jooksul kõikide laske- ja külmrelvade äraandmist mõisasse, mis keelasid väljasõidu kodukülast ja mis käskisid mitte kellelgi liikuda teedel kella 11 õhtul kuni kella seitsmeni hommikul. Käskkirja all ilutses rasvase allkirjaga: von Seckendorff. Edasi järgnes teine käsukiri, kus kohustati kõiki taluperemehi silmapilk üles andma oma vilja- ja lihatagavarad, loomade hulga ja inimeste arvu taludes. Ka selle käsu vastu tõrkujaid ähvardati surmanuhtlusega. Iga lause algas: „Mina käsin" või „Mina keelan" . . .

Mehed urisesid, sammudes vaikselt vastu keskhom-

mikust päikest, mille pale rõõmsalt lõkendas madalate mäekuplite kohal.

Õhus tundus kevadelõhnu, lumi sulas päikeses ja teel tekkisid sügistesse rööbastesse kerged, sinakad veejooned. Raagus pärnad mühatasid lustakalt läänetuules, kokkuvajuv lumi helkis ja paljakslöövate mäekondikeste kohal virvendas soe õhk nagu külviajal.

Mehi aga ootasid matused, surmanuhtlusega ähvardavad käsud. Nad ei näinud midagi endi ümber taastärkavast loodusest. Neile oli kõik ühtemoodi tume, nukker, raske ja rusuv. Isegi kui praegu äkki kuskilt lumehangede vahelt oleks kerkinud lõõritav lõoke, ei oleks vist selline nähtuski mehi suutnud hämmastada.

— Meie olukord ei ole palju parem kui aastasadade eest meie esiisadel, kes lasksid kord sakslased maale . . . Nad maksid oma jõuetuse eest pikaaegse orjapõlvega, jumal teab, millega meil tuleb maksta! ohkas Toomas.

Kustas kehitas õlgu, näis aga pikkamisi nagu tagasi saavat oma teotahte. Ütles viimaks veenvalt:

— Noh, ega meie pole küll enam esiisad. Oleme arenenud rahvas. Meil on oma varandused ja jõud. Olgu aeg pikk või lühike, sakslasega tehakse arved siin maal . . . Ainult julgust peab meil jätkuma . . .

Aga julgust — seda võisid anda vaid uued hädad, vastsed katsumused. Ja need ei lasknud end kaua oodata . . .

— — —

Kirepi Kustast üllatas heledast päikesepaistest videvasse tuppa astudes, niipea kui silmad seletama hakkasid, omapärane nähtus: eestoas, selili voodis, täies riides, mütski peas, magas ta koolipoisist poeg Peep,

poiss, kel tavaliselt erkuse tõttu öösitigi tuli unest puudu. Poja raske magamine oli nii võõras Kustasele, et ta toetus laua äärde, jälgis tüki aega magaja hingetõmbeid, kuulatas ta norskamist, mis oli nii vanamehelik ja kindel, nagu oleks ta aastakümneid maganud just nii, mitte kunagi kergelt, erksalt, poisikeselikult.

Juba üksi see poja magamine kujunes vanamehele elamuseks. Kui ta aga veel meenutas Peebu järsku ja sõnatut kadumist eelmisel ööl — siis temas hakkasid tekkima kujutelmad, mis panid elatanud mehegi vere kohisema ja südame kiiremini taguma. Ta vaatles oma kooliealist poega nagu sangarit, vaatles kaua ja mõnuga, uuris ta läbimärgi lühikesi säärikuid, rebenenud püksipõlvi, kriimustatud käsi ja uneraskusest punetavat nägu, vangutades ainult aeg-ajalt mõtlikult pead, mis oli kuivanud ja hall selle noore ruuge ja õhetavaga võrreldes.

Viimaks tammus ta kööki, kust leidis naise kummargil leivaküna tagant. Ainus pilk selle näole ütles talle, et sealt oli hajunud öine ahastus ja et seda tööst kipratõmbunud inimest täitis mingi ärev pinge, lootuse ja hirmu segu. Ta viipas lühidalt toale, ütles lihtsalt:

— Peep siis . . .

— Peep kah! vastas naine salapäraselt. — Ain jäänud Tagametsa heinaküüni. Tõnis kihutanud edasi... Mis sest kõigest küll tuleb, taevake . . . laskis leivataignased käed põllele rippu.

— Pole viga, rahustas Kustas. — Kui me nii juba algame, siis lõpetame kindlasti hästi . . . Poisid on meil tublid, eit! lõi ta üle hulga aja jälle kord harjumusliku laksu oma perenaise pihale . . .

LOOTUSETA KEVAD

Edelatuul puhus soojalt ja paitavalt üle jääkeltsas maa. Juba virvendasid kõikjal madalamates kohtades lombikestel väikesed laineharjad kui voldilised ussid. Lumejäänused langesid silmanähtavalt kokku, tumedad laigud mäekühmude ümber laienesid üha ja hakkasid juba ulatuma orgudessegi. Mets kohas rõõmsalt ja pesi hoolega oma talvehaavu soojas vihmas, mida aeg-ajalt kallas nagu vahest aprillis. Ilm oli madalalt pilvis, sume, läbipaistmatu; teed porised ja täis vett, läbipääs igalt poolt lõppemas.

Teade Perametsa Tõnu ja Kirepi Aini põgenemisest aga tekitas külas niipalju ärevust, et talude vahel hakkasid inimesed liikuma rõõmsalt nagu pühapäeval, kuigi valmistuti matusteks. Ent rõõm ei kestnud kaua, niipea kui sinihallid sõdalased uuesti külla ilmusid — tõmbusid kõik morniks ja pilve, täpsalt samasugusesse ähvardavasse, salapärasesse ilmesse, nagu kandis kevadine sumuilm.

Ning külas liikus nüüd võõraid väesalku õige sagedasti. Tuli mehi üksikult ja paariti, habemeajajaid, juukselõikajaid, sigaretimüütajaid või muidu ärivaimuga

sakslasi, kes mõnd odavat kribu-krabu tahtsid vahetada või müüa, sihiks ikka ainult üks: kätte saada talumehelt pekki, muna ja liha. Kuid tuli ka mehi käsunduskorras: läbiotsijaid, küüditahtjaid, sunniviisil võtjaid; vahel tõlkidega kaasas, vahel omapead niisama, hea õnne peale.

Sakslaste alaline mangumine ja väljapaistev huvi toiduainete vastu selgitasid külale varstigi, et nende leeris toitlustamine osutub nõrgemaks kohaks, et need mehed võitlevad juba rohkem nälja kui mõne muu vaenlasega. Ja see tegi küla kangekaelseks. Küla hakkas tundma oma üleolekut. Ikka tõrksamalt alistuti küüdikäskudele, ikka vastutulematumalt, teravamalt vastati mangujatele; leidus peresid, kus ei püütud varjata enam oma vaenulikkustki. Üheks sääraseks Mustikülas osutus ka Perametsa peremehe Andresega eesotsas.

Kui metsavaht, kes oli sakslastel kaasas tõlgina, ühel päeval jälle edasi andis käsu avada kõik uksed, Andres tegi end kurdiks, pöördus tare poole, visates üleõla:

— Pole kuulda olnud, et keegi röövlitele ise uksed avaks!

Lompas ja aietas veel mõne aja eest saadud hoobist, aga oli kangust täis nagu vana kukk, kes ka siis vastasele alla ei anna, kui see teda ähvardab lõhki kiskuda oma kannustega.

— Ära sina siin ühtegi lööbi kõrgemate võimudega, hoiatas metsavaht. — Valitsus on vanem kui meie . . . Aga ta ei tahtnud sõduritele seletama hakata vanamehe vastust ning seepärast avaski ise kõik uksed, kuhu sakslased iganes tahtsid sisse vaadata. Ja nende uudishimu

oli suur, isegi seapaht ja aganik torgiti läbi. Jalust vigane metsavaht vaatas seda kõike pealt eemalseisja rahuga. Talle oli ammugi silma hakanud Perametsa kena tütar mõisas ja ta haudus eneses meeleldi mõtet Kadri naimisest. Missuguse näoga oleks ta pidanud astuma siis Andrese ette paluma selle tütart, kui korraga oleks leitud Tõnu? Ta sisim soov oli kogu aja mitte leida. Ning seepärast ei hakanudki ta enam sõdureid juhtima jõeäärsesse küüni ega elutoa all asuvasse väikesesse keldrisse, mis ta enese arvates võisid olla parimaks peidupaigaks jooksikule. Ta täitis lihtsalt kohust tol korral, nagu eluaeg oli harjunud täitma, olles viimaks õnnelik, kui otsitavat kuskilt hoonetest ei leitud. Aga ta oli ühtlasi mees, kes oskas juhtida tähelepanu oma teenetele, ning seepärast trügis ta enne taluõuest lahkumist Andrese juurde kööki, pakkus tubakatki vilka keerutamiseks oma punutud kotist ja kõneles kavalalt silma pilgutades:

— Sa, vanaperemees, pead mind vist lolliks! Ära arva. Metsavahi Sasminil on silmi enam kui soel . . . Aga peab ta siis kõike nägema? Ei, kallis sõber! Oleme siiamaani naabritena elanud ja loodetavasti elame ka edaspidi . . . Või mis metsavahil sellest, kui mõnes talus elab enam inimesi kui peremees üles annab . . . Las elada jumala rahus . . . Kui just jalgu ei jää, peaasi, kui minu kuningriiki, metsa, tallama ei tule — elagu edasi! — Sellega ta tahtis mõista anda, et varjatav kogemata ei satuks tema alale ja tal tahtmata ei tuleks teda püüdma asuda. — Niisiis, head tervist ja tublit tuju! Ära's pahanda, et mõne aganapebrekese üle salve ajasime või põhud segi keerasime . . . Sakste asjad käivad laialt!

Läks ja mügises omaette, pealtnäha heasüdamlik lombak, truu ja käsuvõtlik nagu väljaõpetatud koer, sisemiselt aga kaval ja sihikindel kui rebane, kes paistagi ei lase, kust poolt talle linnulõhnad ninna puhuvad.

Andrese süda oli aga niivõrd puhas, et ta isegi vihastuda ei osanud metsavahi jutule, veel kohatumaks pidas ta mingit seletamist. Sest Tõnu oli rutanud täie kiiruga minema ja lubanud kaduda kas või üle piiri nagu tuul. Sakslased võivad otsida, võivad Perametsa ümber kaevata, kõik ta põllud ja niidudki — aga Tõnu nad siit ei leiaks. Ja sellele oli vana Andres uhkem kui millelegi muule. Tema poega nad enam ei näe, need jõhkrad sinivatid, tehku muidu, mis tahavad.

Ent sakslasedki nagu ehmusid tost peenest põgenemisest, nad tõmbusid tagasi, segamata oma ligiolekuga matuseidki, mis korraldati suure rutuga, et veel viimasel teepõhjal pääseda surnuaiale. Matustest võttis osa kogu küla, vanad ja noored. Seal oli palju nuttu ja vihast üminat — aga too ümin suri vaid hammastekiristamisse. Igaüks tundis oma jõuetust võõra väe ees. Aga kui mindi täitma mõisa komandantuurist toodud viljaüleskirjutamiskäsku, oldi üldiselt juba palju targemad ja kavalamad. Nii selguski üleskirjutustel, et taludes on suur puudus loomadest, et talumeestel hädavaevalt jätkub vilja seemneks ning toiduks uudseni.

Võtta polnud kelleltki midagi.

Nälg ja häda ähvardas igaüht — nagu kurdeti üleskirjutamisel.

Sakslased kuulasid, vaikisid. Varajasest sulast arenes pikkamööda tõeline kevad. Võttis aega, mis võttis, aga viimaks puhkesid juba veed jõgedes ja väljadele tek-

kisid lõõritavad lõokesed. Kuldnokad ilmusid kaugetelt maadelt raagus vahtraokstele ja edvistades vilistasid ülesseatud torbikute ees nagu endisilgi kevadeil, hoolimata sakslasest või varajasest ajast. Mets kuivas, aasadel ja karjamaadel tekkis esimene härmatisetaoline haljendus ja perenaised pidasid juba aru lammaste-sigade metsa saatmisest, kui ühel päeval jälle külasse ilmus metsavaht sõduri saatel. Ta käis perest peresse, kuulutades igal pool, et paratamatu vajaduse katteks tuleb igal peremehel tuua järgmise päeva lõunaks mõisasse kolm puuda rukkeid, kümme naela liha ja kümme paari kanamune. Ta pakkus ka paberit allakirjutamiseks, et käsk on vastu võetud, aga ei leidunud Mustikülas peremeest, kes oleks oma käe sellele vigaselt tõlgitud, sõjaväeosa pitsatit kandvale paberile pistnud.

— Kui leian midagi, eks siis saada, seletas Kirepi Kustas, — kui ei, eks siis nuumaku aga ihukaitsjaid mõisa ise.

— Närigu saepuru nagu omal maal! irvitas õelalt Perametsa Andres. — Pole mul nendega mingit tegu.

Umbes samasugused olid vastused ka teisal.

Need vastused ei tulnud iseenesest — see oli mitmepäevase ettevalmistuse tagajärg. Ain oli vaikse varjuna liikunud talust tallu ja pidanud pikad kõned iga peremehega, oli andnud nõu ja juhatanud, kuidas vilja paotada, kuidas karja salamahti vähendada ja palju muudki. Ta oli Poolamaal näinud talupoegade võitlust sõjavägede sundvõtmiste vastu ja oskas saadud kogemusi kasuga rakendada koduses olukorraski. Sakslastele ei tohtinud saagiks langeda enam midagi kergelt. Perametsa Andresele ta sosistas kõrva:

— Hoia paremaks ajaks, ehk läheb oma pojalegi veel vaja . . .

Vanamees virgus sest ja talitas kuulekalt.

Oru Toomale Ain meenutas muistseid aegu, toonitas isa-isade kangekaelsust ja vastupanu ning — Toomaski nõustus. Kitsel viis Ain Mardi ähvardusega niikaugele, et mees vilja paotas metsa. Mõnes teises talus näitas mingit salajast käskkirjagi, mis välja antud kuskil Virumaal asuva Eesti polgu poolt. Kõik kokku saavutas tulemuse, et talumehed loobusid vilja viimast. Järgmisel neljapäeval, nägusal päikesepaistesel aprillipäeval, ei veetud mõisa poole Mustikülast ainustki viljakotti, ainustki lihakäntsakat.

See ajas mõisas istuva ortskomandandi harja punaseks ja veel enne õhtut olid sõdurid külas.

Neid tuli terve rühm. Silmapilkselt võeti teed, väravasuud ja aiatagused valve alla, talud piirati sisse. Maantee poolt järjest tahapoole liikudes hakati allohvitseri juhtimisel teostama üksikasjalikku ülevaatust. Esimesena külas tuli loomulikult sakslased vastu võtta Kirepil. Seal oli suur avar ait, mitmete salvedega, kuhu oleks võinud mahutada tuhandeid puudasid vilja. Aga kui sakslased metsavahi saatel aita juhiti, leidsid nad ühest salvenurgast ainult paari koti võrra rukkeid ja teisest samapalju kaeru. Odrad puudusid üldse.

— Kas selle pihutäiega siis Kirepi peremees loodab põllud täis külvata, mis? päris metsavaht vilkat keerutades kahtlevalt.

— Loodan naabervallast kälimehelt lisa saada — kui sakslased enne oma nahka ei pane, vastas Kustas rahulikult habet hõljutades.

— Mitu karilooma? küsiti laudas.

— Ainult neli, pajatas peremees jälle kahjurõõmsalt.

Nüüd kippus juba metsavahi kannatus katkema. Ta pöördus risti Kustase ette, ajas oma reumast kange jala põlvest välja ja ütles:

— Kuule! kahehobuse kohal peetakse tavaliselt kaksteist looma! Ma ei saa aru, kas oled sa kehv põllumees või mängid meiega kometit?

— Pole siin mingit kometit. Kaks looma viisid venelased, ühe müüsin talvel suure rahanäljaga ja kaks oleme ise nahka söönud. Põhku tänavu pole, sõjaväed võtsid heinad . . . Millega neid loomigi pidada?

Aga metsavahti see jutt ei rahuldanud.

— Tean, sul on hea nõuandja kodus, Kustas. Aga vaata ette, niisuguste asjade eest tehakse nüüd lühidalt, näitas käega kõrile.

Ta vestles sõduritega, kes märkisid midagi paberile, siis uuesti:

— Mitu kana on teil majas?

— Viis, kui kukke mitte lugeda . . .

— Aga misjaoks kukk? Kukk ainult nelja kana peale — see on uhkus! Raiskab asjata teri! Lase kukk kohe kinni püüda, sõdurid võtavad kaasa!

— Minu kukk on majas kella eest, seda ei anna ma kellelegi! käratas Kustas nii kindlalt, et metsavaht jäi talle vahtima otse suumulku. Viimaks vedas paberi taskust, näitas näpuga:

— Vaata, kallis mees, egas mina sinu kukke! Käsk on nisuke, et igast talust peab midagi saama . . .

— Mitte kuke sabagi, vaidles Kustas.

Tõlk purssis jälle allohvitseriga saksa keelt, näidates lõpuks õrrele, kust suur punane kukk rahulikult võõ-

rastele vastu vahtis, kööristades vaid aeg-ajalt hoiatuseks kanadele, kes rahutult ta kõrval kekslesid. Ohvitser andis käsu ja kaks sõdurit tõttasid püüdma lotisharjalist kanakuningat. Kuid see polnud kerge. Kaval kukk hüppas paha aimates õrrelt loomasõime servale, lendas sealt kisaga redelile ja sõdurite lähenedes pani tiibu lehvitades ukse alt tõllakuuri, nii et suled taga.

Nüüd algas omapärane jaht. Kukk ees, mehed järel, kihutati läbi tõllakuuri, alt vankrite ja üle regede, vahelt igasugu koli, kord lagedale, kord risusse. Viimaks leidis kukk võimaluse väljalipsamiseks. Ta jooksis, tiivad laiali, lõõtsutades üle porise hoovi — sõdurid ähkides järele. Ringiga lauda juurde tagasi jõudnud, kargas kukk kaagutades aiale ja lendas sealt ilusa kaarega katusele nagu teder. Mehed jäid juhmilt vahtima, pühkides pori saapa- ja püksisäärtelt. Neile tundus äkki, et siin talus on loomadki inimestega ühes nõus, et siin keegi end ei painuta nende tahtmise alla. Nad vahetasid isekeskis paar sõna, siis haaras teine neist püssi.

Aga nüüd tekkis kukele ootamatu kaitsja. Peep, kes kogu aja köögilävelt oli jälginud sõdurite jahti, taipas, milles asi õieti seisis, ja tormas nagu nool püssitõstja ette:

— Kelle kukke sina, kurat, lased! See on minu õnneloom ja sina, saksa täi, tahad teda maha lasta! kärkis ta silmade välkudes, käed rusikas.

Sõdurid, kes polnud palju vanemad ega tugevamad poisist, kohmetasid, püss vajus mehel tagasi jalale. Teine neist kutsus metsavahi välja ja päris seletust poisi viha kohta, sest metsavaht oli neile öelnud, et ainuke, mis peremeees lubab võtta, on punane kukk õrrel.

Seal oli seletamist, isegi väikest riidu, ja kõikide silmist paistis välkuvat viha. Ent kukk jäi katusele. Soputas seal tiibu, kohendas end, kõkutas paar korda vastuseks laudas pööraselt kaagutavatele kanadele, ajas siis kaela õieli ja nagu võidurõõmus tõmbas tugeva: kikerikii.

Revideerijad siirdusid Kitsele, näidates enne veel rusikat kesk õue urisevale Peebule, kes käis ringi nagu tige koer, et ainult tabada hetke, mil karata sakslastele kallale. Kui võõrad väravast väljas olid, toetas Kustas laudauksele puu taha, pöördus oma noorema poja poole ja ütles:

— Peep, ma ei taha laita sinu südidust isakodu kaitsmisel, aga ma kardan sinu pärast — sa lähed liiga ägedaks . . .

— Võin veelgi ägedam olla, võin pussiga sakslasele kallale minna, kes tuleb nuhkima meie tallu! tormitses poiss.

— Heake küll, kuid neil on püssid ja võim . . . hoiatas isa.

— Olgu! Mina kahte korda ei sure! keeras Peep tuppa.

Sakslaste saak tol õnnetul aprillipäeval kogu külast piirdus ainult mõne munapaari ja sealiha käntsakaga, mis nad Oru Tooma aidas olid pidanud ülearuseks. Vili ja muud suuremad tagavarad olid kõikjal kadunud.

Mõisas tõsteti valjusti häält. Järgmisel päeval kutsuti kõik peremehed kindla käsuga komandandi ette, kes teatas, et saksa keisririigi sõjavägi vajab provianti ja kui selgub, et keegi on oma viljatagavarasid kuritahtlikult varjanud või peitnud — ähvardab seda sõjakohus: surm mahalaskmise läbi.

Peremehed kuulasid teadaande ära, ümisesid salapäraselt ja — vaikisid. Viljapakkujaid või peidukohtade ülesandjaid, nagu sakslased lootsid, ei ilmunud ühtegi komandandi kantseleisse.

Siis otsustati tarvitusele võtta teised abinõud.

Mõisa käsutäitjatele oli juba ammugi silma torganud, et külas peab olema keegi salapärane kihutaja või korraldaja, kes kõikidele ühed-samad sõnad ette räägib, mida korratakse nagu ühest suust.

Täitsa enesestmõistetavalt langes mõisa ja komandandi kahtlus ses üleskihutamises kahele jooksikule, eeskätt aga Kirepi peremehe ohvitserist pojale, kellest oli metsavahi kui ka teiste usaldusväärsete teenijate kaudu kuuldud, et ta aeg-ajalt ilmub küladesse, askeldab peremeestega, kuid kaob siis jälle nagu kivi põhjatusse vette, nii et ei tasunud vaeva korraldada temale laiaulatuslikumat jahtigi, sest tal näis olevat rahva üldine sümpaatia ja teda aitasid kõik ühiselt varjata.

Kuid midagi taheti siiski teha. Ja seepärast saadeti ühel vihmasel hommikul metsavaht Sasmin Kirepile sõnaga: tulgu peremees mõisasse, komandantuuri.

Kustas ei lasknud end kaua oodata. Viskas töö käest ja kõndis koos metsavahiga mõisasse, kus ta kohe juhiti kontoris asetseva saksa sõjaväevõimu ette. Nagu eelmiselgi korral tegeles siin vahetalitaja-tõlgina endine metsaülem.

— Teie peitvat oma talus tagaotsitavat põgenikku, Kustas Küüt? algas metsahärra juttu, välgutades prilliklaase.

— Eks võtke kinni, kui nii kindlasti teate, et varjan . . .

— Te siis ei salgagi, et varjate?

— Küllap salgaksin ka, kui midagi teaksin . . .

— No mida te siis ei tea? Et teie poeg Ain on rahva üleskihutajaks ja tagaotsitavaks kurjategijaks?

— Kuulen seda teilt esmakordselt. Minu pojad on mõlemad haritud ja viisakad inimesed. See, keda teie süüdistate, on isegi ohvitser nagu need siin vist . . .

— Te ei taha siis midagi tunnistada?

— Kas teie oma poja peale tunnistaksite? hammustas Kustas.

Metsahärra jäi sõnatuks. Astus siis lähemale, toetas puuvõrele, mis oli asetatud laua ette, ja ütles tõsiselt:

— Komandant ei ole tahtnud seni tarvitada täit valjust. Aga kui nii edasi läheb, siis, Kirepi peremees, ollakse sunnitud teid vangistama, kui te heaga välja ei anna . . .

— Pole minul midagi välja anda, tean temast niisama vähe kui nähtavasti teiegi.

— Nii. Saksa väejuhatus annab teile kaks päeva aega. Kui selle aja jooksul teie ei teata Ain Küüdi peidupaika, või kui ta ise komandantuuri ei ilmu — vastutate teie oma peaga.

Kustas nõksatus. Ütles siis pikka:

— Minu pea on vana ja hall, võite ta saada kas või praegu.

— Mõtelge siiski järele.

Sellega oli jutt läbi.

Kustase nihkudes ukse poole lisas metsahärra nüüd veel nagu seletuseks:

— Teie näite ka ühel arvamusel olevat nendega, kes saksa sõjavõimu peavad kultuurivaenuliseks, nagu mõningate rahvakogumiste ja pidude keelamisest on

hakatud järeldama. Täitsa vastuoksa, meie austame iga kultuurilist inimest, kes meist aru saab. Aga meie ei kannata kihutustööd ega sabotaaži.

Viimast sõna Kustas ei mõistnud. Aga et see midagi väga paha pidi tähendama, selles oli ta kindel. Võib-olla isegi hullemat kui mahalaskmine. Seepärast ruttas ta koju jõudes kohe sõna saatma Ainile tema peidikusse, et kadugu kodumailt, enne kui osutub hiljaks. Ain elutses noil soojel kevadpäevil Tagametsa heinaküünis, kesk nõmme ja raba, mõne kilomeetri kaugusel külast, kuhu kevadiste põhjatute teede ja vete tõttu pääsis hädavaevu jalgsi ainult ümbrust tundev inimene. Võõras ei osanud siia kuidagi ligineda. Seepärast tundis ta ka end üsna kindlana ja kui Peep õhtuvidevikus läbi metsa hiilides tõi talle sõna, ajas mees end heintes püsti, pani suitsu julgelt ette, vastas:

— No-noh, ma tulen ikka enne kodunt läbi!

— Ära tee lollust, Ain . . .

— Arvad? Tahaksin enne veel kord mõisaski käia ja Kadriga hüvasti jätta, vastas Ain lihtsalt. — Sest kui juba minna, kes teab, millal siis tagasi pääseb, kui üldse pääseb . . .

Ning ta tuligi. Kesköö vaikuses jõudsid vennaksed Kirepile, ilma et neid keegi oleks näinud või heidutanud. Ema muidugi nõristas silmavett ja Kustas näis pahurana. Kuid see ei ehmatanud elukogenud poega. Ta seletas lühidalt:

— Ega ma poleks teile hirmu tegema tulnud, aga mõtlesin, et vahest tuleb vaja mundririideid. Löön need pampu ja kaon kohe, kui asi juba nii kuri, et kiputakse sinu kallale, vanamees . . .

Vanamees ohkas, Peep aga vastas südilt:

— Viljapeidikuid tean mina niisama hästi kui sina... Käin ise vaatamas aeg-ajalt. Isal-emal pole muretseda midagi.

— Muret jah, aga vastutab minu peanupp, ägas Kustas. — Kas sina oskad's nüüd nii nagu Ain, vana sõdur ja ohvitser pealegi?

— Ole aga ettevaatlik, nagu . . . kass, hoiatas Ain venda.

— Ära karda, küllap! Kui vaja on, sirutan mõne roitja maha kah, mul lõkats käepärast pandud, naeris poiss vastu.

Ain tõreles ja noomis veel venda, hoiatades mitte liikuda neis kohtades, kuhu peidetud relvi. Surus siis vanamehel kätt, tõmbas sineli õlule ja astus öösse. Niisama vaikselt nagu ilmunud, kadus ta pimedusse. Teda saatsid kolm paari niiskeid silmi ähmase akna taga.

METSAVAHI ARMASTUS

Kevad arenes iga päevaga.

Rõskest maast tõusid aprillikuu vihmasadude järele esimesena orasheina rohelised ninad kui linnunokad, tilk ja kesaosi pistsid oma karvased pead välja odrakõrrel, mullune ristikhein lõi värskelt rohetuma ja taliviljade orased, need, nagu aimates rahva kiiremat vajadust uudseleiva järele, pingutasid hoolega oma tuppekasvanud noort kõrresäsi, et võtta pikkust, koguda rammu ja sirutada juba enne jaani oma siidpehmed pead vastu päikesele, et lasta meelitatult paitada oma tolmavaid õiekellukesi.

Lompides ja lontsikutes pilkles veel küll jahe kevadvesi, kuid sellest hoolimata tärkas ja muhenes elu ka aasal: vastne rohi ajas oma kikkninad püsti vanade kulukändude vahel, ülane lepapuhmaste veeres ning konnakapsas loikudes kirendas juba täies õieehtes. Üle ojaäärse heinamaa käisid naised pikavarreliste raudrehadega, kiskudes laiali mutimullahunnikuid; mehed koristasid talvel leppadelt pudenenud oksaraod ja — siis võis niidul alata täielik tõus, võisid juba jaanililled ja angervaksadki oma uhked pead pista paitavasse kevadtuulde. Vana mets muhenes ja kobenes omaette nagu taas ter-

visse jõudnud rauk. Männid kiskusid talvetormidest haraliseks rebitud okkad uuesti üksipidistesse vihkudesse, õlitasid neid värske, ninnatungivalt lõhnava vaigu nagu balsamiga, kohendasid oksad püstamale ja valmistusid ajama vastseid hallisoomuselisi kasve nagu särgi. Kuused teritasid oma karuseid sõrmi ja lehtpuud võtsid iga päevaga hallema, heledama tooni, nagu muutes järjest riietust, kuni ühel hommikul rõõmsalt näitasid tõusvale päikesele oma sulgseid hiirekõrvakesi pungade sülest.

See oli rõõmus ja jõuline jällenägemine, millele hõiskas vastu laanepõuest lepalind, vidistas vint ja hoogsalt kukkus kägu. Metsalindude koori täiendas aiateivastelt, õunapuudelt, sirelitelt ja vahtrate latva asetatud torbikute esiselt kuldnokkade hele, tujuküllane vile.

Jäi kuulatama sirguv lill aasal, teritas kõrvu laas ja peatus inimenegi, kes varahommikul koos tõusanguga rutanud põllule, et keerata adraga puhanud külge ülespoole sitkel, mullusel kartulimaal.

Üksainus taasolemise, taaselamise rõõm värahtas kogu looduses.

Ainult inimlapsed nukrutsesid, käisid noruspäi, vaatasid altkulmu, mõlgutasid tumedaid mõtteid — nagu oleksid nad valmistunud hääbumisele, aga mitte vastu tärkavale, pakatavale ja puhkevale elule. Enamik neist ei näinud märkavatki, kuis nende ümber kõik taas vastseks muutus, eredama värvi ja kargema kuju võttis, kuis avanes lilleõis ja siristas rõõmus linnukeel. Vaid üksikud, kel oli aega ja kelle südametunnistus neid piinas, jälgisid kõike, nägid ja ohkasid — tundes oma süüd või jõuetust.

Üks sääraseid oli ka metsavaht Sasmin. Nähes,

kuidas küla ägas sakslaste sundvõtmise all, kuidas ta nagu hirmunud elajas, keda sunnitakse minema sügavasse, nägemata põhjaga vette, jalad vastu toetas ja rahulikult häälitses—muutus ta meel pikapeale kahtlevaks. Lõpuks olid ju kõik omad inimesed, lõpuks oli nende hulgas selliseidki, keda ta armastas — kuidas võis ta tormata võõraste iga käsuga nende keskele ja piinata neid, näha valu ja viha nende silmis? Ta palus end vabastada tõlgi kohustustest, kadus päevadeks metsasügavustesse, lonkis sihitult ringi oma igavesti vaikivas kuningriigis, kuulas vaikuse ning üksinduse hääli ja astus siis ühel varahommikul, kui päike nagu sularasva kallas kogu maailmale, mõisa poole mõttega leppida kõikidega, andestada teravused ja paluda andestust selle eest, mis ta üliagaras käsutamise tuhinas juhtunud tegema paha külarahvale. Ühes sellega keerles ta peas teinegi kava. Ta oli mees ligi viiekümne, mees kindla elujärje ja majapidamisega, mida juhtis hädine õekribu. Nüüd oli maal jälle kord ja rahu — miks ei peaks temagi kõikide teiste inimeste moodi naise koju tooma, lapsi sigitama, õnnelik olema? Mida enam ta sellele mõtles, seda kindlamaks kujunes otsus. Läheb veel täna oma salajase armastuse ette ja ütleb, et nii ja puha.

Ent inimese mõtted on taevaalused tuuled . . .

Laanest mõisa poole rühkides kohtas ta pärnaalleel keskealist naist, kes ägades tassis poolevakalist kotti. Heatujulisena astus ta naisele järele ja ütles kelmikalt:

— Ei tea, kas Toode Miina viib õige pulmapuskarit või . .?

Naine keeras talle vastu oma täidlase, punase näo, muheles laiade ülahammaste välkudes, laskis vöö va-

hele pistetud seelikusaba madalamale, kohendas rätikunurki ja vastas siis samas toonis:

— Kui Sasminist peiupoiss saab, küll Toode Miina viinad välja toob!

Ta oli lesk juba pool aastakümmet, endise tallipoisi lesk, elades mõisas päevi tehes ja kehva päevapalga kõrval end toites lootustest mehele saada, enne kui viimased õied pudenevad. Metsavaht teadis Miina nõrka kohta ja seepärast jätkas ülemeelikult:

— Einoh, kuidas siis nüüd minust. Näe, praegu kosjamõtetega teel mõisa poole kohe . . .

— Ja mina karaskijahuga . . . Muudkui teeme kaubad kokku!

— Miks ei tee! Aga pea, anna see kott parem minu õlale. Öeldakse, et mida mees seljaga sisse toob, seda naine võib põllega laiali jagada . . . Kaeme perra, võibolla oled säärane pillaja, et ei saagi kaupa . . .

Naine ulatas kandami tänulikult Sasminile, silmitses vähe oma paljaid sääri, mille otsas olid vaid lagunenud põhjadega tuhvlid.

— Metsavaht nüüd minust! Metsavahil nooremaidki, tegi ta end häbelikuks.

— Nooremaid või vanemaid . . . Ega naine pole hobune, kellele vaadatakse suhu.

— Küllap ikka vaadatakse ka . . . Näe, rahvas räägib, Sasmini süda olevat ammu juba Perametsa Kadri pluusipõues?

Metsavaht komistas poolel sammul:

— Kes kurat seda räägib?

— Need, kel silmad teravamad, Sasminike! edvistas naine.

— Nojah, piinles metsavaht läbematuses. — Või mis

sel Kadril viga! Tüdruk nagu õun . . . Sööb kohe südame seest, limpsab keelega ära . . .

— Ega pole muud kui et plekk perekonnal küljes — vend puruenamlane ja hulgus, põgenik. Kuidas siis säärast?

— Kas kartul seepärast söömata jääb, et tal ussiauk ihus on? kohmas metsavaht kotti kergitades. — Või kas kärnas põrsast teinekord ei tule kõikse tublim siga?

— Teadagi! Aga kui see kartul on seest päris mäda? Või teine oma hambad enne sind sisse löönud . . . Kas siis ka, Sasmin, tahad?

— Mis jutt see on? Selge kius!

— Pole kius ega kedagi. Kas siis metsavaht ei tea, et Kadri ootab ju seda Kirepi ohvitserist poega Aini, või mis ta on? Ammugi sellega sabad koos . . . pugistas naine võidurõõmsalt, mehele päris ligidale tikkudes.

— Kust sa selle uudise võtad? uuris metsavaht mornilt.

Naine tasandas häält, jätkas veelgi ässitavamalt:

— Mis seal enam võtta, nii see on . . . Ja veel palju muudki . . . Räägitakse, et Kadri aidanudki ohvitserist kavaleri ja Tõnu pagema . . . Kuidas siis muidu vahtide käest ja mõisast keegi nii saab kaduda . . .

— Noo? tegi metsavaht üllatudes. Tal polnud enam hea olla, keerutas jahukotti õlal nagu määratut kivi, ägas korra ja sülitas siis suures kaares. Läksid mõne sammu vaikides kirendavate hoonete poole. Vahtrad nende ees pargis punetasid lehevõsudes ja pahemalt kostsid teravad piitsaplaksatused — mõisamehed olid asunud varajasele maakordamisele.

— Kas sa seda . . . seda pagemise asja kindlasti tead? küsis Sasmin järsku pead tõstes õhetavalt nai-

selt. Temas hakkas kujunema mingi mõte. Pikka, haraliselt nagu hallitusseen, mis ajab oma jalad pehkivasse puusse.

— Taevas, ega ma's juures polnud! laotas teine käsi. — Aga kui külas juba iga varblane katusel siristab . . . Küll siis ikka, küllap muidugi . . . Ent samas märkas suuresuuline naine, et ta oli teinud vea. Mehe huvi näis nii tugevasti seotud olevat ainuüksi kõne all oleva Kadriga, et temast ei tehtud enam väljagi. Ja püüdes päästa, mis veel päästa annab, lisas ta viivu hiljem:

— Ega tea keegi midagi kindlat, tõukavad niisama! Inimeste juttu nüüd! tõsines ta.

— Mis sa siis plärad, kui ei tea! vihastus metsavaht, andis koti Miinale tagasi ja pöördus valitsejamaja poole, sest nad olid parajasti saabunud mõisaõuele, kus liikus mitmel pool askeldavaid inimesi. Sasmini mõtteseen jäi korraga nagu õhku rippuma, juured ei hakanud millessegi kinni. Tusasevõitu lonkis ta eemale naisest, kes naeru kihistades kotti upitas, tegi kaevul veel ühe käänaku ja sammus lombates otse mõisaköögi ette.

Lobises seal välja-sisse lippavate tüdrukutega, puhus sõna naljajuttu virtina enesegagi, selg vastu uksepiita, tõmbas vilkatäie tubakat, puhkas jalgu ja vaatas niisama naiste askeldusi suure heledakskürituud pliidi ümber. Oli siin igapäevane külaline, oma inimene — teda ei pandud palju tähelegi. Ja nii tabas ta varstigi hetke, mil sai luusida järele aita tõttavale Kadrile, püüda kinni tüdruku aiaväraval ja mahedalt mütsi kergitades öelda:

— Preili Kadri on ikka nobe nagu nõel . . .

Tüdruk, palja jalu, palja päi, juuksepalmik seljal,

punastus tahtmatult. Ta ei osanud muud kui keerutas oma lihakandamit käel, küsis:

— Kas metsavaht pole näljas, meil head kanasuppi eilsest järel . . .

— Oh, sa ingel, või kohe kanasupiga! Aga tead, kümme korda meelsamini lepiksin sinu enesega . . .

— Mis see metsavaht täna nii naljatab? torises Kadri segaselt.

Metsavaht keeras uue vilka, asetas oma reumahaige jala sirgelt ette, vaatas tüdrukule sügavalt silma ja ütles siis:

— Kevadine aeg . . . Iga konn krooksub ka emasele . . .

— Vuih, kui häbematu! tahtis Kadri minema joosta. Aga Sasmin oli täna oma kangele jalale vaatamata täis erakorralist nooruslikku kergust, rapsas tüdruku käsivarrest, sosistas kuumalt:

— Tule õhtul peale loojangut sinna rehe taha, ajame vähe juttu!

Kadri suured silmad mõõtsid meest ülevalt alla. Talle tegi nalja selle veidi ülespuhutud, meelitav kõneviis ja elavaloomulise inimesena talle meeldis vedada sõnakooku. Seepärast vastas minema hakates:

— Miks ei tule! Iga õhtu käin rehe taga rinnakul . . . Ainult virtina võtan kaasa ja Sammi ka . . .

Metsavaht märkas nokkimist, pahanes vähe, lisas:

— Räägin tõsiselt, Kadri. Mul on sulle midagi väga tähtsat ütelda . . .

— Et iga konn krooksub . . . lipsas tüdruk tal käest.

Sasmin ei kaotanud aga ettevõtlikkust. Ta tõmbas vilkajupi suust, hõiskas:

Üsna tõesti ütlen, Kadri! Sinu ümber keerutatakse

hulle jutte . . . surus kaabuloti silmile ja lonkis kolmveerand taktis moonamajade vahele. Oli rahul enesega, pahvis suitsu, joristas lauluviisi. Nii kohe mehemoodi algas see päev. Vigane jalgki tuikas täna ainult mahedalt, meenutamata end palju. See tüdruk on peos, kiitles omaette, pikka kodupoole lombates. Mis ta muidu nii ärev ja kikkis — teadagi, noor veri, muheles. Ja kui too Toode Miina jutt — no, siis alles näitame, mis võib üks vana metsavaht hulguse ohvitseri vastu — juuritas uuesti oma ennist mõtteseent kindlamalt ajju. Kindel eneses, viskas end oma laane ääres asuva talukese aias magusalt lõhnavate sõstrapõõsaste vahele ja magas seal larinal hilise pealelõunani, mil päike hakkas juba peale paistma. Või oli siis metsavaht Sasmin nooruk, poisinolk, kes peab kihelema, erutuma säärasest asjast?

Too kikkis tüdruk sai metsavahi viimase hüüdega aga nagu hoobi kuklasse. Mida võidi siis rääkida temast? Ta arutles ühte kui teist, tavalisi naistejutte, mõnd pahatahtlikku külapoissi — ent viimaks peatus kohkudes kõige hirmutavamal: Tõnu ja Aini põgenemisel. Kui sellest kellelgi peaks olema hais ninas! Ei tea kohe, kuhu joosta . . . Kadri polnud täitsa süütu. Sõdur, kelle ta kindaid pakkudes keldriuksest eemale meelitanud, tõsi küll, oli viidud teisale, läinud maanteele nagu tulnudki sealt. Võib-olla karistuseks mahagi lastud. See vaevalt midagi. Aga kui siiski juhtuti nägema . . . Ja Kadri tuju ning elurõõm kustus korrapealt nagu küünal, millele puhutud külma tuult. Kui metsavaht äkki kõik teab . . .? ringles temas kogu õhtupooliku ähvardav küsimus. Oleks tahtnud joosta Kirepile või Perametsale, nõu küsida isalt, Ainilt — aga see oli kadunud juba mitmendat päeva jäljetult. Kadri jäi

üksi oma piinava kahtlusega, mis teda painutas ja murdis nagu nõrka viljakõrt, nii et ta juba varakult otsustas minna kohtamisele tolle lombaka Sasminiga — tulgu, mis tuleb.

Kui härrasrahvale õhtusöök antud, lauad koristatud ja kogu suur mõisapere juba valmistus öörahule, hiilis Kadri aeda, lipsas sealt läbi katkise lauavahe rukkipõllu äärde, keeras parki, läbis selle ja ruttas pooljoostes suure kaarega, eemale hoides moonamajadest, rehe poole, süda põksumas kui kellavasar.

Rehe taga kuivanud palkidel istudes ja suitsu pahvides oodati teda juba.

— Noh, ma tulin . . . Mis sa tahad's? hingeldas Kadri, silmitsedes kahtlustavalt metsavahti otsekui mõnd kohtumõistjat. Sasmin kergitas rahulikult mütsi, vastas:

— Nii tuliselt nüüd! Ega's jutt silguks pole, et soojalt maitsvam. Kõneleme niisama . . . Küll see kõige tähtsam tuleb isegi välja, mügises naerda.

— Jaa, aga, minusugusel mõisaorjal pole aega raisata . . . kibeles tüdruk.

— Ah, mis sa nüüd. Tule, istu siia minu kõrvale . . . Sa oled ju nii mõistlik ja terane tüdruk, Kadri . . .

Kadri toetus palgiservale, mis tundus nagu kõrvetavat. Viimanegi rahuraasuke, mis ta eneses õhtupoolikul oli püüdnud kasvatada, tundus haihtuvat. Kartis iga silmapilk end värisema hakkavat või nutma puhkevat. Õnneks aga ei märganud sest midagi oma mõtetega ametis olev mees. Ta nihutas end Kadrile lähemale, puudutas selle suurrätiku narmalist serva, köhatas paar korda, ütles:

— Vaata, Kadri . . . vaata. Ma tahtsin sulle seda

oma asja, seda oma eluasja rääkida . . . Ma kah juba nii täismehe-ea lähedal, endal kohake ja puha, aga . . . inimesel on üksi igav . . .

— Mis sa siis mulle sest räägid, tõusis Kadri märgates, kuhu metsavaht oma jutujoonega sihib.

— Kellele ma peaksin's? kohmetus mees. — Oled minu vastu ikka nii hea olnud mõisas. Kutsud kööki, pakud süüa ja puha . . . Ma mõtlesin, et kui õige . . . et kui, kui jah õige teeksime asjad ühele poole . . .

— Kuule, sa lubasid seletada, mis minust räägitakse? segas Kadri, tõmmates vanameest varrukast, nii et see tasakaalu kaotas ümmaral palgil ja kergelt kirudes end paremini istuma seadis.

— Tahtsin küsida . . . Mis sa siis õige arvad, Kadrike, püüdis mees oma kätt asetada ümber tüdruku piha.

— Arvan, et iga konn krooksub omasugusele, sai tüdruk julgust natuke tagasi, püüdes naeratadagi.

— Pead mind vanaks või? tõsines metsavaht. — Minusugune elab kaheksakümneseks, elu alles ees, kallike . . . Kui sa ainult tahaksid . . . võttis teise käed oma laiadesse, tugevatesse kämmaldesse.

— Jäta parem see jutt, Sasmin! Või räägi Toode Miinale . . .

— Või nii? ägenes nüüd mees. — Kas siis nii kindel oled selle ohvitserinolgi, või mis ta on, peale?

— Miks ma siis ei peaks olema? vabastas end tüdruk.

— Ole! Ole siis pealegi! Aga ma ütlen sulle, et ta võidakse maha lasta nagu hulgus koer . . . Ja keegi ei tee suudki lahti! Oota siis!

Metsavahi tigedalt kokkupigistatud pilusilmadest luges Kadri pahaennustavat. Neis lõõmasid justkui sala-

tuled, mille tähendust tüdruk hetkel ei osanud enesele seletada. Püüdis südant kalestades vaid pärida:

— Aga mis ta siis paha on teinud kellelegi?

Metsavahi lõuapärad tõmbusid virilale naerule:

— Paha teinud . . . Kena küsimus! Valitsusevastane on ta, punaste salaagent, kes rahvast üles kihutab . . . Ja sina, Kadrike, niisugust . . .?

— Noh, ja mis sellest? Ütle õige, mis see minule korda läheb, pealegi kui sakslasi keegi ei salli?

Sasmin tuli palkidelt alla, astus laskuvas videvikus, mis hapra loorina kattis juba maad ja metsa, üpris tüdruku ligi, ajas näo peaaegu tema näo vastu ja sisistas kõrvetavalt:

— Küllap see sinule korda läheb! Ei ole sinu hingki puhas sest põgenemise ja päästmise patust, vaglake . . . irvitas võikalt.

Tüdruk põrkas tahtmatult paar sammu tagasi, ja kuidas ta end ka poleks püüdnud näidata rahulikuna, värises ta ometi järsku niivõrd kogu kehast, et tundis külmajudinaid jooksvat üle selja. Aga surus siiski pea püsti ja enam karjatas kui ütles:

— See on vale! Külanaiste laimujutt!

— Kus suitsu, seal tuld! mökitas metsavaht naerda, lisades siis võiduröömuga: — Olete mul pihus, tuikesed . . . Üksainus sõna minult ja . . .

— Elajas! röögatas Kadri, pistes samas säärase hirmuga jooksma mööda väljavahelist teed, nagu oleks tal juba kümme tagaajajat kannul. Põrkas vastu kive ja komistas, kuid jooksis, tormas tuule vihisedes kõrvus mõisa poole. Äkki taipas aga, et oleks nagu pidanud jooksma hoopis teisale: külasse, metsa, peitu kuhugi. Jäi

seisma keset teed, vajus nagu keskpaigast kokku ja puhkes lapsena härdalt nutma.

Metsavaht heitis suitsuotsa kõrvale, kiristas siis kuuldavalt hambaid ja sülitas südametäiega — juba teist korda selsinatsel rõõmsal ja värskel kevadpäeval. Temas hakkasid idanema jälle mustad kavad nagu mürgised käsnad. Hommikusest heasüdamlushoost polnud jäänud mitte asetki, nagu jätab tuli.

KÜLVIAEG

Ruttu ja ootamatult arenes kevad soojaks suveks. Maikuus oli pääsukeste päevasoe täitsa käes ja ööbik ei lasknud kaua oodata ka öösooja järele. Niipea kui puud lehte läksid, kuuldi teda laksutamas ojaäärsetes tihedates pajupõõsastes Kirepi all, aga ka mõisa pool, laane serval ja mujal.

Talumehed olid juba varakult äketega tõmmanud puruks sügisel küntud põldudel paakunud kamara, ja nüüd polnud muud kui viljakottidega nurme ning seeme maapõue, et sügisel oleks jälle lõigata, pista hamba alla ivake enesel ja loomal, võib-olla terake jätta salve tagavarakski. Sest suvi näis tulevat tore ja viljakasvu olid võimetud takistama isegi võõrad väesalgad, kes uitasid nüüd päevast päeva mööda külasid ja maanteid.

Ent kust võtta seemet? Kuidas külvata põldu sakslaste silma all, kelle teades Kirepi meestel puudus viljaseeme? Arutasid taadid omavahel, pidasid pikka nõu küll Kirepi ja Oru tagakambrites, küll väljaveertel, kus igapäev kokku puutusid üksteisega. Päevad aga varisesid kaduvikku nagu kuldsed terakesed. Vaiksed, päikesepaistesed külviajad lühenesid iga ööga ja külameestel oli oma seemendamata põlde vaadates tunne, nagu

teostaksid nad roima, jättes andmata oma igavestele toitjatele, põldudele, selle, mis nad igal kevadel olid heitnud ta rüppe täis suurimaid lootusi ja usaldust, nagu heidab laps ema pehmesse sülle oma väikese muretu pea.

Ain viibis ikka veel linnas — nagu ta kaudselt oli teatanud — ja mitmekordse sõnasaatmise peale vaatamata polnud andnud enesest vähematki elumärki. Talumeestel puudus nõuandja ja juht. Viimaks ühel mai lõpupäeval Kirepi Kustas ise laskis Peebul peremehed enda juurde kokku kutsuda, ja kui nad kõik olid vaikselt ümber valge laua istet võtnud, piibud tossama pannud, lõuad rusikale toetanud, ütles ta:

— Mina arvan, et teeme käigu mõisasse viljaseemet paluma. Kui meile sealt midagi antakse, on hea — võime omalt poolt lisada salaja ja külvata täis kõik põllud. Ei võeta vaevaks aidata, paneme jutud liikuma naabervalla peremeeste abist, külvame, mis näeme, ja vaatame siis edasi . . .

Meeste hulgast kuuldus muhelevaid köhatusi. Oru Toomas ajas oma valge pea püsti ja lausus järelemõtlikult:

— Seemet ju peaks meil jätkuma, mehed. Aga mõisas võime siiski käia. Kui sealt mingit abi ei anta, mõtlen, võtame kätte ja külvame vaikselt öösi põllud täis . . . Kui tera maas, siis rahu majas. Mis see saks ikka enam teeb. Ega ta mullast ivakesi korjama saa hakata . . .

Nüüd tegi ka Kitse Mart suu lahti, hõõrus oma paksu kõhtu linase särgi avause vahelt ja lisas:

— Minugi mõte käis selle poole . . . Arutasin juba mitu uneta ööd . . . Viga on aga selles, et kuidas metsast vilja kätte saada . . . Külal on ühised peidikud, peaks ka ühiselt valve välja sättima, et keegi kogemata peale

ei juhtuks... Muidu, mine tea, mis võtavad veel teha...

Õigus oli kõigil kolmel. Ning kuna need kolm osutusid küla mõjukamateks peremeesteks, siis ühinesid ka teised nende arvamistega. Järgmisel varahommikul tehti käik mõisasse. Jälle kolme mehega. Toomaski nõustus minema, kuigi ta oli kirunud esimese käigu viimseks.

Ent mõisa elas omas vaimustuses ja sealt abi loota oli sama hea kui külvata tuulega põllud. Seal võeti mehed küll viisakalt jutule, parun ise õhkas ja hädaldas seemnepuudusest, aga abist ei saavat olla juttugi, ütles ta, sest mõisal nagunii on toita suur väeosa ja selle loomad. Taludest polevat ju vähematki abi enam, kõik ise näljased. Ja siis rääkides suurest abist, mis võiks tulla kasuks nii talumeestele kui mõisale, plaanikindel parun Budhart viis jutu sellele, kuidas Saksa keiser niivõrd armastavat Eestimaad, et lubavat armulikult toetada Eestimaa iseseisva hertsogiriigi loomist. Selle armuliku kavatsuse teostamiseks tulevat aga maameestel unustada iga vaen ja ausalt valida täismehi vallavanemateks igal pool, kes siis võiksid sõita Riiga Liivi- ja Eestimaa ühisele vallavanemate kongressile, et selle kaudu paluda armuliselt keisrihärralt endile iseseisvat valitsejat...

Mehed kuulasid suid maigutades. Ainult Oru Toomas osutus seks julgeks, kes tagatipuks kõhklevalt küsis:

— Nii kui mina aru saan, peab siis tulevikus meie maa üle valitsema mõni saksa prints või vürst?

— Kas see pole siis Jumalast nii seatud, et valitsejaks on ikka need, kes valitsejaks sündinud? sähvas parun ruttu vurru keerutades. Ta oli terava näo ja järskude liigutustega mees, pikk kui ritv, tööst kurna-

mata ja seepärast painduv ning kerge veel oma viiekümnendates aastateski. Ta ei sallinud kunagi alamate umbusku, ning hetkel võis ta ilmes märgata pahameelt. See, mis tema ütles, pidi nii jääma — sellega oli ta harjunud oma noorusaastail ega talunud hästi ka praegu meeste kaksipidimõtlemist.

Kuid Oru peremees oli üks neist külas, kes parunit näinud kiiges ja poisikesena vallatamas, ning seepärast ei tundnud ta enesel olevat mingisugust kohustust vaikimiseks. Nagu vanem ja elukogenum, kes just risti noorema tormitsemistele ei taha vastu astuda, lausus ta külmalt:

— Nojah, kui nii, eks siis need, kes valitsema seatud, sättigu ka oma valitseja ise ametisse meie maal . . . Mis meil sellega asja . . . Sakslane ei tunnista meie valitsust Tallinnas, kuidas siis meie tema printse paluma.

— Oru peremees, teie eksite! hüüatas parun ruttu vahele. — Sakslane on kultuurrahvas, mitte mõni enamlaste bande ja soovib kõige usaldusrikkamat koostööd eesti mehega. Ja kui ülemvalitsejaks ongi saksa kõrget sugu prints, ega see takista eestlasi korraldamast omavalitsust kohal . . .

Ta sammus rutates mööda pehmelt vaibatatud kabineti põrandat ühest nurgast teise. Seintelt vaatasid sellele energilisele mõisnikule ta kulupäiste isaisade pildid, aurahad rinnas, ja nende all, nagu uhkeid minevikupäevi meenutades, helkisid ristipandud mõõgad. Sinna vilksasid mõisniku pilgud nagu abi ja julgust saama, sinnasamasse rändasid ka talumeeste vaated, aga ainult selleks, et meenutada raudkülmalt aegu, kui seda maad ja rahvast valitsesid nood karmide näojoontega mehed, kui peksu ja ohkeid tõusis sinise taeva poole

võidu orjatare suitsudega. Ning sama jahedalt, kui oli mõisnik vastanud nende seemnepalvele, lõpetas Kirepi Kustas jutu valitsejast:

— Ega me selleks mõisahärra kallist aega raiskama tulnudki, et siin nõu pidada tähtsates asjades. Meil on põld ja seeme peaasi. Kui põld külvatud, võib valitseda kas või tatarlane, talumees on omas riigis ikka kuningas.

Soovisid head päeva ja väljusid reas.

Küla poole sammudes virvendasid neile vastu mäekühmudel mustad, elutud põllud otsekui lahtikaevatud hauad. Samal ajal kui mõisaväljadel juba kikkiskõrvuline kaeraoras rohetama lõi ja vilistav musträstas sellest aplalt mardikaid korjas, haigutas küla põldudel tühjus, mahajäetus, leinameeleolu.

— Kas sa näed, kuidas muld igatseb oma? Otse valus vaadata, ütles Oru Toomas kätt päikese kaitseks silmile tõstes ja pikka, nagu unistavalt pilku üle tühjade väljade venitades.

— Ja tema räägib seal valitsusest, hertsogitest, printsidest! Mis kurat lähevad mulle kõik maailma printsid korda, kui põld tahab külvata! ägestus Kirepi Kustas.

— Ega muud, kui vili maha! nõustus Kitse Martki.

— Maha ikka, kohe süda valutab, et nii hiljaks jäänud . . . Kas näed, pihlakatelgi õiekobarad küljes . . . Ja paksult . . . Tuleb ka oder mullasse visata kohe, ei siin ole enam ootamist päevagi, silmitses Toomas puid.

Sellega oli küsimus otsustatud ning veel samal õhtupoolikul asuti ettevalmistustele. Kõigepealt kutsus Kirepi Kustas aias nokitseva Peebu ja ütles pojale rõhuga:

— Vennas Ain pidas sind tragiks peidikute valvajaks. Oled ka muidu tubli poiss olnud . . . Nüüd, Peep, näita siis, mis sa õieti võid. Öösi asub kogu küla

seemnevilja väljatoomisele. Sinu ülesandeks jääb luusida mõisa pool, kindlaks teha, kus metsavaht liigub, ja hoiatada aegsalt, kui midagi kahtlast lähenemas . . . Ei või ometi lasta sakslastel jälile saada kogu küla viljatagavarale . . .

— Ära karda, küll mina, isa! mügises Peep, endal kurk kinni rõõmutuhinast ja tegevuskihust, mis teda silmapilkselt haaras. — Jah, küll mina metsavahi ja veel mõne teisegagi hakkama saan, kui vaja . . . Mul on hea kuue laenguga mauser ja kaunis kindel käsi . . . naeris ta.

— Seda sa ei tohi teha! ähvardas isa tigedalt. — Maha löön su! näitas rusikat. — Praegu pole aeg poisikesena mängimiseks, võta nüüd mõistus pähe ja aja asju nagu täismees, poiss. Sul ju kuraasi on.

— Olgu! viskas Peep hooletult käega. — Võin ka käraka koju jätta, kui just kardad. Mina aga sakslaste hingi ei loeks . . .

Isale pikemalt sõnagi lausumata, siirdus ta õue. Nokitses vähe aidaesisel, käis labidaga paar korda plinkinud kapsamaal, plekktorbik peos, punus ja põimis siis mingeid nööre tarelävel, tõmbas soojale ilmale vaatamata paksu kuue linase särgi peale, mille väel oli keskpäeval askeldanud kodus ning — siis nähti teda vaevalt veerandtunni pärast lonkivat Kirepi aiatagust pidi oja äärde, õngelatt püsti seljas kui terav oda, ussikarp ja nööripundar pihus. Et Kirepi peremehe pojad vahel armastasid õnge visata vilkaile forellidele või ööseks unna ojasse panna — seda teati nii külas kui mõisas, seepärast ei pannud keegi tähele Peebu oja äärde sammumist. Aga kui kellelgi pähe oleks tulnud jälgida seda noort kalastajat terasemalt, siis oleks võidud mär-

gata, et ta rahulikult mööda loivas sügavatest võrendikkudest ja toredatest kärestikkudest, mis just küla all asusid ja kus kõige sagedamini kala võis saada. Ta heitis nagu muuseas õnge aeg-ajalt mõne põõsa varjus jõkke, pikutas lõhnaval rohul minuti, silmad vastu sügavsinist kevadtaevast, suus pooleldi näritud kasteheinakõrs. Siis tõusis aga vilkalt ja ruttas jälle vastuvoolu üles, mõisa poole. Parajaks õhtupoolikuks oli Peep juba mõisa vastaskaldal, talumeeste heinamail ja vibutas seal nähtava ükskõiksusega oma õngelatti, piiludes kord mõnekümne sammu kaugusel algava laaneäärse tee, kord üle oja selgelt paistva mõisa poole. Õng vedeles niisama vees ja selle kork tegi vahel õige rahutuid hüppeid üles-alla, kuid Peep ei tõmmanud tol õhtupoolikul ojast välja ühtegi roosatäpilist jõehulgust. Ta silmad ja meeled viibisid hoopis mujal, kuigi ta nagu moepärast vahetas sööta õnge otsas, kergitas seda paigast teise, kummardus, sülitas söödale ja tegi kõiki muidki tavalisi õngitseja külgeharjunud liigutusi.

Enne päikeseloojangut kadus ta tükiks ajaks heinamaalt metsa, jättes õnge omapead loksuma võrendikku. Aga kes võis selleski taibata midagi iseäralikku? Kalastajal võisid ju tekkida vajadused laande pugemiseks. Kas osutus tarvilikuks tuua lisavibu või lõigata ööõngede kinnitamiseks pulki. Õngemees on vaba nagu linnuke, mine sa jälgi iga ta sammu või käiku!

Peep aga teadis hästi, mis ta tegi. Jõudnud laande, lippas ta küürakil, pool hiilides nagu tagaaetav mööda tihedamaid kuusikualuseid metsavahimaja poole, ronis seal üle aia, tõttas kaevule, tõmbas vett, jõi ja puristas. Talus ei liikunud hingelistki, isegi koerad olid eemal, põllul, kus paistis metsavaht kahe kõrviga parajasti

mulda vedrutavat oma vastkülitud otra. Saanud nii ülevaate metsavahi tegevusest, puges Peep vaikselt tagasi laande, tegi seal tiiru, jooksis paremale ja pahemale, peatus, kuulatas, kükitas ja piilus kuni — viimaks ühe tiheda kuusetuka keskel, mitte just kaugel metsavahi elamust, jalaga paigalt lõi lahtise sambla ja hoolega uuris metsaalust purust mulda. See oli kohe, täis värskeid kuuse- ja männiokkaid. Peep seadis sambla uuesti kohale, nagu poleks see aastakümneid oma juuri mullapõuest lahti saanud, otsis siis männitüvelt väikese kirvesälgu ja selle järgi suunda võttes lippas järgmisse tihnikusse. Sealt leidis ta kännusse raiutud risti, mille kõige pikem haru andis talle uue jooksusihi. Edasi kobas ta üht lepatüve, mille päikesepoolsel küljel olid võsud, neist kõige pikemal noaga tehtud pikk kriim, nagu vahel tõmbavad mähjanäljased ulakad karjapoisid. Selle kriimu suunas lippas ta tagasi laaneserva, peatus aga sealgi veel ühes tihnikus, uuris vankriratta jälgi, sõtkus neid hoolega laiali samblas ja pistis siis otsejoones metsast oja äärde tagasi.

Kõik salapanipaigad olid terved, puutumata. Teeke, mis viis sihilt keerates nende juurde, hästi sammaldunud ja varjas ilusasti viimased enne vihma tehtud vankrijäljed. Ta vahetas veel kord sööta õnge otsas, pikutas natuke, siis otsis rutuga oja kõige madalama koha ja kivilt teisele hüpates siirdus vastaskaldale, kust seadis sammud mõisa rehe poole. Ta küsis moonanaistelt tüki leivasisu, kirudes särgi, kes täna kuidagi süüa ei taha puruvana, lobises ilusast ilmast, luhas kerkivast uhkest rohust ja viimaks ka sakslastest, kuuldes lõpuks, et nende ülemus olevat koos paruniga naabervalla mõisni-

kule külla sõitnud ja et sõdurid härrastemaja juures tüdrukutega lõbusalt aega viitvat.

Aga tal oli õng jões ja aega vähe. Enne videvikku rähmeldas ta uuesti ojakaldal. Pistis pulki perve ja viskas ööõngi vette, mille söödaks kiires korras lupsas veest välja kümmekond maimu. Veel enne, kui eha ähmaseks muutus, oli ta valmis, heitis ridva põõsasse ja ruttas Kirepile.

Asjalikult poetas end sahvrisse, haaras kamaka leiba, rüüpas lähemast kausist piima peale ja jutustas köögiuksel kuulavale isale:

— Ütle meestele, et hobused jäetagu sihile . . . Sammal on kuiv, rattad lõikavad sügavad jäljed. Ja veel, ühed tulgu enne keskööd, teised pärast. Mina püüan kinni metsavahi, kui see peaks luusima juhtuma, maantee poole seatagu keegi teine hoiatajaks . . .

Nälg oli kustutatud ja ta lippas jälle minekule — muidugi endist ojaäärset teed. Sume kevadöine videvik lamas juba külal ja niidul. Pikematest rohukõrtest pudenes ta püksisäärtele kastetilku, leotades need peagi läbimärjaks. Aga mis hoolis sellest Peep! Teda huvitasid ööõnged mõisa all, metsavahi talu all ja aeg-ajalt kuulatas ta ka päris tähelepanelikult rääku, kes kuskil lähiduses, pajupõõsastes viilis oma ühetoonilist, kärisevat laulu nagu vana roostetunud rauda.

Läänetaevas roosatas õrnalt metsa taga, kiskudes pikkamisi põhja ja sealt juba idassegi oma nägematult lõõmava tule kuma, kesköö oli saabumas, kui Peep metsavahitare kohale jõudes kuulis küla poolt üksikuid ettevaatlikke vankriratta lõksatusi, nagu oleks keegi koeruse pärast ratast logistanud telje otsas või nagu oleks kuskil õige kaugel väsinult sõidetud auklikku teed, mis

põrutab ja pillub lakkamatult. Aga Peep teadis, et nüüd hakkavad külamehed tasahiljukesi hiilima metsa, seemne järele ja seepärast võttis ta nõuks mitte enam kooserdada mööda ojakääre, vaid hoolega silmas pidada teed, mis piki laaneserva viis küla poole, kust mõnesaja sammu kaugusel keeras metsa suur siht, rööbasteega keskpaigas. Otsinud endale võsast paraja udja, hakkas ta seda ajaviiteks laasides mööda teed lonkima metsavahi poole. Aga ta oli leppa murdes teinud liiga suurt raginat, korraga pistsid metsavahi koerad haukuma säärase ägedusega, nagu oleks tallu tunginud kümme võõrast.

Peep sülitas, kirus korra poolkuuldavalt, siis pöördus tagasi. Sammunud peaaegu sihini, nägi ta vankreid pehmel samblal hääletult metsa keeravat. Koeradki vahepeal rahunesid. Ent niipea kui ta uuesti lähenes metsavahile, tõusis sealt endine vihane ragin. Nüüd märkas ta ka, et metsavahi tagakambris põles tuli. Ta püüdis varvastel käies ning hinge tagasi hoides hiilida lähemale.

Ent ta ei jõudnud veel õunaaia nurganigi, kui korraga käratati pimedusest:

— Mis, kurat, sa neist koertest susid siin terve pool ööd!

Poiss jäi hetkeks nõutult seisma. See oli vana Sasmini enese käre hääl. Ta oleks meeleldi lidunud metsa, nagu jalad võtavad, pagenud, teinud end nägematuks — kuid kõik oli hilja. Metsavaht loivas pikil sammel mööda aiatagust lähemale, püss käsivarrel. Kui ta oli jõudnud juba kümnekonna sammu kaugusele ja näha võis aianurgal seisvat kogu, käratas ta veel nõudvamalt:

— Kes sa seal oled, nisuke ööhulgus?

— Mina. Kirepi Peep . . . hüüdis poiss kurgu kuivades.

— Hm, Kirepi, ega see pole Kirepi aiatagune, et sa siia kükitama käid! Või on Kirepi Kustase poegadel sihukesed kombed nagu koertelgi, käivad teiste inimeste ukse alla vett laskmas? irvitas.

Peep oleks tahtnud ägedalt vastata, kuid meenutades, milleks ta väljas, pigistas keele hammaste vahele ja torises tusaselt:

— Mis sa, metsavaht, asjata sõimad — mul siin unnad ojas . . .

Nüüd oli lombak juba terves oma olemises teel. Koeri eemale peletades, kes karglesid poisi ümber, valmis teda iga hetk haarama, urises ta:

— Mis õnne sa siit mõisa alt õngitsed! Kas sa ei tea, et härra keelas igasuguse kalapüügi ülalpool silda? Silmapilk jõe äärde ja unnad välja! Kui ma narr mees tahaksin olla, peaksin su mõisa viima . . . Aga mine nüüd lastega jändama või vasikatega võidu jooksma . . .

— Ega maksa jah, metsavahi-saks . . . Vasikatel on virgad ja terved jalad, nihutas poiss end lööki kartes eemale.

— Keda sina, kuradi klõpats! ähvardas Sasmin, aga poiss oli juba teisel pool teed. Naeris ja irvitas sealt vastu nagu väike ahv, matkides osavalt metsavahi kõvera jala liigutusi.

Metsavaht püüdis teda rabada maast haaratud mullakamakaga, aga kui see ei tabanud, tegi tõsise näo, ütles:

— Sinu tühjaga nüüd maid jagama! Läki jõe äärde ja unnad välja!

— Eks läki aga pealegi, ainult ära mulle liiga ligi tule — ma kardan öösisel ajal sinusuguseid heasüdamlikke mehi . . . lippas poiss niidule.

— Oled mul keretäie teeninud, poiss! lonkas metsavaht järele.

— Kuigi, mis sellest! Täismees nüüd lastega . . . naeris Peep, rahmides koeri roikaga, mille vahepeal okstest puhtaks laasinud. Asi arenes paremini, kui ta oskas arvata. Koertelarina tõttu ei võinud metsavaht midagi kuulda laanes käimasolevast, sedamoodi õnnestus teda isegi hoopis eemale meelitada. Ta asus oja äärde jõudes otsima undi, kobas mööda põõsaid, käperdas pervedel ja rähkles märjas heinas, viites meelega aega, teeseldes undade kinnituspaikade unustamist, liikudes pikkamööda ikka kaugemale vastuvoolu, eemale laanest ja mõisast, kuhu tal üldsegi polnud pandud õngi. Viimaks katkes metsavahi kannatus ja poissi äkki turjast kinni haarates raputas ta teda nii, et selle hambad laksatasid kokku:

— Mis sa minust, vanast inimesest jooksutad, vander! Silmapilk tood unnad välja, või hommikul teatan mõisasse! Kas sa nüüd mäletad, kus unnad on?

Peep puristas vihaselt. Vastamata sõnagi, tõmbas ta end Sasmini küüntest lahti ja siirdus tagasi pärijooksu. Nüüd leidis ta üksteise järele peagi viis unda lepajuurikate alt. Ent nüüd hakkas ka juba idataevas värskelt ja õige heredalt punetama. Mehed metsas pidid tööga valmis olema. Ta keris pikkamisi õngi pulkadele, vahtides kõõrdi metsavahile, kes ta kõrval torises järelejätmatult öisest rahurikkumisest ja lubas näi-

data. Viimaks kui poisil see jutt juba igavaks läks, pöördus ta näiliselt õige rahulikult metsavahi poole ja ütles:

— Võiksid, kallis Sasmin, minuga veidi viisakam olla... Kui tahan, võin Ainil ära laita Kadri võtmise — sul kohe lootused tõusevad, mis? õrritas nagu möödaminnes, sest oli Kadri kaudu teadlik Sasmini luhtunud kosimisest.

— Sina, sarnane kutsikas ka midagi... Või sinu looderist vendki! Olete kõik ühe vitsaga löödud, raiped! Mina võin Kadri igal ajal saada, kui ma aga tõsiselt tahaksin teda...

— Ahaa, sa siis ei tahagi, imestas Peep. — Nojah, ega koer ka konti ei taha. Tal ainult muidu lõuad jooksevad ila... irvitas.

Metsa poolt kostis jälle vankri lõksatusi. Viimased lähevad... mõtles Peep.

Metsavaht kuulatas ka hetke, aga ametis olles oma mõtetega, unustas varase vankrilõgina ning hürmistas poissi:

— Mis sina, kutsikas, ka klähvid... See on meeste asi. Ja iga tüdrukulipaka järele juba täismees ei jooksegi!

— Ega tea kedagi? Kui jooksma hakkab, võib ehk minusugusest kutsikast abigi olla. Kuule, Sasmin, ole nüüd kena mees, ära mõisas sest ühtegi juttu tee, et ma siin niimoodi... Kui sügisel jälle lähen linna kooli, toon sulle päris inglise tubakat, jumala eest! anus poiss, õngi tasku toppides ja minekule valmistudes.

— Tahaksid oma terava keele eest saada natuke küll, urises metsavaht. Aga kuna temagi oli juba väsinud, kuna tundis haigutusi peale tükkivat ja mõtted

nagu iseenesest vedasid eelseisvale tööpäevale, siis laskis ta poisi pikemata minema lipata, lonkides ise metsaserval mustavate majamügermikkude poole, jalgade veel enam risti käies kui tavaliselt. Kui see nüüd oleks juhtunud olema mõni täismees külast, küll siis vana Sasmin oleks näidanud oma võimu. Aga, tõepoolest, poisikesega maid jagada! rahmas käega ja kobis madalasse koikusse, kus õled nii kutsuvalt kahisesid.

Samal ajal aga, kui metsavaht koiduunne suikus, samal ajal, kui mõis alles puhkas täit öörahu maitstes, hakkasid külapõldudel liikuma hallid kogud pikkade valgete põlledega. Rahulikult, mõõdetult vedasid nad itsmeid ühest väljaotsast teise. Aga nagu rutates, varastades vihisesid nende pihkudest hommikjahedasse mulda terad, kuldsed, soredad terad, mida põlletäis põlletäie järele toodi võssa peidetud kottidest. Ja kui koit oma lõõmavad põsed kergitas üle männilatvade, kui selle esialgu häbeliku, aga siis ikka kirglikumaks, tulisemaks muutuva lõõma tagant silmipimestav päike oma ratasnäo välja sirutas, vaadates värske lahkusega ärkavatele põldudele, pakatavatele õilmelehtedele, vaiku immitsevatele männioksakestele, siis leidis ta imestades pooled Mustiküla eile alles surnult tukkunud põldudest seemendatud olevat ja asus hoolega soojendama sätendavaid terakesi, et neist sügiseks meelitada kümnekordset saaki usinale külvajale.

Järgmisel ööl töötati samuti. Ja veelgi järgneval. Siis olid põllud ka külvatud. Ning tänutäheks surusid varahommikused töölõpetajad käed risti vastu kerkivat päikest.

ORAS TÕUSEB

Hommikul tibatas tasast vihma.

Kuivad põllud imesid kosutavat kastet enesesse nagu õli. Rohukõrred langetasid ladvad, vaikses pisartolmus poetades niidule, oma juurtele magusat, sooja kevadvihma, lepad kuulasid hardunult, ülespoole keerates oma lehtede alumisi, valgeid pooli, kased lasksid nõustudes vibajad oksad longu ja kadakas sätendas veepiiskadest kui pärlikuhi.

Üle kogu maailma näis laotuvat ramm rahulolu ja tänutunne. Sumbes pilvealuses taevas ei liikunud lindu ega põrisenud putukat: kõik puhkas, mõnules uimastavas soojuses.

Vihma aga vajus liikumatuist pilvist alla ühtesoodu, peatumata ühesuguse paraja tihedusega, nagu kastaks suur, nägematu aednik hoolikalt oma määratut lilleaeda. Ja niidule tekkis kerge, suitsune uduvine, kõvaks tallatud teeradadel hakkasid mahedalt vulisedes voolama veed, mets auras salapäraselt . . .

Ent vihma voolas lakkamatult keskpäevani . . .

Siis korraga nagu raputas end loodus. Kuskilt oli lahti pääsnud idatuul. Männid laanes mühatasid, lepad raputasid lehtedelt veepisarad, muruhein kõigutas usku-

matult pead ja hõõrus magusa une silmist. Taevas lõi idast valendama, tõmbus kõrgemale, vihmahoog hõrenes, siis aga näitas tüki ilusat, sügavsinist suvepalet, tõukas pilved kõrvale ja — varsti lakkas sadu hoopis, andes aset nägusale, pehmele kevadilmale, mida nagu paitades kaisutas kerge, ühtlane tuulevine, tulev kuskilt mõõtmatust kaugusest väsinult ja leigelt.

Samal hetkel ärkasid ka linnud. Vares loivas pikil tõmbeil üle kesavälja, kraaksudes kurgupõhjast heameelest. Harakas kädistas põõsastes, kuldnokk istus torbikuesisele pulgale, vilistas, soputas tiibu, seadis sulgi ja kaagutas kanana, lõoke tõusis kivina kõrgesse taevasse, linavästrik kõigutas puuriidal saba ja varblased hulgana vadistasid katuselaudadel, tanumis.

Kerge tuul kuivatas kiiresti nuttmärjad oksad, siis hakkasid sumisema ka mesilased, kiilid, kumalased, sitikad ja muud väikesed tiivulised. Tundus, nagu oleks vast praegu päike tõusnud ja alanud varajane hommik.

Inimesedki ajasid end haigutades taredest välja, pilutasid silmi, uurisid taevakaari, hingasid sügavalt värsket vihmajärgset õhku ja, nagu uskumata saju täielikku lakkamist, asusid pikatoimeliselt kopitsema majaesistel, ussaias, peenramail. Kes rohis vasttärganud porgandeid, kes rapsis sirbiga lihavat rohtu aia äärest loomadele, kes kõpitses kuskil adratera kallal — sest oli parajasti säärane aeg, mil talumehel puudub õige töö: põllud maas, kesakünniks ja heinaniiduks veel varajane. Aga mida enam selgis ilm ja mida heledamalt päike paistma hakkas, seda hoolsamaks läksid ka talitused taludes ja õhtupoolikul huikasid karjased juba nõmmes ning ojaäärsetes lepikutes säärase lustakusega, et keegi ei kärsinud enam püsida paigal, igaüks leidis

endale toimetamise, töö, mille kallal vilet lüües või lauluviisi jorutades venitas päevakest õhtusse. Polnud ruttu ega rabelemist. Rammestavas päikeses puudus ka viitsimine vaadata naabri askelduste järele — igaüks nokitses omaette.

Kesk sellist vaikset iseenesele elamist ei märganudki keegi, kuis laaneservalist teed pidi pikil sammel kõndis külasse mees ja keeras koduselt otse üle kopliserva Kirepile. Mees kandis halli linnariidest ülikonda ja sellel õhukest mantlit, mis näitas enesel veel olnud saju jälgi, oli aga päikeses ja tuules juba tõmbunud kuivama ning lehvitas lustakalt laialilastud hõlmu. Kui mees üle roigasaia ronides Kirepi peremehele äkki tere hüüatas, langesid selle käed noore õunapuu tüvelt, mida ta parajasti pookis, rüppe ja jahmatudes lendas ta pilk sügaval soniserva varjus naeratavale näole.

— Ain, pagan võtaks! hüüatas ta siis end pikka püsti ajades ja nagu häbenedes oma asjatut heitumist:
— Kust kandist sina siis tuled õige?

— Sedapuhku küll Viljandi poolt, tõmbas tulija mütsi peast, pühkides otsaesiselt märga. — Tulin otse Põltsamaalt läbi laane . . .

Vanamees kergitas pükse, raputas habet ja nagu ikka veel oma silmi uskumata, ütles, uurides poega ülevalt alla:

— Mihukesed riided! Ei vormi ega tärni enam . . . Jooksid õige kuskilt vahi alt jälle ära, või mis?

— Seda just mitte, aga muidu sihukesed ajad, et parem olla erainimene. Ei hakka kellelegi silma . . . Ja siis toetudes aialatile, korra ümber vaadates, jutustas Ain, kuis ta käinud ühel salajasel nõupidamisel Viljandis ning visanud sealt otse läbi ööd jalgsi 60 kilomeetrit

koju. Olevat võimatu sakslastelt saada sõidulubasid. Või kui antakse, siis ole kindel, et ilma valvsa silma jälgimata ei pääse asjalegi. Too ohvitseride ja koolinoorte vaheline nõupidamine tulnud aga läbi viia sellises saladuses, et hiirgi poleks heitunud kõrvu liigutama, ning seepärast mindud kokku sinna ja tuldud ka ära üksikult, igaüks omaette mööda kõrvalisi teid.

— Nii et asjad ikka liiguvad, meie oma riigi asjad? . . . päris poja jutu lõppedes vanamees, uuesti tööd kätte võttes.

— Nüüd alles õieti liikuma hakkavad, vastas poeg kindlalt.

— Kas Tallinna päästekomitee ja teised mehed on ikka vabad veel või istuvad viimseni sakslaste kartsus?

Ain tõmbas taskust tubakapaki, keeras pikka jämedasse maispaberisse ümmara vilka, süütas selle ja pahvis ahnelt suitsu:

— On neid sealt kinni, aga on teisi vabu kah . . . Noorte hulgast paistab tõusvat hulk andekaid, tuliseid päid . . . Otsustati omakaitse organiseerimist jätkata täie jõuga. Igas külas oma salgad ohvitseride juhtimisel.

— Noh, siis tuleb ju sinul kah või . . . ?

Kibedast suitsust silmi vidutades noogutas poeg vaikides.

— See on raske asi . . . Ja mis need meie meestesalgakesed sakslaste väljaõpetatud sõjameeste vastu . . . nagu aganapuru tuules . . . ohkas isa.

— On kuulda, et sakslastel sisemaal käärib juba nagu venelastelgi ja läänefrondil suruvad liitlased hirmsasti peale. Kes teab, millal mehi vaja võib tulla. Kas siin pole märgata, et sakslasi on vähemaks jäänud?

— Paistab nagu olevat. Ainult mõisas luusib neid

ringi. Külasse pole keegi enam mitmel päeval jalga tõstnud . . .

Siis kaldus jutt kodustele uudistele ja Ain kuulis isalt mõne minuti jooksul kõik, mis vahepeal sündinud, Kadri hädast metsavahiga, salajasest öösisest tõukülvamisest ja Peebu agarusest.

— Heake küll, ütles lõpuks õhates. — Kadrile vaja sõna saata. Aga ma olen nüüd nii näljane, et larbiks küll kohe kolm toopi haput piima sisse, kui emal peaks leiduma . . .

— Seda leidub ikka, arvas Kustas ja mehed sammusid teineteise järel tare poole, kus korstnast kerkis juba õhtueine valmistamise suitsu.

Varsti seisis ema hoolikal käel korraldatud võiastjas, piimakirn, tükk kuiva suitsuliha ja kauss lõunast kartuliputru laual. Ain vahetas vettinud riided koduste vastu ja asus siis töömehe täie aplusega toidu kallale, heites vahetevahel sõnakese emale või isale, kes püüdsid ikka veel pärida uudiseid laiast maailmast, sest külasse tellitavad lehed ei toonud juba mõnda aega muud kui seda, mis saksa tsensor heaks arvas läbi lasta või mis ülemalt poolt kästi kirjutada. Kui Elts viimaks hädaldama hakkas poja ettevaatamatu kojutuleku üle, meenutades sakslaste viimaseid ähvardusi kevadel, ajas Ain end söönult püsti, ringutas ja vastas:

— Ära karda, ema. Teada pole neil minust midagi. Tõnu on kadunud nagu tina tuhka. Ja senikaua kui teie oma suust sõna ei tule, pole minul muud karta kui kavalaid, nurgataguseid salakaebusi . . . Nende pärast ei saa aga midagi tegemata jätta . . .

— Sa tahad siis koju jääda, ja päris avalikult? kahtles ema.

— Jah, jään ja teen, mis vaja . . . Kas nüüd avalikult, see on teine asi . . .

Nii jäigi. Juba samal õhtul otsis ta üles Perametsa Andrese, vestles sellega, käis korra Orulgi ja näitas end kõigile, kes näha tahtsid, nagu mees, kelle südant miski ei vaeva, kes täitsa kindel eneses. Sosistustele metsavahist ja ähvardustest ta aina naeris virilalt:

— Mis säärasel mõisniku koerapoisil muud teha kui nuuskida teiste jälgi.

Iseeneses punus ta aga hoolikalt kavatsusi, sõlmis, liitis ja harutas mõtteid kui pulstunud lõngakera, sest ta pidi valmis olema ka kõige halvemaks.

Kui karjad kellade kõlisedes ja krappide tortsudes koju saabusid, kui tüdrukud ja perenaised videvikus õhtusele lüpsile tõttasid ning unisemad külas juba puhkusele valmistusid, volksas Ain üle Kirepi õueaia ja kadus hämarasse põõsastikku maanteesilla ligiduses niidukaelal.

Paar ehmunud lindu lendas robinal üles, rääk katkestas järsku oma ühetoonilise viilimise, põõsad kahisesid salamisi, mehe neist läbi tungides. Viimaks oli ta väljas ojakaldal, kust avanes vaade halli palkidest sillani ja maanteeni, mis kumas nagu valge niit vastu eretavat läänetaevast. Ta otsis paraja kivi, toetus sellele ja laskis tasakesi vuliseval ojaveel uhta oma paljaid, pikast teetolmust alles õhetavaid jalgu. Kogu kehaga nautis seda mõnu, mis pakkus jahe vesi, kodune ümbrus, vaikne õhtu. Millegipärast meenusid ootamatult kauged päevad varasest noorusest, mil ta siinsamas niidul karja hoides ringi lipanud, paljajalu, leppi koorinud, marju nosinud ojaperves kasvavast lopsakast mustasõstra-põõsast ja muretuna trallinud nagu linnuke. Kuis oli kõik

küll muutnud nende aastatega! Ja kui palju oli ta isegi teisenenud sest ajast alates, kui sõja algaastal ohvitserikooli astus ning sealt värskelt küpsetatud mehena kihutati vene polkudega Poolamaale, Karpaatidesse, sakslasi võitma . . . Alati see öeldi olevat paari kuu küsimus. Nüüd aga istus ta siin peale kolmeaastast sakslaste valmistatud põrgut ja — haudus jälle uusi võitlusmõtteid. Toona polnud talle palju haiget teinud ka kaotused, nüüd aga piinas teda ainus mõte: võita, võita! See võit näis talle muutuvat nagu võiduks oma isikliku vihavaenlase üle, ja seepärast unistas ta juba praegu ette võidurõõmu magususest. Midagi kirgliku mängija taolist oli sõda temast teinud — tundis seda ise ses koduses vaikuses, — mängija, kes lõpmatult võib riskida kõigega, kes oskab mängida vaid pangale, kõigele.

Selliselt mõjus sõda. Ta oli näinud mehi surevat hirmust. Kokku varisevat ja ahastuses ulguvat pommiplahvatuste rahe või mürkgaasi laine all. Oli tundnud teisi, kes hullunud loomadena verejänuselt tormasid hädaohtlikumaisse paigusse ja meeletult tapsid. Ent ta ise ei sarnanenud kummalegi liigile — temas oli vaid kirg arenenud mängu jätkata. Lõpuks maitses lõbu ainult sellest, et võitluskäras enam midagi ei tundnud, et see sundis unustama muu, pani vere kihama ja keema, ajas kummaliselt pea tuliseks. Õieti ei suutnud praegune olukord pakkuda sellist võitluslõbu, aga ometi ta nautis ka seda — siin olid liikvel teistlaadi tundmused, siin võis mängida nägematu vaenlasega, võis mängida eluga, mitte üksi enese, vaid kogu rahva eest. See meelitas.

Vaikne öövari vajus juba üle maa. Niidult kerkis laiguti halli udu, kui ojaäärsed põõsad uuesti kahisesid

ja väikesele lagendikule ilmus paljaspäine, õhetav tüdruk, alles hingeldav jooksust.

Ain viskus püsti, astus talle vastu ja sõnalausumata haaras ta mõlemad käed. Hetke puurisid nende pilgud teineteisesse, siis vajus tüdruk nagu nõrk väät vastu mehe laia rinda, sosistades:

— Kuidas ma küll sinu eest kartsin, Ain . . .

Mees silitas oma suure pihuga ta nooljalt kuklasse kammitud juukseid:

— Vaeseke, ja mina arvasin sul ainult igava olevat vahetevahel!

— Ka igav oli, väga igav . . .

Nad toetusid ühele suuremale kivile põõsaste vahel.

— Ei, aga kardan sinu eest siiski ja enese eest kah. Metsavaht luurab iga päev nüüd säärase näoga mõisas ringi nagu tahaks ta ütelda: täna rääkisin sakslastele ära, et sa olid kaastegelane põgenemisloos . . .

Mees õhkas, läitis siis pikkamisi valmiskeeratud vilka ja ütles:

— Kuule, Kadri, inimene elab ja liigub. Iga päev iga minut võib ta oma jalalt maha kukkuda ja kaela murda. Iga minut võib ta langeva puu alla jääda või marukoera ette sattuda — ka surra. Aga kas me sellepärast kardame? Ei. Meil ei tule meeldegi säärastele asjadele mõtelda. Liigume ja oleme, nagu poleks meid ähvardamas ühtegi ohtu. Samuti on ka sellega. Seni kui meid miski otsekoheselt ei ähvarda, pole põhjust närveldada . . .

— Oh, see on ju hoopis teisiti! hüüatas Kadri. — Mul on niisugune tundmus, nagu oleksin ma kellegi maha löönud ja peaksin põgenema kuhugi maailma otsa.

„Rumal! Kas sa oma peakesega siis aru ei saa sellest, et siin mingit kuritegu pole? Oleme sakslastega praegu sõjajalal ja iga võitlusvõte on säärases sissisõjas lubatud. Sul ei ole lihtsalt võitlejaverd. Kas sa mäletad vahest koolipõlvest, kui lugesime Tasujast või vahvast Orleani neitsist? Sulle kuluks tilgake seesugust verd, võitlustahet.

— Võib-olla, aga see pole kõik see. Kui sind maha lastakse või kuskile kinni pannakse kauaks ajaks — ütle, mis mina siis teen?

— Mina ei lase end puudutada, ütles Ain kindlalt ja nagu raasike riivatultki. — Veel vähem lasen puudutada sind. Aga kui peakski midagi juhtuma, siis ära karda, ma olen ju vana sõjamees, harjunud igasuguste lugudega . . .

Tüdruk surus end ta ligi, vaatles teda hetke kõrvalt, ta suurt, mustalokilist pead ja tugeva, justkui kivist tahutud näo piirjooni. Järsku oli nii hea olla, et ununesid kõik hirmud. Seesugust meest kord omaks nimetada — jah, kas ainuüksi sellepärast ei peaks juba kannatama mõndagi, vapralt vastu pidama katsumisele. Ent julgustatud lootuste avaldamise asemel tüdruk tõukas pea taha, laskis end vähe seljakile, toetudes kätega kivile, ning küsis:

— Sina, Ain, ütle mulle õige, mispärast sa hakkasid niimoodi? Kas sul poleks isakodus olnud juba peremeheõigused käes? Oleks rahulikult võinud elada ja tööd teha. Nüüd rabeled ja jooksed nagu mässaja . . .

Aini suunurkadesse ilmus kibeda muige vine:

— Meievanune meespõlv on määratud taplejaks ja kiskujaks, tüdruk. Kui ma ise poleks läinud, oleksin

võib-olla lihtsõdurina hapnenud juba kuskil ühishauas... Ohvitserina jäi siiski enam võimalusi. Vähemalt olin väljaõpetatud, oskasin kasutada paremini noid kehvigi võimalusi oma elu hoidmiseks. Ja nagu ma nüüd näen, väga heaks otstarbeks. Sest mis oleks minust ja minu talust kasu, kui siin igavesti võimumeesteks jääksid sakslased? Sa näed ja kuuled ise, mis praegu sünnib. Ma olen õnnelik, et võin oma oskusi ja oma jõudu kulutada võitluseks selle vastu . . . Mind ei huvita talu ja isakodu üksi. Mind huvitab võib-olla rohkem see tegu, asi ise, kõrge mäng . . . Vast praegu arutasin siin üksi seda asja: olen sõjas muutunud nagu mingiks hasartmängijaks . . .

Tüdruk tõmbus eemale. Ta teravatesse silmadesse ilmus kahtlussädemeke:

— Siis ainult mäng — ka minuga sa mängid!

— Kuidas sa sellele . . .? komistas mees sõnades.

— Lubasid juba kevadel otsustada, nüüd on suur suvi, aga ei sest tule midagi . . .

— Praegu ei tule. Ei saagi tulla, näed küll. Aga, Kadri, usu, mina ei saa sinuga mängida. Oleme koos üles kasvanud, koolis käinud. Sina, see oled sama hea kui ma ise. Sinu vastu on mul seesugused tunded, et sa pattu teed, kahtlustades mind mängimises enesega! sosistas palavalt, pigistades tüdruku enda vastu. — Minu mängud on suuremad ja julgemad. Mis lõbu, arvad sa, pakuks mulle sinuga mängida, kui ma sind pärast peaksin nägema õnnetuna? Ei, kallis, ei, kallis. Teiseks, mulle on vaja natuke hädaohtu ja põnevust mänguks. Kas sina oled mulle kuidagi hädaohtlik? Sa oled armas, jah, seda küll, aga sind kui hädaohtu arvestada, seda ma lihtsalt ei oska. Olen harjunud suuremaid ohte läbi

elama. Need tiivustavad mind vastupanule ja kavalusele. Neist ammutan ma jõudu. Ja kui kuulsin metsavahi keerutusist sinu ümber, siis tead, minus ei tärganud hetkekski armukadedus, nagu see tavaliselt teistes tärkab, vaid võitlustahe . . . Peep kirjutas kõigest, ja siis ma otsustasingi tagasi tulla, heita end ohtu uuesti, võidelda . . . Kas sa suudad kujutleda, kui mõnus on vahest suure tundmuse ajel kas või tappa . . . Torgata mõõgaga või kihutada kuul otse vaenlasele pähe, nii et ta su silma all abitu puntrana kokku variseb . . . Suure tundmuse, viha, kirega vastast hävitada, tead sa, see on sama, mis suure, tagasihoidmatu, taltsutamatu kirega kedagi armastada . . .

— Sa räägid õudselt, Ain, õhkas tüdruk suuril silmil.

— Võib-olla. Aga ma olen harjunud nii mõtlema ja tundma. Mind on aastaid selleks koolitatud ja õpetatud. Ma olen näinud mehi, kes tiigritena tormasid teiste kallale, kui neid vihastati, kui nad olid nii laetud elunäljaga, et tundsid igas oma rakus välja kiirgavat janu ja hellust selle vastu . . . Siis vast olid nad suutelised hävitama teiste elu, kes seda kindlasti samavõrra kuumalt armastasid. Vaata, niisugune olen mina! Kui sa püüaksid tõendada, et olen külm ja kalk südamelt, siis oleks see suurem eksitus. Ei, ma hävitan, mässan ja müttan sellepärast, et ma elu üleliia armastan . . . Samuti armastan ka oma isakodu, sind, meie maad ja rahvast, mis iseenesest kujutabki kõik selle elu. Ja nende eest tõtata ennast mängu heitma, usu, see on minule otse kohustuseks . . .

— Just kui mõni vanaaegne kangelane, naeratas Kadri. — Minu kangelane! silus mehe krobelist põske.

— Võib-olla vanaaegne, sest minu tundmustes ja mõttekäigus on vahest midagi romantilist ja üleliigselt lõõmavat. Seda ma ei salga eneselegi, aga kas sageli romantiline süsi pole selleks süüteallikaks, lõkkekeseks, mis paneb lõõmama suured leegid? On. Ja miks ei peaks ma siis eneses kandma sellist tulenatukest, mis süütab, soojendab, kaasa kisub, valgustab ja mind hingeliselt kosutab? Pealegi kui ma tean, et minuga koos tunneb ja mõtleb tuhandeid teisi . . . Meie oleme nagu üks leekiv tuleriit. Ja kes sellele tuleriidale vastu hakkab, selle kõrvetame maa pealt sootuks! On mõnus tunda üleolekut, maitsta võidurõõmu. Sama võib tunda ainult peremees oma talus, kui on õnnelikult toime tulnud mõne suurema tööga või raskusega. Ja see ongi, mida me kõik ihaldame: maitsta võidurõõmu, tunda end üle teistest. Ei suudaks mind lihtsalt vaimustada teadmine, et olen peremees oma isalt päritud talus. Ürginimesena pean veendunud olema, et mind vastase poolt enam miski ei ähvarda. Alles siis võin ma rahulikult puhata. Kas sa nüüd saad aru minust?

— Saan, Ain. Sa oled ju jonnakas nagu väike laps . . .

Mees pigistas tüdrukut, aga ta suunurkades liikus jälle endine naeruvine. Kui lihtsalt võib ometi naine seletada kõike! Ainult jonn . . . Ent jäägu talle ta arvamus, nõustus. Nad istusid hulk aega vaikides.

Oli hämar suveöö. Rääk saagis eemal ühtlases taktis ja udu voogas niidu kohal nagu elusolevus end liigutades, laskudes kord rohulatvadele lähemale, siis üles tõustes poolte sangleppadeni, mis näisid lebavat pealpool uduvalli nagu mütsid valgel palakal. Kaugel laanelatvade kohal keerutas noore kuu sirp väikese kaare, va-

jus aga varsti pärast ehavalgust nagu väsinult põliste puude taha, kollatades ja õhetama pannes nende latvu, nagu oleks kuskil põlenud vana mets.

Järsku küsis Ain asjalikult:

— Kuidas mõisameeste tuju on?

Kadri vastas pikka ja nagu mõtteid kogudes:

— Osa kirub parunit ja sakslasi nagu ikka . . . Ei neil lähe meelest mõisajagamise plaanid . . . Rahval on leivaga kah kibe käes . . .

— Nii. Tore. Mõisad jagame kord rahvale. Mida kibedam moonameeste põli praegu, seda varem nad maad saavad, lõpetas mõtlikult.

— Kas ka sina — oled hakanud punaseks? imestas tüdruk.

— Seda mitte. Aga võid mõisas jutu lahti lasta, et maatamehed ja moonakad saavad maad, kui nad . . .

— Kust sa need jutud võtad?

— Mina? Tuulest, taevast, Kadri. Ära unusta, et peaaegu kuu aega väljas olin ja iga päev midagi kõrva taha panin . . .

— Oh, ma päris kardan sind! Aga sa oled mulle siiski lõpmata armas . . .

Nad arutasid teel kaua oma saladuse varjamise küsimust. Ning kui Ain natuke enne koitu tüdruku saatis mõisa puiestee suule, olid nad oma mõtetes julgemad ja kindlamad kui millalgi varem. Ain oli pikapeale suutnud kustutada tüdruku kahtluse ja hirmu kõrvetavad leegid, muuta need osalt isegi vihaks kõige vastu, mis teda ähvardas.

Kui ta varahommikul rutates sammus väljavahetsi kodu poole, libises ta silm kallistavalt üle noorukese orase, mis nagu häbelikult ajas oma esimesi ladvakesi

mustast mullapinnast vastu punaselt kerkivale päikesele ja sonnuselt virvendavale taevale. Niisama kui tõuseb oras mullast, peavad tõusma mehed tukkuvatest majadest ja kord end uhkelt vastu sirutama vabale valgusele, kõigele õnnistusele, mida pakub maailm. Ükski mustav pilv ei võiks teda siis enam segada naimast oma lapsepõlve väljavalitut ega ükski võim sundida teda aastateks sinna, kus loomadestki hakkas hale, rääkimata inimestest.

Ent mustad pilved tõusid ähvardavalt kõrgele, enne veel kui tollesama päeva valgus kustus. Metsavaht Sasmin oli mõisasse sõna viinud, et talumehed viljapuudusele vaatamata siiski on külvanud korralikult oma põllud ja noor oras tärkab. Varsti olid sõdalaste rühmad külas, algas hoolas ja metsik tuhnimine. Iga maja võeti keldrist kuni katuseni läbi, iga põõsas ja vaovahe leidis tähelepanu. Anti teada, et igaüks, kes varjab vilja või katsub seda müüa salaja, lastakse otsekohe maha. Samuti tehti teatavaks, et igas aidasalves leiduvat terapihutäit tohib jahvatada ainult komandantuuri igakordse eriloaga mõisaveskis. Vähe puudus, et vihane viljanõudja oleks saatnud mehed korjama üles põllult seemet . . .

Ain suutis end vaevu poetada metsa ja kadus jälle mõneks päevaks külarahva silmapiirilt.

Mõisa oli oma ähvarduse tema suhtes nagu unustanud.

KIVID JAHVATAVAD PIKKA

Venisid päevakesed nagu varjud. Puistas aeg-ajalt vihma ja kallas tulist päikesepaistet. Küla niitudelt kõlasid juba heinaliste vikatiluisked võidu laane männilatvades kõpsivate lindudega, mõisas tehti kuhje ja veeti heinu küünidesse. Kahel pool jõge käis töö, inimesed puutusid siin-seal kokku, vestlesid ja sosistasid. Hakkas kostma sajatusi ka mõisarahva suust sakslaste vastu.

— Iga parem suutäis rändab Riia taha, nälgijatele...

— Meie teeme töö, aga leiva söövad saksa sandid!

— Saepurust sigaretid ja paberist pesu — see on, mis sakslane meile annab oma suurest armust . . .

Ja sagenesid kõõrdivaated nende sinihallide poole, kes valvasid silda küla ees orus, kes lonkisid mõisaõuel või aeg-ajalt kihutasid läikivates autodes maanteel idast läände, läänest itta. Oli kuuldud, et naabermõisas rahvas on tulnud kokku ja nõudnud talumeestelt äravõetud viljast osa maatainimestele, popsidele ja mõisatöölistele. Ja olevat antud. Mitte küll küsitud vilja — sest see oli vahepeal juba rännanud Saksamaale — aga mõisa tagavaradest. Kiriku juures, kilomeetrit viis Kirepilt eemal, oli kõmistatud juttu hertsogiriigist, mille mõte seisvat õieti selles, et parunid tahtvat end muist-

sete aegade eeskujul teha täielikkudeks isandateks maal. Ja see jutt ajas revolutsioonikeerisest läbikäinud rahva kihama. Sellega ilmus ühel õhtupoolikul Perametsa Andres Kirepile, köhis ja ähkles, kuid siis pahvatas ootamata ägeduses Kustasele, kes voolis rehealuse lävel rehapulki:

— Mina ei tea, kus mu poeg oma päevakesi elab, aga kui ta punaste pool peaks olema, siis tahaksin küll iga päev paluda jumalat, et ennem punased tuleksid ja siin puhta töö teeksid kui et need saksa sivvud siia oma pesa ehitaksid . . .

— Mis sind siis nii ära on vihastanud?

— Veel küsid: juba nädalapäevad pole majas leivaiva. Ela kartulipudrust ja rohuleemest nagu elajas! lõi käega.

— Sul ju rukkeid on?

— On, paljugi, mis on. Aga mädanevad metsas... Või kui katsukski välja tuua, kuivi teri ikka närida ei saa . . .

— Selle vastu leiame nõu . . . muheles Kirepi peremees.

— Kuradi nõu sa siin leiad või oled! Sain käsu kätte minna ülehomme vallavanemaks valima metsahärra Lennartit . . . Veavad võrku juba õige ligidale . . . Mine oma jalaga seda endale kupjaks turjale upitama, kelle käsul sa püssipäraga mööda konte oled saanud! Ma ütlen, kurat, kui veel oleks seda rammu ja jaksu — oma käega keeraksin mõne mehe mättasse!

Vanamees laadis piibu täis, segast halli puru, mis koosnes omakasvatatud tubakavartest ja ristikheina õietuppudest, vedas läkastades suitsu. Nad polnud märganudki, kuis Ain oma peidupaigast oli ilmunud teisele

rehevärավale ja seal vaikselt kuulanud kõnelust. Kui Andres piibu käima sai, astus ta vanameeste juurde, koputas õlale naabrimehele, ütles:

— Kui meil sihukesi rauku enam oleks . . . siis alles võiksime vast sakslastele näidata. Sinul, Andres, on südant, olgugi et su kopsud kägisevad. Jah, rauku ja noori . . . Meil on iga hing kallis . . .

— Mis hingepüüdjaks siis sina oled hakanud? läkastas rauk, osalt üllatusestki, sest naabrite teada pidi Ain jälle kaugematel käikudel viibima.

— Eks ikka püüan hingi sakslaste vastu, teadagi. Ja tahaksin sullegi südamele panna, et sa oma nägu vallamajasse ei viiks — valimistele . . .

— Mina peaksin valima Lennarti . . .? Noh, ega ma põrund pole!

— Hüva. Aga pea meeles, et samuti talitaksid ka Oru, Kitse ja kõik teised, — meie külast mitte ühte häält! Kõik, mis me praegu saame teha, seisab passiivses vastupanus . . .

— Passi siiv . . .? Mis asi see on? kraaksus vanamees köha vahele.

— See tähendab seda, et me neile midagi ei anna, ka oma häält mitte.

— Nojah, hea küll, ei anna. Sest ma saan aru. Aga mõisas olevat Kitse Mardile juttu tehtud, et kui peremehed valivad Lennarti vallavanemaks, siis parun laseb mõne koti teri oma veskis peeneks lüüa niisama, nagu läheks jahu mõisarahvale . . . Mida's teha, mul nälg varuks?

Kirepi mehed vaatasid üksteisele. Neil oli see küsimus ammugi lahendatud koduste abinõudega. Siis seletas Kustas:

— Ega see mõisniku veski ainuke ole, kus jahvatada saab . . .

— Jah, seda küll. Kiriku juures auruveski nagu vabrik. Aga mine saa sakslaste käest luba? kohmitses Andres.

— Ega sa sakslasele oma hinge suutäie leiva eest müüma lähe, Perametsa! torkas Ain vahele.

— Sõge, ega's ma's seda . . .

— Nojah, katsu aga kotisopikeses mõni tera meile tuua. Küll ma lasen väikselt läbi," jätkas Kustas, — nii hea ta ju ei saa, tõsi küll, kui tugeva jõuga töötavas veskis, aga leivakesel pole viga kedagi. Jumalavili nagu muugi, kõlbab süüa ikka paremini kui kuiv tera . . .

— Kas sa, kus sa siis? uudishimutses Andres. — Oled endale mõne salaveski üles löönud õige või? Oi ajakesi . . .

Kirepi peremees keerutas osavalt nuga ümber rehapulga, koputas selle siis rehapeasse ja jutustas häbelikuvõitu muhelusega:

— Vaata, Andres, maailmas tuleb kõike vaja . . . Kui ma veel poisike olin, nii kümne aasta ümber, olid meil kodus säärased logud käsikivid . . . Isa, kadunuke, laskis meil ikka vändata linnaseid, kui õlut tegi pühadeks. Vanaisa ajal, kes veel aganast leivaga oma hingekest sees hoides sakste põllul tööd tappis, on, nagu räägiti, nendesamade kivikestega vahel pühadeks päris peent jahugi tehtud . . . Kui nüüd leivahäda kätte tuli, juhtusin kogemata kohmitsedes aidalakas lebavatele käsikividele . . . Rääkisin poistele vanadest aegadest — ja eks need siis seadnudki mulle kokku säärase uhke koduveski, et lase olla. Nüüd minu pere sakslaste armu ei vaja. Ajame oma jõuga läbi. Sigadele, kui

sügisel jätkub nuumata, võib ju ka puhtaid teri ette visata. Aga oma tarbeks hõõrume ära . . . sulle kah, kui sa just hädas oled . . .

— Ja-ah, aitüma avitamast, naabrimees, noogutas Andres mõtlikult. — Nooremad räägivad ikka edust ja kultuurast, haridusest ja vaimuvalgusest, aga ei see kõik aita midagi: saks viib meid vägisi sinna tagasi, kus meie isaisad saja aasta eest lõpetasid . . .

— Saks, see on meie maa needus! Niipea kui meie rahvas elama hakkab, on kade sakslane oma rusikaga kukil. Oli hallis minevikus nagu nüüdki. See on nagu ahnete kaarnate kari, mis sealt Läänemere nurga tagant meie maad ja rahvast alatasa ähvardab, kinnitas Kustas. — Praegu oleme nii kaugel, et meil on juba teatud majanduslikku jõudu, oleme endile jalad alla saanud ja suudame ehk ka väikeselt vastu panna. Kui aga nad meie talude majandusliku jõu murravad, siis ei päästa meid nende käest ükski vägi . . . Meie siunasime tihti venelasi ja venestamist. Meie poliitikamehed kurjustasid venekeelse vallakooli üle. Aga tõele au andes peab tunnistama, et ainult Vene valitsejate heatahtlikkusest oleme sellegi pisku saanud, mis meil on. Üldse, venelane on inimene, kellega võib inimesena elada, aga sakslane — jumal hoidku, kui nende korrad ja keelud peaksid jääma igaveseks!

— Ükski asi maailmas pole igavene! Polnud venelaste, ei ole ka sakslaste võim ja vägi! hüüatas veendunult Ain.

— Mis me siis peame tegema, kui nad meil loomad käest võtavad, meie vilja ära riisuvad, meid nälgima sunnivad, meie poegi ja sõpru teise maailma saadavad kui koeri . . . ilma kohtu ja õiguseta, meie lapsi häbis-

tama kipuvad ja meiega talitavad kui mõnede mustade võsameestega maailma lõpus . . . Mis peame ette võtma, ütle, kui oled kord juba targem ja haritum? anus Andres.

Ain tõmbas sügavalt hinge, visates suitsuotsa õue:

— Peame, kui muu ei aita, ise relvad kätte võtma ja nad minema kihutama.

Vanake kõigutas uskmatult kulupead, ajas end pakuotsast, kus istus, püsti, sülgas vihaselt üteldes:

— Seda jaksu, kurat, on meil hirmus vähe! Et kas või läheks ühel heal päeval mõisa, peksaks need kümmekond saksa täägimeest laiali ja paneks parunile rusika nina alla: nüüd teed, mis me tahame . . . Seda pole!

— Ja kui olekski, sel poleks mõtet, vaidles Ain. — Iga mahalöödud sakslase asemel notitakse meist kümme, kui me nii mõnele üksikule salgale kallale kukume. Ei. Vaja on üles kihutada kogu rahvas, ühes nõus kõik . . .

— Kes seda teeb või laseb . . .

— Mehed teevad juba, Perametsa. Ja on mehi, kes ei küsi nende lubadest, pajatas Ain uhkusega.

— No? Oled ka õige vist üks tegija? silmitses vanamees teda imeliku läikiva silmapaariga.

— Ütleme, et olen. Ütleme, et ma sullegi praegu ettepaneku teen astuda Kirepi küla omakaitsesalka . . .? Mis?

— Sakslaste vastu? elustus vanamees.

— Kelle siis, ikka . . . Igaühe vastu, kes meile ja meie taludele hädaohtlik . . .

— Tuline tuhat, esimene mees igal ajal! Võta viis. Oma siniseks taotud küljekontide eest murran ma need

veel viiel näljasel sakslasel! Andrese silmis läikis kättemaksurõõm ja kitsas, kortsudes suuvõru tõmbus jonnakalt kokku nagu rusikadki.

Nii arenes Aini salajane töö. Kohtas ta kellegagi nurmel, niidul või võsastikus, ikka viis ta jutu nii kaugele, et leidis endale uue poolehoidja. Tõsi, neid oli kerge leida — sest igaüks vihkas võõrast. Aga need mõtted, mis ta paarinädalase kodusoleku jooksul liikuma oli pannud, olid levinud juba ka ümbruskonda, kirikukülla, mõisasse, naaberküladesse. Ja kõikjal leidus uusi eestvõtjaid, uusi õhutajaid. Meeste arv kasvas iga tunniga. Ning sama pikka nagu jahvatasid Kirepi käsikivid lähemate naabrite teri leivajahuks, kasvas ohjeldamatu vastuhakkamise vaim rahvas.

Ja kui ühel juunikuu lõpupäeval mõisast käsk läkitati, ilmuda maanteele kirikuküla-eelset mäge maha kaevama, vastati küladest:

— Kellele? Et sakslased oma autod ja suurestükid meile kergemini saaksid kaela tuua . . . Täname, meil pole linna midagi viia ega ole ka asja härrade maanteega. Ehk kuigi, meie setukad on enne sest liivast läbi vedanud, veavad edaspidigi . . .

Ainult üksikuid popsinaisi ja kirikuküla käsitöölisi ilmus nõutud päeval mäge uuristama. Taludest ei hingegi. Ning kuna hobused mulla äraveoks puudusid, olidki käsutajad sunnitud töö edasi lükkama. Uus käsk andis vaid sedavõrd tulemusi, et taludes hakati hoogsalt kündma kesavälju.

— Loomad põllul, ei saa kahjuks saata, vastati.

Isegi raha eest minejaid leidus üksikuid.

Komandantuuris ja veel enam mõisa härrasmajas vaadati sellele kõigele enesestmõistetavalt viltu. Valit-

seja, metsavaht ja metsahärra Lennart said käsu selgitada, mis siis talumehed õieti tahavad. Ent kuna neist keegi ei omanud taludes nimetamisväärset lugupidamist ega usaldust, ei kuulnud mehed kõikidele püüetele vaatamata midagi. Siis tuli vana Sasmin mõttele kasutada kavalust. Ta oli valitsejalt kuulnud mõisameestegi teravustest ja kuna ta Toode Miinat aeg-ajalt varjatud lootustega ikka enesele nägi piiluvat, astus ta ühel päeval naise juurde moonamajja, tegi juttu igavusest, kehvast vanapoisipõlvest ja naisevõtmistujudest, mis teda vaevavat, poetades lõpuks nagu muu seas:

— Küllap sest asja saab ikka alles peale sõja lõppu...

— Noh, aga mis siis metsavahil sõjaga? Või mis sõda see metsaisand enam ootabki — saksad kohal ja puha? nõudis naine.

— Kas sa põle siis kuulnudki, et meie oma, eestlaste rabelemine sakslastega. Külas ja mõisas tõugatakse päris kõvu jutte . . .

— Paljugi, mis tõugatakse! Kes see's? Kuulsin mehi, jah, väljas sosistavat midagi Kirepi ohvitserist ja kirikuküla kooliõpetaja pojast . . . Need kihutavat rahvast üles . . .

— No! tegi metsavaht. — Ah need ka? parandas. — Siis on asjal jumet . . . keksles ta oma kõveral jalal räpases toas elavalt ringi, sügas kukalt, kihistas naerda ja viimaks tõi kuskilt hangitud puskaripudeli taskupõhjast esile. Rüüpas ise, ulatas naiselegi, üteldes:

— Võta, pilgutas kavalalt silma, — see meie kosjaliiguks, Miina, pigistas rõõmsalt kägiseva naise pihta. Ja kui nad pudeli olid tühjendanud ning naine end õnnest õhetavana Sasmini kõrvale surus, jätkas mees:

— Sa, Miina, oled tubli inimene, sinust saab mulle perenaine nagu maasikas.

— Saab, talutöö, see nagu mäng minu käes . . . kiitis naine takka.

— Muidugi. Aga, vaata, sa tead, mul see kohake palga eest praegu . . . Kui veel vanemaks jään, tuleb uus mees ja — Sasmin, kõnni kuhugi popsihütti . . . See minu hinge ei mahu. Kus ma sind, Miinake, viiksin popsinaiseks? Ei. Asjal pole jumet. Aga kuula nüüd: meie võime härra poolt saada kohakese kingituseks, kui ainult täidame ta väikese palve. Ja see on: ilusasti järele kuulata, mis külas kavatsetakse ja räägitakse . . . Mõistad? Sina kui minu tulevane, Miinake, sulle ma usaldan . . . Sa mine õige Kirepile ja tee seal juttu . . . Ütle, et tulid kiriku juurest ja kooliõpetaja Hannes saatis sõna tulla nende meestega nõu pidama . . . Küll nad siis edasi seletavad isegi . . . Kuuled vahest ka ehk, mis too mässaja ohvitser kavatseb . . . Aga ära sa jumala eest mokaotsast libasta, et mina su saatsin . . . Kas jah, Miina?

— Kui sina tahad, lähen kas tulle või vette!

Ja kaks vandeseltslast suudlesid matsudes nagu oma kava kinnituseks. Mehenäljas lesknaine viskas end metsavahi käte vahele, kes nohises ja ägises nagu katel auru all. Aga väljudes tüki aja pärast lese madalast kambrist, sülitas ta ukse taga, pannes ruttu tossama vilka, nagu selleks, et kaotada suust lääget maiku.

Ent õnnelik noorik seadis end kohe minekule, pistis oma vastsema seeliku saba korralikult vöö vahele, pani krigisevad soome sussid jalga ja sidus valge rätiku pähe. Näpu otsa võttis ta isegi väikese kompsukese, et näida paremini teelisena, kes tulnud poest. Mõisamehed kee-

rutasid viimaseid vagusid kesapõllul, karjased huilgasid ümberringi ja päike vajus veretava kettana laanepõue, kui ta kõndis rutates Kirepi väravast sisse. Peep oli parajasti saabunud kesakünnilt, rakendades lahti hobuseid. Vanaperemees nokitses adratera kallal, uurides selle vastupidavust.

— Jõudu, Kirepi peremehed! hüüatas Toode Miina ligemale astudes. — Ikka vara ja hilja mehed muudkui tööl!

— Töö see vaese inimese ainus rõõm, vastas Kustas end sirgu ajades.

— Mis see peremees nüüd, lõkatas naine naerma, — vaene. Mitu hobust majas ja põld nagu müür. Tulin ja aina imestasin, kuis Kirepi vili tänavu lokkab.

— Eks ta saksa näljastele ja mõisamoonakatele lokka . . . Või meie sest midagi saame, sest oma tööst ja vaevast! pahvatas Kustas.

— Mis see, peremees, nüüd, küll sealt saab süüa ja müüa. Jääb ülegi . . . Põllukesele taevas tänavu andnud õnnistust . . .

— Õnnistust niipalju, et süda tuleb kurku, kui vaatad, mis tehakse . . . —

— Oi patujuttu, peremees! Mis siis meie, vaesed mõisa päevilised, peaksime tegema, kui teil juba häda ja viletsus majas?

— Seep see ongi, et vaesel, sel pärisvaesel on palju kergem ja lihtsam elada maailmas . . . Vaesel pole muud muret kui oma kõhu eest . . . Aga inimene, kel juba oma väike varandus, kes tööd teeb ja vaeva näeb oma varanduse juures, sel on tuline kahju, kui tal vaev jumalamuidu käest kistakse . . .

— Mis see peremees nüüd? Kes see's kisub?

— Eks teil seal mõisas ole need hagijad koos!

Naine silmitses õues ringi, tegi salapärase näo, astus sammu lähemale ja lausus siis häält tasandades:

— Räägitakse, et tulevat sõda sakslaste vastu . . .

Kirepi mehed jäid kuulatama. Peep tõmbas ropsudes hobusel rangid kaelast, heitis siis naise poole esimese tähelepaneliku pilgu:

— Noo! Kas moonanaised hakkavad mässama või?

— Mis need naised nüüd, aga mehed ikka. Muide, Kirepi noorperemees, teile saatis kooliõpetaja Hannes sõnumi, et tuleksite nõupidamisele . . .

Isa ja poeg riivasid pilkudega teineteist, siis umbusklikult jutukat naist. Kari tuli parajasti tagaväravast müdinal hoovi ja koerad tormasid kilades võõra juurde. Neid eemale peletades ütles Peep pikka, nagu haistes õhupuhtust:

— Mihuke see kooliõpetaja Hannes seal on? Vist ei tunne säärast meest . . . Mitu aastat koolis oldud . . . see võib olla vend Aini sõber.

— Nojah, vend Ainile see vist oligi, pilgutas Toode Miina kavalalt . . . — See Hannes ju ka üks neid, kes salku kokku sätivad salaja, pajatas naine. Aga ta tehtud teadlikkusest ja õlimagusast naeratusest hoolimata jäi Kustas kõikumatult ükskõikseks, seletades:

— Kuule, Miina, sa vist oled eksinud. Mina, nagu näed, olen töömees läbi ja läbi. Ei ole mul asja ühegi nõuga . . .

— Ja pealegi on igasugused inimeste kooskäimised sakslaste poolt keelatud. Sa võib-olla pidid sõna mõisasse viima, aga eksisid teelt ära, naeris Peep.

Kuidas ka Miina veel ei katsunud juttu teha kõigest

maailmast, nii noor kui vana Kirepi jäid sõnaahtraks. Ei kutsutud teda isegi õhtulisele, ei päritud, mis kirikukülas uudist. Ja uuesti hädaldama hakates kehvast elust, poetas ta end algavas videvikus tagasi külatänavale. Kui naine oli läinud, tõmbas Peep sügavalt hinge, tähendades isale:

— Selle eide jutt olgu n'd kuidas tahes, aga näib, et pean siiski korraks minema kiriku juurde . . .

— Midas sinna? tõstis vanamees pea.

— Sõna viima, et mõisas teatakse midagi, et poisid oleksid ettevaatlikumad. Langevad veel sisse oma asjadega . . .

Hüppas söömata, tööriides, nagu põllult tulnud, rattale ja kadus juba mõne minuti pärast videvikku väljavahe teel.

KAKS PIDUPÄEVA

Pühapäev tuli tore ja põuane, näidates juba varahommikul märke, mis tõotasid lõunapaiku või õhtupoolikul äikest. Päike helkis ja kõrvetas, tuul oli soikunud hoopis, silmapiiril, sealpool nõmme ja laant säbrutas vägevaid pilverünkaid, mis tõusid ja vajusid, mustasid ja sinetasid, nagu ähvardades loidusse, unelisse rammetusse suikunud maailma.

Oli käes suur suvi, jaanipäev jäetud seljataha ja heinateo kibedamadki nädalad juba möödas. Nagu sipelgas, kes toimetanud pessa raske rao, sirutas maainimene selga ränga töö vaheajal ja vaatas silmi hõõrudes ringi.

Vaadata oli tal palju. Tõuvili võrsus uhkelt, kartul oli kergitanud oma ladvad juba vaoharjast kõrgemale ja katnud mustava mulla, taliviljad kõigutasid päid peaaegu inimkõrguses ja kui tuli tuulepuhang, hällis ning tolmas õitsev rukkiväli nagu kuiv maantee. Mustiküla rukkipõldude tolm langes pilvena mõisaväljadele ja metsa ning kui puhang juhtus teisalt, langes mõisaväljade õietolm vihmalainena talupõldudele. See oli sama vaba ja voogav nagu udu, nagu taevane karastus, ja kuigi mõisa ning küla vahel muis asjus valitses mittemõistmise

kuristik, sünnitas mõlemate silmadele ühist meelehead viljaväljade tolmamine, sest kui rukis rohkelt tolmab, loodetakse ka rohket saaki. Ja saagilootused rõõmustasid ühtlaselt südameid nii siin kui seal.

Nagu tabades inimeste südamete salasosinaid, mis lootusest liigutatuina leplikumad tavalisest ja aldisemad sõnale, oli Kaugva kirikhärra selleks pühapäevaks vana kombe kohaselt välja kuulutanud kabelipüha. Rahvas ligidalt ja kaugelt oli kutsutud kokku, et teda painutada sõna vastupanemata väega, et noomida ja ähvardada, külvata lepitusseemet ja tasandada meeli, mis igapäevastest eluraskustest ja võõra võimu sundkäskudest olid kistud pingule niivõrra, et aeg-ajalt justkui ähvardasid plahvatada. Kirik on ikka olnud vahemeheks võimu ja võimualuste vahel, ning püüdis ka todapuhku täita oma väärikat ülesannet.

Kuid rahva meeles mõlkus tol suvel siiski nii palju mitmesuguseid teisi küsimusi, et need, kes valmistusidki minema kiriku juurde ja kabelipühale, ei läinud mitte niipalju hardast südamest aetuna või tungist palvetada oma kadunute kalmul kui hoopis eesmärgiga kohata teisi omataolisi, kuulda naaberküladest ja -valdadest inimeste kaebeid ja poetada oma südamemuresid teistele, sest aeg ja sündmused olid riisunud jumalasõnalt ta väärikuse ja senise mõju, niisama kui olid tõuganud viletsusse ja argiellu ilmlikudki valitsejad, kes end hiljuti kuulutanud jumala asemikeks siinses maailmas.

Sääraste segaste tunnetega valmistuti kabelipühale minekut ka Mustikülas. Olgu hobust rakendades või vedruvankrit kohendades, peremeestel puudus too härras valmisolek, millega tavaliselt säärastel puhkudel oli

mindud teele, neid häirisid sootuks maisemad küsimused ja mured. Tunti end pidulistena, kel puudub pidutuju.

Ent mindi siiski. Kohe peale keskhommikut vurises Kitse väravast teele neljarattaline, lai sõiduvanker peremehe, perenaise, tütre ja sulasega. Varsti seejärele kuuldus rattakäginat ka Orult — sealtki lipsas läikimaküüritud vanker teele. Ja siis Onkalt, Perametsalt, Nõmmeväljalt — kõigist teistest taludestki Mustikülas.

Kirepilt sõitis välja kaherattalises vedruvankris peremees poja ja naisega. Poeg pahemal, säärsaapas jalg rippumas üle ääre porilaual, isa paremal, ohjad pihus, kuna Elts oli pandud keskpaika nagu laeva emapuu, kus tundis end kindlana ja kodusena, pühapäevane, vaikiv, puhtalt riides ja ilmes hell vastuvõtlikkus, sest tema oli üks neist harvust jumalateenistusele sõitjaist, kes eelkõige valmistusid palveks ja heldimuseks.

Aga tedagi ei lastud kauaks jääda oma palvemeeleollu. Enne maanteele pöördumist, kohal, kus Oru ja Kirepi rukkipõllud nurkadega kokku jooksid, seisis Oru Tooma lai vanker. Vanamees ise oli roninud rattilt ja kohmitses tähelepanelikult viljavälja ääres. Kustas peatas omagi sõiduki ja hõikas:

— Jõudu, naaber, kas juba uudse kallal?

— Ega kedagi, nüüd ju sihuke aeg, et kes enne jaole saab, see omaks teeb . . . naeris habet sügades Oru peremees vastu.

— Aga õitseb ta sul nagu lillepõõsas kohe.

— Või sinu oma teisiti . . . Viljakesed tänavu kenad, ega kedagi. Mure ainult selle lõikusega.

Kustaski ronis vankrist, ulatades ohjad pojale, kes oli pühapäevaselt riides ning oma maniskis ja kitsas lipsus täismehelikum kui tavaliselt.

— Mure jah, kuid näe, kus ikka pea, libistas Kustas läbi pihu naabrimehe õitsenud rukkikõrt. — Oma paarkümmend seemet . . . Terapesakesi kohe täis kui lükitud . . . On antud tänavu vähemalt seda viljaõnnistust. Tõug sirgub kah tublilt. Saagu siis muuga, kuidas saab . . .

Nad tammusid edasi-tagasi mööda väljaveeri, hellitasid silmadega, silitasid oma krobeliste kätega, katsusid pead ja kõrt, uurisid ning kiitsid vastamisi oma põlde nagu emad lapsi, lugesid teraasemekesigi päis, mis veel õitsesid, sest viljad olid tõesti rõõmustavad. Nagu üksainus suur ja tihe müür lokkas Oru põld kallakul väljal ja teise samasugusena sirgus Kirepi rukis vastu maanteed ning metsa. Nii kaugele kui ulatus silm, ikka mehekõrgune, tumeroheline ja täis jõudu kui pakatav tüdruk.

— Kas oled kuulnud, Kustas, ütles viimaks Oru taat, kui nad ringkäigult vankrite juurde tagasi jõudsid. — Oled kuulnud, et tahetavat lõikuseajaks sakslased külasse saata, kes siis luuraksid, et mehed oma vilja salaja peksma ei rutta?

— Oli kuulda küll, et tahetakse saak üles kirjutada . . .

— Teab, kas hakkavad õige kõrsi lugema või? mügises Toomas.

— Sedan'd, aga võivad peksu ajaks ametmehe juurde panna, kes kohe jagab osa sakslasele, teise peremehele, ühmas Peep vankrist.

— Nii et sinu töö ja vaeva üle valitseb teine mees? Muudkui tuleb ja ütleb: anna ära! No, kurat, see minu hinge ei lähe!

— Arvad, et kellelegi teisele läheb? küsis Kustas.

— Jah, kui nii, siis parem müüks vilja kõrre pealt maha.

— Kellele? Sakslasele võid müüa oberostide eest... Seen'd ka mõni raha või asi... Kirjutavad peale penni, aga rubla eest pead võtma vastu. Küllap nendega samuti läheb nagu kerenskitega, keera pärast või suitsu . . .

— Nii see on. Meie ei ole enam oma töö ja vaeva isandad, oma varanduse peremehed, arvas Kustas. — Teeme ja rassime teistele . . .

— No nii see kauaks ei või jääda! turtsus Oru Toomas.

— Ega jäägi, kinnitas Peep.

— Kust sina, naaskel, seda nii tead? uuris naaber.

— Tean või mis . . . Küll juba kuulete, muheles Peep.

— Noo, tegid mehed ja vahtisid altkulmu poissi, kes vaatamata oma aastatele oli mitmelgi puhul toiminud täismehena ja keda selle suve jooksul Mustiküla vanemategi peremeeste hulgas hakati ikka enam võtma mehena. Peep tundis, taipas seda ja ta poisikesesüda hüppas ärevas rõõmus. Kui rattad jälle logisema hakkasid ja tolmupilve üles keerutades kiriku poole veeresid, ütles ema tõsiselt Peebule:

— Hoia sina, poiss, oma näpud eemal sihukesist asjust. Liiga terav kirves leiab kivi . . .

Kui Peepu niimoodi südamlikult noomiti, ei osanud ta millegagi vastata, laskis vaid jalad rippu üle vankriserva, vilistas ja kordas:

— Küllap näete, jah. Või mis nüüd mina . . .

Aga nii Kustase kui perenaise südamerahu oli läinud. Ühel mure tõttu, mis teha tulevase lõikusega, teisel kartusest oma poegade eest. Oli neid kasvatanud

ja juhtinud sõnakuulmisele, töökusele, kõigele heale, mis suudab soovida emasüda, kuid nüüd pojad kaldusid hoopis teisale: üks paoskles ja ässitas rahvast, teine nagu noor kukk kires riiakalt ja väljakutsuvalt iga käsu ning seaduse vastu — sest Eltsu silmis oli käsk ja seadus ikka veel see, mis ta oli olnud varemalt, antagu ta siis kellelt tahes, tulgu ükskõik kust.

Mida lähemale sõitjad jõudsid kirikukülale, seda enam kogunes vankreid teel voori. Kadusid üldises tolmupilves Oru, Perametsa ja teiste Mustiküla meeste sõidukid: kõikjalt vooris rahvast, keskteel vankreil, piki kraavipervi jalgsi nagu veniv köis, naised ja mehed, lapsed ja vanad — üksainus kirev pael, kus igaüks oli püüdnud end ehtida ja ilusaks teha suureks rahvakogumiseks ja piduõhtuks, mis tavaliselt toimus peale jumalateenistust seltsimajas.

Kirikuküla ise asus orupõhjas, väikese jõekese kahel rohelisel kaldal, meenutades oma puhaste kivi- ja mustade pappkatustega ülevalt vaadates purukslöödud kaussi, mille üksikud võidunud killud karanud mitmele poole ridastikku ja segiläbi laiali savistele oruülgedele. Lõunast ja põhjast ei paistnud teda kaugemalt vaadates üldse, ainult mõningad lehtpuude ladvad ja nende vahel tulitikuna vastu taevast kerkiv peenike kirikutorn. Idast ja läänest pääsis aga pilk ennem ligi, samadest ilmakaartest laskusid ka maanteed veerjailt mäekülgedelt alla ning hakkasid lähenejale kohe silma poesildid, õmblejate, nahaparkalite, ülesostjate ja lihunikkude nimelauad. Need ametmehed olid kõik kobaras koondunud ümber kiriku, mis asus just jõe pervel kesk vanu pärni ja tammi, hõõguv jahedust ja niiskust põliste puude alt suvisesse leitsakilma. Kiriku ümber oli püstita-

tud madal maakivist aed, aia taga reas lasilad hobuste sidumiseks ja üle tee nurgeti otsekohe suur, vana kõrtsihoone, mis sõja-aastatel ümber muudeti talurahvakaupluse asukohaks.

Sinna kirikukõrvalise lasipuu juurde sihtis parajasti Kirepi Kustas oma looma ajama, kui ta pilk langes rahvasäbarikule, mis oli kogunenud ümber jämeda telefonitulba ja seal ärevalt tõugeldes ning tungeldes püüdis midagi lugeda tulbalt, kus valendas suur neljanurgeline latakas paberit, keskel tükk tihedat sinist kirja.

— Vist mõni uus käsk või sundvõtmine jälle, arutas Kustas. — Ptruu, kassa näe, aja või alla! tõreles loomaga, kes kippus astuma kõnniteele uudishimutsejate salga hulka.

— Pea, Kirepi, kus sa, kurat, ajad, tule ja loe! hüüti äkki rahva hulgast.

— Tea, mis hingeõnnistust seesuguste paberilipakate lugemisest . . .

— Einoh, sihukest värki ei kuule iga päev! Etem kui jutlus . . .

Millegipärast seletajate nägudel lehvis nagu salapärane rõõmuhelk. Esimesed lugejad olid silmapilkselt jõudnud uudise järgmistele edasi sosistada, ning nüüd teadis juba terve jõuk, millest rääkis kuulutus tulbal.

— Mis seal siis nii pajatatakse? näitas Kustas piitsavarrega paberile.

— Eks sa vaata, eks sa vaata . . .

Vahepeal oli Peep hüpanud vankrist, surunud end läbi rahvamurru ning ruttas nüüd uudisega tuliselt isa juurde tagasi. Silmade särades ja näo lõkendades ärevusest kuulutas ta valju ning kõlavalt kõigile:

— Eesti omakaitse kutsub rahvast üles mitte üht

tera vilja ega ainustki looma enam andma saksa vägivallavalitsejaile ja röövlitele . . . Alla on kirjutatud Kaugva, Oanurme ja Põldemaa omakaitse juhid . . . terve pool maakonda . . .

— Mis? Ah, Eesti omavalitsus ütleb, et sakslastele mitte kui sittagi anda, hõikas keegi tagantpoolt.

— Jah, ütleb! kisati vastu.

— No, siis ei anna kah, egas meie oma valitsuse vastu ole . . .

Vahepeal oli Oru Toomaski oma hobusega jõudnud rahvamügerikuni, peatunud ja kuulatanud. Vaikiv ja suurekasvuline, hall habe rinnal, nagu ta oli, astus vankrist ja surus pea piitsavarre, pea õlanukkidega teed tehes tulbale lähemale. Vahtis siis tükk aega, pomises midagi ja ütles valju:

— Mehed ja naised, siin ei ole mingist Eesti valitsusest juttu, ärge segage. Niisuguse üleskutse avaldab omakaitse juhatus.

— Eks omakaitse ole sama hea kui oma valitsus, vaieldi.

Keegi pikk punakate juukseudemete ja lühikeste piimavurrudega talupoiss tõusis vankris püsti — vankreid oli nüüd selle imeliku tulba ümber kogunenud mõnikümmend ja jalgsi rahvast veelgi enam — ning kisendas täiest kõrist:

— Mitte viljateragi sakslastele, ütleb Eesti oma valitsus!

— Huu-haa-haa . . . rahvahulk mühises vastu nagu lainetav vesi.

— Sakslane maalt välja peksta! hõikas punajuukseline uuesti.

— Minge, hullud . . . püüdis rahustada Kirepi Kus-

tas. Aga teda ei kuulnud keegi. Rahvahulk ümber tulba lainetas ja tõukles. Juba tõsteti üksikuid pealetungivaid rahvahulga poolt õhku. Kuuldusid hüüatused ja hädakarjed: rahvas mühises ja voogas, mattes iga mõistliku häälitsuse.

— Sakslane maalt välja! kostis ikka teravamini üldisest mürast. Hõisati, hõiguti ja karjuti, nii nagu keegi jõudis. Mitmekuise vaikse ägamise järele oli tollesama väikese paberilipakaga nagu pais eest võetud rahva vihal ja meelepahal, mis otse tulvas üle.

— Ähvardab mässuks minna, kurat! hüüatas korraga Oru Toomas vankri juurde tagasi jõudes ja ohje haarates.

— Laseme minema, hädaldas Kirepi Elts.

Kuid minekust polnud juttugi. Juba tõusid teisteski vankrites mehed. Karjuti vastamisi ja sõimeldigi. Aisaotsad raksusid kokku, loogad klõmpsusid vastamisi, hobused hirnahtasid rindrinna vastas ja mehed kirusid. Tulbale lähemal seisvast vankrist aga karjus ikka veel punapäine talupoiss üle kõikide teiste ja vehkles kätega, nagu oleks tahetud teda siduda . . .

Samal ajal kui kirikulähedasel kallakul arenes omapärane vaatemäng, kuuldus hõikeid ja hüüdeid ka teiselt poolt kirikuküla otsast. Sealgi olid esimesed sõitjad silmanud sinikirjalist üleskutsest, lugenud ja sattunud rõõmujoovastusse.

Ja samuti oli juhtunud Põldemaa, Oanurme ning teistelt teedelt tulijatega. Kõikjal valendasid korraga ärritavad üleskutsed, kõikjal loeti neid, karjuti ja hõisati võidu.

Kui Kirepi peremees peatas hobuse suure maanteetulba juures ja Peep poetus vankrilt, oli juba kisa-kära

lahti ka teisal. Kassi osavusega libistas poiss enese läbi rahvajõugu ja kadus majade vahele. Ta tegi tiiru alevikus ja nägi-kuulis mitmel pool, kuis rahvas heameelest kihas ja käras, kobrutas nagu kääriv õlu. Ta noorele südamele oli see enam kui armutunnustus omaealiselt tütarlapselt. Meelsasti ta oleks tõusnud kuskile kõrgemale kivile või võõraile rattilegi, et rõõmutseda koos rõõmutsejatega, kisada kaasa, kuid teda kutsusid teised ülesanded, ta trügis lähemale kabeliväravale, mis asetses mäenõlvakul vastu hommikut ja mille taga surnuaed tõusis haljendades mäkke.

Ta polnud veel poolt teedki jõudnud ära käia kirikust surnuaiani, sest kogu aeg tuli kõrvale põigelda vastutulijaist ja eesminejaist — kui korraga pahemalt kihutas peateele suur veoauto, täis sinihallides vattides saksa sõdureid, püssid käes, käsigranaadid vööl. Nagu tuulehoog tormas auto agulimajade vahele, peatus järsku ja sakslased hüppasid rompsudes liivasele maanteele, äratallatud jalgradadele, rohule. Tääke ette sirutades hakkasid nad ähvardavalt lähenema rahvasummale ühe esimese tulba ümber, võtsid ahelikku ja piirasid pooleldi sisse seletajad.

— Laiali minna, laiali! karjus neist keegi ülemuse märkidega mees kanges ja võõrapärases eesti keeles.

Püssipärad kõlksusid vastu vöörihmu, mõõgatuped saapakandadel. Ja järsku rahvahulka haaras kahtlus, hirm. Hulk kõikus ja vaarus kohal.

— Laske aga tulevad, näitame! püüdis keegi meestest julgustada teisi.

— Piitsavarrega või? küsiti mitmelt poolt hädaldades vastu.

Ja veel enam kõikus, nõtkus ning lainetas rahvas.

Paaril naisel oli õnnestunud end välja pigistada karjast, nad lippasid hädaldades teine teisele poole. Silmapilk hiljem järgnes neile juba pool tosinat naisi, siis lapsi, poisikesi ja mehigi. Kahes harus nagu kaljutakistusele sattunud mäestikuoja tormas jalgsirahvas laiali. Teele jäid ainult hobusemehed ja vanakesed, kelle jalad ei võtnud joosta.

— Laiali minna, laiali! röökis sakslane.

Püssitorud helkisid, mõõgapärad välkusid ja — rahvas, kes polnud kunagi seisnud silm-silma vastu kardetavalt ähvardava väesalgaga, vajus lõplikult laiali. Kõik kisakõrid ja juubeldajad olid järsku kadunud. Imelik, masendav vaikus ja jooksusammude müdin vastas ainult sakslaste rütmis lähenevatele jalaastetele. Hobusemehed pidasid tardunult oma loomad paigal, kuigi paljud neist oleksid kihutanud meelsasti mäest üles, ja kirikukülast välja, sest ühelt poolt takistas ärasõitu kärmesti eemalerühkiv jalgsirahva parv, teiselt poolt aga lähenes sakslaste ahelik. Hobusemehed tundsid end lõksulangenuina, ja paljude naised tõstsid juba vankritel hädakisa.

Sakslased tunnistasid neid hetke kahtlevalt, siis hüppas nende juht üle kraavi ja rebis kähku valge-sinikirjalise paberi tulbalt. Seepeale kogus ta mehed enda ümber ja kriiskas ikka veel teetolmus rähklevate vankrite poole:

— Soitma, soitma, viipas käega kuhugi.

Ning lõpuks pääsiski vankrite rida liikvele. Osa neist kihutas mürinal alla kiriku poole, osa pääsis maanteele tagasi ja laskis külast välja, põldude vahele, samasuguse ajuga, nagu oli sealt veerandtunni eest tuldud.

Samasugune vahemäng arenes ka kõikidel teistel teeharudel ja tulpade juures, kus olid üles kleebitud oma-

kaitse proklamatsioonid. Järsku kihas kogu alevik sakslastest. Neid saabus mitmelt poolt veo- ja sõiduautodel. Teed aina tolmasid, hobused hüplesid ja kepslesid ning saksa sõjavägesid vooris järelejätmatult Kaugva kirikukülla. Neid oli äkki nagu kuskilt paisatud igale mäeküljele ja teeharule.

Inimesed, kes olid pääsnud tulpade juurest, kogunesid orupõhjas uuesti kobaraisse, seletasid ja arutasid, vaidlesid ja käratsesid. Kuid kummalisel kombel ei puutunud neid ükski sakslane. See tekitas uuesti julgust ja jonni.

— Kui oleksime ikka teised pihku haaranud, praalis üks rinnakas poisivolakas kirikuväravas.

— Oleks meist tehtud lihavorsti, tõrjus vanem halvustavalt.

— Kas me's pole mehed, kurat võtaks! hüüti veel kuskilt.

Ent suuresuulised riiukuked rahunesid peagi ning kella 11 paiku hakkas rahvas, kes kirikukülasse jäänud — seda oli mitu tuhat — pikka, pühalikult ja leplikult valguma surnuaiale, kus tänase pidupäeva puhul sakslasest praost pidi ütlema oma jutluse. Surnuaiavaikuses, põliste puude hämaruses ja kadunud omaste kääbaste juures ununes paljudel sootukski hommikune ärevus.

Kirepi Kustas polnud vaatamata oma aastatele juletumaid mehi. Esimeste hulgas keeras ta omagi hobuse kiriku ette, sest väikese põnevuse järele, mis tekitanud vahejuhtum teel, oli temas ärganud terav uudishimu teada ja kuulda saada, kuidas arenevad asjad edasi. Ta sidus hobuse ja ütles naisele, paari rohelist ober-ost rahatähte pihku pistes:

— Eks sa kõnni kabelisse ja võta laululehed, ma astun silmapilguks sisse kooliõpetaja poole.

— Kuhu's mina üksinda . . . ? Taevake, kui hakatakse veel laskma . . . hädaldas Elts maha kobides.

— Võta Peep kaasa . . .

Kuid siis märkasid mõlemad järsku, et poega polnudki enam läheduses, aina võõrad inimesed kaugetest küladest ja valdadest sumasid ringi.

— Nojah, poiss on ju nagu nõel, kes teab, mis jälle, arutas Kustas pikka.

— Muudkui et nabivad veel kinni ja mis teevad . . . oma laps, halas Elts.

— Ole n'd ikka, ei see poiss end püüda lase.

— Mis siin enam lasta, näe, sõjaväge kõik kohad täis. Tee, mis tahad, Kustas, aga mina üksi küll surnuaida ei julge minna.

Kirepi peremees pidi vihastuma, kuid muigas siis virilalt, ja, tõmmates naise enda kõrvale, hakkas läbi inimmurru rühkima kabeli poole.

Tee oli paksult rahvast täis. Neid sõelus sinna- ja siiapoole. Meeste säärikud helkisid päikesepaistes. Naiste valged pearätikud kirendasid, nagu vahutav ja kobrutav jõgi voolas neid raskete kivisammaste vahel kabeliväravast sisse.

— Küll aga kõrvetab, hädaldas Kustas mütsi kergitades ja otsaesist pühkides. Ta silmad jooksid otsivalt ringi ning tal oli juba kavatsus oma kahtlustest ühenduses kummalise üleskutsega naiselegi rääkima hakata, kui korraga nende ees seisis Perametsa Andres, pikk, kõhn, põsesarnad püsti nagu rõugu redeliotsad, kaabulott kuklas.

— Tere, Kirepi rahvas, ütles ta kärinal. — Kah ikka terve nahaga kohal?

— Ikka jah, nagu näed . . .

Kuid Perametsa oli imelikus meeleolus. Naeratas vaid virilalt, kutsus siis Kirepi pererahva suurest murrust kõrvale, heinamaale kabelivärava ette ja tähendas rahulolevalt:

— Sinu poegadele, Elts, peab au andma . . . Mehed nagu . . .

Kirepi vanad vaatasid imestades Andrese kitsasse näkku.

— Jaa-jah, tõsijutt. Kas te siis ei teagi või ?

— Halastaja taevas, mida? ehmus Elts.

— Noh, rahvas räägib, et need lehed ja kõik olla ju Aini töö. Mina oma vanainimese silmaga küll ei seletanud lugeda, aga ikka head kõvad sõnad, mehesõnad, tatsas Andres ühelt jalalt teisele.

— Aini töö, puhkes Elts nutma. — Kuule, vanamees, ütles läbi nuuksete mehele, — ei sellest tule head, sõidame parem minema!

— Või's meie süüdi, kes meid nüüd!

— Mis süüdi siin . . . vaat', on öeldud parajad sõnad parajal kohal, targutas Andres. — Olen minagi . . . omakaitse mehi ja igal ajal kirjutan kahe käega kohe alla sihukestele julgetele sõnadele . . .

Kirepi rahvas kõhkles, vaatas ringi. Justkui süüdlased, keda vahib kogu rahvas, tundsid nad end. Esmalt Elts, kuid varsti haaras samasugune meeleolu ka Kustast. Ja kui naine tähendas, et tal säärase südamevaluga mingit isu pole minna kabelijutlusele, seadiski Kustas sammud kiriku juurde tagasi, istus vankrisse ja sõitis otsemaid minema. Sakslaste salkadest mööda ajades, haa-

ras teda aeg-ajalt hirm nagu kurjategijat. Kuid varsti nad olid kirikukülast väljas, leekivas päikesepaistes, kus tundus ohutu ja kodune. Alles seal julges Elts uuesti praotada suu ja öelda:

— Enam jumalateenistusele kah ei saa minna rahuliku südamega. Oma lapsed, aga missugust valu ja hirmu teevad . . .

— Virised tühja! lõi Kustas piitsaga laksu ja hobune sörkis kiirelt kodu poole.

— Või tühja? Et sinust oleks ka poiste keelajat või kedagi . . . Aupärast isa ja vana mees, aga samasugune varsaaru kui poistel . . . Küllap vist tõmbaksid kaasa, kui veel ihurammu võtaks! Ja seda Aini kah, justkui kisuks ikka kurjale, paota ning peiduta kogu suve teist nagu nõela lõngakerra . . . Aga niipea kui silmist kaob, midagi jälle valmis meisterdab, et südamevalu ja hirmu teab kui kauaks . . .

— Seda väikest emahirmu nüüd, kus kogu rahvas ägab kartuses ja hädas! Oleks endal veel see tervis käes, tõepoolest, poisil on õigus!

— Tobu! hüüatas Elts ja nad sõitsid mürinal väravast sisse.

— Seda sa oled küll, mis sinuga vaielda! rehmas Kustas käega.

Edasi haaras üks sarviline sõna teisest, ühe süda ja teise meel seadsid end vastamisi ning — varsti oli Kirepi vanarahvas omavahel sääerases tülis, et kogu õu kaikus.

See kujunes nende suuremaks jõukatsumiseks vanuikki, raugedes ähvardavasse vaikusse vast siis, kui Peep vastu hommikut ilmus porisena ja märjana koju . . .

— — —

Kaugva kirikukülas aga arenesid vahepeal sündmused oma rada. Parajasti tol ajal, kui teeharudel ja kirikuesisel rampsusid sakslaste rautatud saapakontsad, rahvas kabuhirmus laiali jooksis ja üleskutseid kiiruga maha rebiti, istusid peasüüdlased: Ain ja kooliõpetaja Müüri poeg Hannes Kaugva tuntuma pagari Vanaaseme viljapuuaia tihedas lehtlas pagari koolipiigast tütre külalistena, maitstes keelekasteks mullust koduveini ja vesteldes ajaviiteks kõige tühisemaist asjust. Poisid olid leidnud targema olevat kaduda kooliõpetaja poolt, kus Ain end viimastel aegadel varjanud, ning selleks oligi pagaripiiga valmistanud neile väikese vastuvõtu, et teeselda täiesti süütut noorte koosviibimist.

Silmapilgul, kui valmis oldi haarama kaardipaki järele, et teha partii preferanssi, tormas aeda väikesest külgväravast Peep, kel oli vennaga alatine side ja teada kõik ta peidupaigad. Poiss oli joosnud end keeletuks. Ta väike manisk kiskus märjana viltu kuuerinna alla. Saapad olid üleni kaetud tolmuga.

— Saks-sakslased on väljas! hüüdis ta noortele kähinal.

— Vana uudis, ju nad siin mitu kuud tolgendavad ringi, naljatles rõugearmilise näoga kooliõpetaja poeg.

— Jah, aga püsside ja granaatidega . . .

— Pole kuulda olnud paukugi, imestas Ain.

— Ajavad rahvast laiali ja võtavad kinni, sai lõpuks Peep kõik öelnud.

Vandeseltslik kolmik vaatas nõutult üksteisele.

— Ega nad siia põõsaste taha tea tulla, lohutas lõpuks tüdruk.

Hannes ja Ain aga lõid tõsiseks.

— On neid palju? küsis viivukese järele Ain.

Kogu alev täis, igal teeharul, poe ees, surnuaia väraval ja aia taga, seletas Peep kiiruga. — Kõik on sisse piiratud . . . liialdas.

— Kurat, siis hakkavad vist maju ka läbi otsima! kohmas Hannes.

— Kas sa Kadrit nägid, päris Ain.

— Pole kedagi meie omadest näinud. Niipea kui märkasin, viskasin varvast nagu jõudsin.

— Otsi siis Kadri üles ja ütle, et õhtu peale loojangut nagu ikka . . . Kodustele vii tervitusi ja Perametsa Andresele ütle, et Tõnu ootab õiget aega . . . Kui sakslased hakkavad nuhkima, tuleb minul kaduda . . . Leiad minust teateid võib-olla suure tamme juures, tead küll . . . Ja nüüd, suur tänu lahkuse eest, preili Milde! Hüvasti kõigile, pean enne Kaugvalt kadunud olema, kui sakslased saavad jäljed ninna . . .

Ta tõusis, ulatas tõsiselt käe, kummardus kergelt tütarlapse ees ja astus krabiseval kruusateel kiiresti minekule.

— Head õnne! hõikas tüdruk järele.

— Kuule, ega minagi siia või jääda, kõhkles Hannes.

— Vaevalt sa parema pelgupaiga leiad kui Milde juures, hüvasti.

Ja suur ning tugev, nagu ta oli, kadus Ain hetk hiljem põõsaste taha. Talle järgnes varjuna Peep, vaikiv, kindel, iseteadev, haarates pikki samme nagu täismees. Aga kui Peep tänavale jõudis, ei näinud ta venda enam kuskil. Vahtis tüki aega hämmastunult ringi ja seadis siis sammud taas kabeli poole, puhastades ennem nurga taga oma riideid ja saapad.

— — —

Ilm oli vahepeal tõmbunud pilve. Läänekaares müristas ning eemal savisel mäekallakul tantsisid juba jämedad vihmajalad. Tuul keerutas ja tõmbles majade vahetsi, tuisates üles liiva, puudelt varisenud lehti, teele pudenenud paberitükke. Iga hetk võis oodata vihmasagarat.

Peep vedas pea õlgade vahele ning ruttas koos rahvahulgaga surnuaeda, kus vähemalt paksude põlispuude all võimalik leida vihmavarju. Ta polnud neid poisse, kes oleks hoolinud jutlusest või ka tüdrukute vahtimisest — tema siht oli kohata Perametsa Kadrit ja anda edasi teated Ainist, nagu kästud. Täies tegevushoos, mis omane temataolistele poistele, ei märganudki ta, kuis oli kogemata sattunud metsavaht Sasmini ja Toode Miina seljataha, enne kui kõrv eraldas sagavast rahvahulgast tuttavahäälelist juttu:

— Ah's panid täna endale kohe niihästi nagu taskusse kohapaberid? Küll sinul ikka on õnne ja hakkamist, Sasmin? ebeleb Toode Miina oma rätinurki näppides.

— Mis seal's ikka. Olid need kohalubadused mul käes paruni poolt ennemgi . . . Aga või see sakste asi nii kergesti käib . . . Pead end alati meelde tuletama ja kätt silitama . . . rääkis lombak, kes hääle järgi otsustades pidi olema samasuguses rõõmsas ja ülemeelikus tujus kui ta naiskaaaslane.

— Et muudkui lippa natuke joosta ja oma talu käes. . . Küll ikka veab inimesel seamoodi, imetles naine.

— Käes ta pole veel, aga küll nüüd tuleb, kindlasti... Ja mis ma siis nii õige . . . Näe, tulen jah, täies rahus mäest alla, kui korraga kellamees jookseb robinal vastu, et kirjad ja üleskutsed, et rahvast aetakse mässule . . .

— Ja sina siis kohe praosti juurde robinal sisse, et nii ja naa, kihistas Miina.

— Sisse jah, kohe magamistuppa tormasin ja mütsi peast tõmbamata põrutasin, et kirikhärra, mis see nüüd on? kas kabelipüha või punaste miiting? . . . Kus kukkus mees verest välja, valgeks kohe lõi näost . . . Päris ja küsis, hing kinni. Aga niipea kui sain seletatud, oli kirikhärral ka kohe telefonitoru pihus ja vadistas saksakeelset juttu, nii et kõrvad lõid huugama . . . Selle häda ja ähmiga ei taibanud kuulatagi, mida teine rääkis . . . Ainult niipalju jäi meelde, et ikka herr komandant ja komandant . . . küllap vist palus sõjamehi, et ärgu oldagu rahva vastu päris kuri . . . Või siis muidu aetaks lihtsalt laiali, süüdlasi taga otsimata . . . See meie praostihärra on juba ükskord üks kuldse südamega inimene . . .

Vali tuulepuhang viis lause lõpu Peebu kõrvust, kuid pisut hiljem kuulis ta Miinat poolsosinal küsivat:

— Arvad ikka päris kindlasti, et Kirepi Kustase poeg ja need teised siitsamast? Vahest mõni kaugemalt ja suurem mees?

— Säärast poisikesetempu suur mees ei teeks. Ja praostihärra arvas ka kohe, et kesse muu kui needsamad, kes meie rahvast igal pool üles ässitavad.

— Aga miks neid siis kinni ei võeta?

— Oota, iga supp ei sünni palavalt süüa . . . Küll nüüd näed . . .

Peep surus end kõrvale ja libistas hiljukesi väravast sisse. Rabistas esimesi jämedaid vihmapiisku vastu takjalehti nagu kivikesi. Tuulehoog tikkus kergitama naistel riideid üle pea. Sasmin ja ta mõrsja ruttasid varju kabeli värava ees asuva telgi alla, kus müüdi

saiakesi, kuivanud kompvekke, magedat kalja ja muud säärast laadakaupa. Hetk hiljem näsis päevatöölisest naine juba õndsa ilmega saiakuklit ja metsavaht rüüpas härrasmehena klaasist sahariinistatud limonaadi.

Rahvast kogunes järjest enam saiamüütajate telkide alla. Lapsed kilkasid ja naised naersid müginal kuivanud kringleid närides. Järsku seisis pikk ja vimmas Perametsa Andres Sasmini ees, pilk kurjakuulutavalt tige.

— Ah sina olidki see mees, kes jooksis papile kaebama, ütles vana peremees rõhuga, tähele panemata ümberseisjaid.

— On's sul kade meel või? keerutas metsavaht.

Mehi hakkas kogunema metsavahi ümber, ristlesid küsivad pilgud. Metsavahi selja taha oli tekkinud korraga mitu Mustiküla tugevakasvulist sulast ja perepoega. Nende hulgas nähtus Oru Tooma laia ja uhket habetki.

— Minu meel . . . aga sinust see mehetegu ei olnud.

— Kuule, Perametsa, ära parem plära . . .

Niipea kui viimane sõna lõppes, käratas järsk pikselöök. Välk sähvis heredalt surnuaia kohal. Rahvas lõi kihama ja hädaldama. Enne kui keegi taipas, mis telgi all õieti sünnib, lamas lombak metsavaht ninuli poris: kellegi tugev käsi oli teinud töö õigel ajal. Keegi ei osanud näidata lööjat. Naised kisasid ja karjusid, hõiguti appi, üle kõikide kriiskas Toode Miina vali hääl. Aga seni kui saabus võõraid, erapooletuid, ja toodi kohale sõdurid, oli meestesumm juba kadunud väravast surnuaeda.

Kerge vihma kastel algas seal parajasti jutlus ning

ärevusest õhetaval näol avas pastor oma manitsuse sõnadega: „Isa, anna neile andeks, sest nemad ei tea mitte, mis nad teevad.“ Laulvalt ja pikka, välja venitades täishäälikuid, jutlustas talaaris vanamees; meenutades koolnuid, kuid mitte unustades ka elavaid, kes on oma kirgedele ja lihale jälle vaba voli andnud ning mässavad kui metsalised. Ta palus armu, kuid ähvardas ka karistusega nii seal igaveses kui ka siin ajalises elus. Sest rahvas olevat unustanud oma jumalast seatud ülemad ja tallavat julgelt patu porist rada . . .

Ülalt aga kallas vihma. Rahvas tõmbus ikka tihedamalt puude alla kokku. Ikka lähemale jutlustajale, kes aeg-ajalt nagu ähvardades ja abi paludes heitis pilgu läbi lehtedepadriku taeva poole, pühkis näolt rätikuga veeniresid ja jutlustas: noomis, kärkis, hoiatas, manitses, süüdistas.

Kui sadu juba õige tihedaks läks ja puud enam ei suutnud pakkuda varju, hakkasid inimesed salguti ja üksikult eemale hiilima. Kuid üllatudes pöördus enamik neist tagasi: kabeliväravates ja aiamüüri taga seisid tiheda reana saksa sõdurid, lubamata kedagi lahkuda.

Nii arenes Kaugva kabelijutlus tol pühapäeval läbi vihma, saksa sõdurite raudse kaitse ja valve all. Ning rahvas naeris, et jumalat paluma sunnitakse nüüd juba püssitikuga. Kuid ei sunnitud üksi palvele, keelati ka pidutsemine. Sest kui sõdurite ahelik surnuaia ümbert tagasi tõmmati ja rahvas võimaluse leidis kirikukülasse tagasi pöörduda, selgus seal, et kõik kogumised ja õhtupoolsed pidustused on keelatud. Teid ja tähtsamaid hooneid valvati. Oli kardetud mässu, üldist vastuhakku.

— — —

Tolsamal pühapäeval pühitseti pidulikult Mäe mõisas noore von Budharti sünnipäeva. Külalisi oli kokku sõitnud ligidalt ja kaugelt. Suure valge maja avarad toad sumisesid juba keskhommikust alates. Seal oli rohkesti aadlineide siidkleitides, oma emade-isade saatel, kuid veel enam mitmesugustest väeliikidest ja väga erinevates aukraadides saksa ohvitsere. Tärisesid kannused ja tirisesid aumärgid, kristallklaasides sätendas vein tumeda verena. Joodi tervist ja lasti elada nii noort kui vana mõisnikku, need omakorda tervitasid külalisi, eriti aga hiilgavaid vormikandjaid kaugelt isamaalt.

Pidutuju oli jõudmas haripunkti enne keskpäeva, kui ilmus vahisõdur ning teatas lühidalt ning kuivalt:

— Härra parun Budharti palutakse telefonile.

Viie minuti pärast oli kustunud ülev pidumeeleolu. Raskeil sammel ilmus kuivetanud mõisnik ja kutsus kõrvale ühe ohvitseri aukohalt.

— Mis . . . mäss . . . üleskutsed? . .

Hirmukarjatused kajasid kõrgetes ruumides.

Silmapilk hiljem oli võetud ühendus väeosade peastaabiga ja kutsutud Kaugva kirikukülla suurem hulk abijõude. Teise aparaadiga selgitati vahepeal seisukord Kaugval. Mitmed ohvitseridest tõusid lauast, istusid autodesse ja kihutasid minema. Rõõmus pidu nagu lõigati katki.

Kui mõne tunni pärast saabusid tagasi võidukad väejuhid sündmuspaigalt, leidsid nad eest pooltühjad toad ja üldise ärevuse. Hulk pidutsejaid oli vahepeal ära sõitnud, teised kainenenud. Algas üldine seletamine ja lärmakas sõnavadin. Varsti oli kohalejäänutele suudetud seisukord lõplikult selgitada ja veenda neid hädaohutuses. Kuid pidu oli siiski rikutud.

— Minu daamid ja härrad, tõstis vana parun klaasi, — selle näruse orjakarja, selle bande pärast lasta rikkuda oma tuju — see oleks häbi! Proosit! jõi ta ja teised järgnesid ta eeskujule. Varsti kutsus keegi külalistest jooma, siis kolmas, ning — enne hämarikku lakkus kogu meespere täies koosseisus. Ainult noor sünnipäevalaps nuttis ja kahetses.

Kuid temalegi leiti lohutus. Üks kõrgemaid ja mõjukamaid sõjamehi haaras ta oma põlvele, üteldes:

— Ära nuta, poiss. Sina oled valitseja ja pead vihastama sääraste närude üle. Vaata, võtame kõik süüdlased kinni ja laseme maha!

— Laseme, tore! naeris poisu peagi ja plaksutas käsi.

Ning selle viinauimas peaga kirjutatigi samas valmis käskkiri vangistada igaüks, kes võtnud osa Kaugva kirikukülas üleskutsete levitamisest. Siis läks pidu ja trall endise hooga lahti. Mängiti klaverit ja härrased keerutasid tantsu sügava keskööni.

Parajasti kui mõisa härrastemajast kõlasid rõskesse, udusesse öösse viimase valsi helid, põrutati püssipäradega Kirepi elumaja uksele ning salk sõdureid tungis majja, asudes põhjalikumale läbiotsimisele, mis seni nähtud Mustikülas.

LINDPRII

Õhtu peale äikesehoogu saabus märg ja sume.

Männiokstel rippusid veetilgad kui läbipaistvad klaaspärlid, kaseraagusid mööda nirises aeg-ajalt tüvele vihmamärga nagu mahla, hein aia ääres ja hädal luhtadel, iga põõsas ja kasvuke oli täis sooja suvist vihmavett — sest ilm jäi järsku vaikseks ja sumbeks nagu kott. Mõnesaja meetri kaugussegi ei kuuldunud kirikukülast sõitjate rattalõksatusi, ning metsaveersete põldude, niidetud heinamaade ja soolontsikute kohale kerkis madal, tihe udu, mis varjas vaatepiiri nagu läbipaistmatu palakas.

Ja kuigi vastu õhtut lakkas sadu sootuks, kuigi pilved, paksud ja tumedad, lahtusid ning särama lõi tükk heledat taevast läänekaares, kuhu päike loojus veretava vaskrattana, jäi ometi kõik kummaliselt raugeks ja elutuks. Isegi linnud metsas ei häälitsenud, ega kraaksunud varesed külaaedade taga nagu tavaliselt õhtuti. Kogu maa ja loodus nagu puhkas pärast tormikat hoogu, pärast ägedat karastuskümblust. Karjad tulid koju vaikselt, ja muidu lärmavad külakoeradki jooksid tol õhtul nagu häbelikult ringi, laskmata kuuldavale ainustki haugatust.

Peale päikeseloojangut kattis tumehall pilv uuesti taeva, mähkides kogu ümbruse hämarusse, tihedasse läbipaistmatusse ja läbikuulmatusse, nagu oleks külale, põldudele ja metsale heidetud üksainus paks tume riie. Seda vaikust ja roidumust, mis langes pimeduse saabudes, ei suutnud elustada täiskuugi, sest ta jäi paksu pilve ja uduloori taha, kumades ja hõõgudes vaid tuhmilt nagu kauge kaetud lamp.

Uinusid varakult loomad ja inimesed. Üldine väsimus mattis maailma oma lepitava ja kõikeunustava vaiba alla. Ainult rohi lõhnas värskelt ja imalalt nagu hingates unes välja oma aroome ning aeg-ajalt pudenes puilt rabinal veepiisku laiadele tee- või takjalehtedele, mis kasvasid aedade ääres, kraavipervedel või savistel kallakutel vastu lõunat.

Kesk säärast sonnust ja hääletut ööd, mis rõhus ja muljus oma niiskusega, leotas ja hautas nagu saun, kõndis üksik mees mööda põlist Mustipalu, kaabu surutud silmile, õhukese veekindla mantli krae kistud vastu lõuga. Metsaalune oli pime, märjad oksad rippusid madalal ning pikk rohi ulatus kohati üksildasele hulkujale niueteni, mispärast ta liikus õige pikka, kobamisi, otsis vahetevahel käsikaudu teed puutüvede vahel, tõrjus kõrvale oksi ja püüdis vältida raagudele astumist, et nagu säilitada seda sumbust ja vaikust, mis piiras teda kõikjal, mis näis justkui rippuvat õhus ja hõõguvat maast enesest.

Mees tuli laanesüdamest ja trügis mõisa poole, samm-sammult lähenedes metsaservale, kus puud jäid hõredamaks, kus kasvas lopsakalt sarapuid ja leppi ning kus viimaks võsa ja mets lõppes täiesti, andes aset väikesele ümmarale aasakesele oma lõukas, mille keskel

seisis mustavana ja mahajäetuna nagu kunagine haohunnik üksik vana heinaküün.

Mees oli märg, ta riided kleepusid ihule, ta jalatsid lortsusid kuuldavalt iga raskema sammu puhul ning ta vedas väsinud käega aeg-ajalt üle lõua ja lauba, et pühkida sinna langenud vett või koristada üksikut ämblikuvõrku, mis hakanud ihu külge põõsastest läbitungimisel. Ta isegi vaarus aeg-ajalt, tuikus jalgadel nagu haige, peatus hetke, kuulatas. Kuid haaras siis uue südidusega okstest kinni ja surus end edasi. Jõudnud viimaks välja metsaniidule, kuivatas ta higi otsmikult ja ohkas järsku kergendatult, sest siin muutus edasipääs juba hoopis lihtsamaks, siin võis juba usaldada silmagi, polnud enam vajadust iga minut kobada teed juurikate ja puutüvede järgi. Kui teda oleks metsast väljumise hetkel juhtunud silmitsema mõni ümbruskonna elanikest, poleks raskeks osutunud tunda üksikus ööhiilijas Kirepi Kustase vanemat poega Aini.

Pääsnud tähelepanematult tulema Kaugva kirikukülast, oli Ain mööda metsateid ja sooservi rühkinud läbi vihma videvikuajaks Mustipallu, et jõuda kohtamisele ajalt, ja kui võimalik, ööhämaruses vahetada veel kodus läbimärjad riidedki kuivade vastu. Pekstud vihmast ja väsinud kiirest käimisest, oli temas korra tärganud kavatsus rutatagi kõigepealt koju. Kuna aga kohtamisvajadus Kadriga oleks ta ajanud kuivadegi riietega uuesti märga öösse ja kuna lagedale minekul oli karta haarangut, mõtles ta ümber ja otsustas märjalt sumada kohtamispaigani, üksiku heinaküünini mõisametsa serval, mis ei olnud kaugel külast ega mõisast, kuid sedavõrd unustatud ja eraldi seisvas kohakeses, et

Ain selle juba varasuvel oli valinud oma ajutiseks pelgupaigaks, kus end varjas halvemate ilmade puhul.

Sest redupaigast olid teadlikud vaid kolm inimest: ta ise, Kadri ja Peep, kes toimetas aeg-ajalt toitu kohale tõi külast uudiseid. Varasuvel ja kevadel oli heinaküün osutunud laitmatuks peavarjuks põgenikule. Kuid nüüd, peale heinaaega, kus vihmad ikka sagedamaks muutusid ja mahajäetud küüni katus ei suutnud pakkuda peaaegu mingit saovarju, oli Ain ta hüljanud eluasemena, kasutades veel vaid kohtamispaigana.

Nii rahulik ja tasakaalukas mees kui Ain ka oli, täna tormitsesid temas ometi segased tunded. Joostes kirikukülast Peebu jutu tõttu kergemeelselt tulema, sööstes vihma ja vette, haarasid teda peagi kahtlused selle üle, kas oli üldse põhjust põgenemiseks, pingutusteks ja vettimiseks, sest üleskutse, mille teksti ta maakonna omakaitse juhilt toonud, koos sõpradega paljundanud ja välja pannud, polnud ju mingit reaalset tagajärge andnud, see oli kistud enne tulpadelt, kui sellega oli jõudnud tutvuda laiem rahvahulk, nagu oli ülespanijate soov. Või kuigi sest teati ja räägiti — kas sellest oli siis mingit abi maameestele? Ain kõhkles järsku tugevasti kogu oma tegevuse tulukuses ja otstarbekohasuses. Nii meeleldi oleks praegu soojendanud end, kuivatanud ja puhanud inimesena. Ent siis meenus talle järsku põgenemine mõisast, sakslaste käest, tagaselja tehtud surmaotsus — ja uus vihasööst haaras ta südant nagu põletavate tangidega.

— Ei anna end iialgi neile elusalt kätte! mõtles kahlates läbi pika metsaniidu rohu küüni poole. — Olen's mina süüdi, et mind kisti keskööl oma kodust ja viidi koos mahalastavatega nagu vangi? Olen mina

kellelegi midagi teinud neist, et nad mind vintsutama tulid? Ning jälle kerkis temas viha ja võitlustahe, kasvas jonn ja vastupidavus nagu võimas puu, mis varjas oma okstega kõik maisemad ja rahulikumad mõtted ja tunded. Ta oli ju pingutustega harjunud sõdur, pidi selleski pingutuses peale jääma, kestku see kui kaua tahes.

Aga sääred valutasid, selg surises, sooned tuikasid ja pea oli kuum ning tuim nagu päikeselõõsas palavaks köetud kivi.

— Kolm aastat, meenus talle järsku. — Kolm aastat närve- ja tervistsöövat võitlust rindel nende vastu... Ja nüüd ole oma koduski veel nagu metsaline, jahiloom, kelle peale valmis küttima iga sakslane või nende sabarakk . . . Millega olen mina põhjustanud enese vastu säärast viha ja toorust? Kas ainult sellega, et sain nooruseromantika ajel vene väe ohvitseriks? mõlgutles Ain. — Olen mina püüdnud üle võtta või ähvardanudki parunite mõisaid, nagu nood teised, et kannatan nendega ühiselt, võib-olla hulleminigi?

— Kus on õiglus, seadus ja kord, mille nad pidid, nagu tõotati, tooma maale? õhkas ta peaaegu kuuldavalt öisesse pimedusse.

Ent samas meenus talle uuesti astumine Eesti väeossa, omakaitsejuhtide salakoosolek, rida noorte nõupidamisi ning — ta taltus, tundes siiski end süüdi olevat, süüdi vähemalt selles, et oli üles astunud oma isamaa, oma rahva ja kaasmaalaste kaitseks ning organiseerimiseks. Surus jõuliselt maha vastikusetunde, mida tekitas märg öö ning raputas enesest kõik kahtlevad mõtted nagu tigedad koerad.

Küüni lävele jõudnud, sirutati talle hoone mustavast suust vastu kaks kõhna naisekätt. Kadri oli mõisa

poolt hiilides varem kohale jõudnud ning valmistus kallimat soojalt vastu võtma. Kuid ta põrkas üllatudes tagasi ja sosistas peaaegu hääletult, katsudes mehe riideid:

— Sa tuled ju nagu linaleost, armsam, üleni märg...

— Arvad, et see mets on parem kui mõni sügav järv? ümises mees vastu.

— Tule, istu siia minu kõrvale suurrätiku alla, kuivad ja soojened, vaeseke . . .

Ta hääl kõlas nii mahedalt ja kaastundlikult nagu õnnetu lapsega käitumisel. Aga mees jäi külmaks, kuigi ta kõrv tabas sõnadesse peidetud helluse, ümisedes vaid vastuseks:

— Ei seda vett kuivata keegi muu kui jumala päike!

Toetus uksepakule, jalad niidul heinas, mõõtes silmadega metsa, kust tulnud. Tal järsku oli paha mõtelda sellele, et peab varsti jälle pugema tagasi vesisesse tihnikusse, ning seepärast jäi mornilt vait.

— Mis sul on täna, säärane imelik?

— Olen tapetud nagu künnihobune, muud ei midagi . . .

— Ja pahane, et ei kohanud mind Kaugval? õrnutses tüdruk ta kätt oma pihku haarates, seda küsivalt pigistades. — Aga ma ei saanud, mõisas peeti pidu . . .

— Mis kuradi pidu jälle? ägenes Ain.

Ning Kadri jutustas. Jõudnud telefonikõnedeni ja väesalkade saatmiseni, katkestas teda Ain, pärides huvitatult:

— Aga kes teatas parunile?

— Kust võin seda mina teada . . . Seal oli kisa ja ärevust nii palju, et näis, nagu kardaksid sakslased üldist mässu või midagi veel hullemat.

— Või kartsid! kordas Ain ja korrapealt muutus ta tuju leebemaks. Ta tõmbas tüdruku enda kõrvale lävepakule, võttis ta käed ja ütles:

— Vaata selle peale ma pahane olingi, et ma ei teadnud, kas nad kartsid . . . Juba lõunast saadik jooksen mööda metsi, ega tea midagi, mis juhtus väljas . . . Kas oli kuulda kinnivõtmistest, otsimistest?

— Ain, kallis, sind aetakse vist taga . . . vastas tüdruk surutult.

— Mind, kustpoolt?

— Kui ma suure kraavi äärt mööda siia hiilisin, sõitis mõisast parajasti autotäis sakslasi välja, püssid seljas, metsavahi Sasmin kaasas . . . näisid kihutavat Kirepi poole . . .

— Noo, häälitses Ain, uurides järsku süngelt ähmast ümbrust. Kogus siis end jälle kohe ja ütles, kuivalt, peaaegu põlglikult:

— Tuhnigu, saadanad!

— Teevad kodustele muret ja hirmu, Elts, vaeneke . . .

— Ja mis saan mina sinna parata? Ain kobas kuskilt alumisest taskust suitsu, süütas selle pihus, hoides end nüüd kogu aja sissepoole, et mitte läigitada vastu metsa suitsuotsa.

— Ain, sa peaksid kuskile ära minema, arvas tüdruk peale viivukest vaikust. — Ma ei taha ju, et sa lähed, tahan, et sa ikka oleksid siin, minu ligiduses, aga kuidas sa siis sedaviisi elad metsas nagu hunt . . . Tuleb varsti sügis ja külm ja . . .

— Tahad, et jookseksin sakslaste eest teab kuhu maailma otsa?

— Ei taha, kallis, aga . . .

— Siis ära hala. Tead väga hästi, igal pool ootab mind üks ja seesama ots.

— Mis saab siis, kullake?

— Midagi ei saa . . . Kui metsas enam toime ei tule, kolin mõisasse, ütles Ain järsku.

— Taevas, mõisasse? Ära räägi rumalusi, Ain! kohkus tüdruk.

— Olgu's, tuli jutuks . . . Sina ei saa sellest aru, aga mina kui vana sõjamees leian, et kõige ohutum oleks end varjata just lõvi koopas . . . Kui sina ainult saaksid niipalju muretseda, et ei tuleks nälg kätte . . . Küllap ise leian juba, kuhu peituda . . . Mõisast ei taipa mind keegi iial otsima hakata . . .

Tüdruk jäi mõttesse, kuulatas ja surus end siis järsku hoogsalt vastu märga meest.

— See on nii kole mõtelda, aga vist siiski õige . . . Kui sa nii arvad, siis tule! Tule või kohe täna! Siis oled ju alati minu läheduses ja küllap ma aitan . . . Mul on teenijatemajas väike toake . . . Sealgi võid salaja olla, kesse teab! Tule, Ain, jumala eest, tule!

— Praegu siiski veel mitte. Las jäävad rahulikumaks . . .

Nad istusid kaua ja arutasid peensusteni läbi kogu peidutamise kava mõisas. Aeg-ajalt sattusid nad säärasesse hoogu, et unustasid ümbruse ja valvsusegi. Nad ei kuulnud isegi seda, kui külas kuked kirema hakkasid ja öökull hommikupoole ööd kaeblikult huilgas. Nad soojenesid vastastikku ja leidsid end varsti teineteist embavatki, unustanud kõik mured ja ohud.

Pikkamisi, nagu kulub riie, õhenes ööpimedus. Esiteks tulid nähtavale vastu kõrgtaevast joonistuvate metsalatvade sakid, siis võis juba seletada üksikuid puid äh-

maselt ja lõpuks koorusid öösõelast välja ka värvid — võis eraldada üksteisest heledamaid lehtpuid ja mustavaid kuuski, hakkas vaevumärgatavalt koitma.

Mets värahtas korra, üle põlise laane käis nagu ringutus — kerge esimene koidueelne puhang tuli kuskilt, pannes tasakesi liikuma ladvad ja värisema haavalehed. See polnud tuul, oli nagu öine hingus, magaja, sügavalt puhkaja tugev hingetõmme, mis sureb sama äkki ja märkamatult nagu sündinud.

Tol looduse värahtuse hetkel, hommiku esimese kuulutaja möödumise silmapilgul ärkasid salajased armastajad, kiskudes end lahti teineteise hurmast. Nad vahtisid võõralt, nagu silmi uskumata, ümbrust: aasalõugast metsakurus, tumedaid piirjooni, veest nõrguvat rohtu ja kahvatuks tõmbunud idataevast. Oli see võimalik, et võidi end sellises olukorraski unustada nii kauaks? Neil oli valus ja kahju sumedast, läbipaistmatust ööst, mis kaldus varisema igavikku, viies enesega lühikesed armuhetked: ent veel enam piinas neid lahkumissund. Vaatasid kaua sõnatult teineteist, sõrmed vastamisi teineteise pihus, rinnad koos.

— Siiski, siiski, ma pean nüüd minema, õhkas lõpuks Kadri, sulgedes nukralt oma sügavalt hõõguvad silmad.

— Aga kui jääksid metsa . . . minuga? vedas Ain märga mantlit nagu nahka selga.

— Püüavad kinni minu ja sinu ka, sest mina ei suuda ju pageda nagu sina, ja tüdruku palavad huuled tuksatasid kurbusest teadmises, et ta pole ühevääärne armastatuga, et ei suuda end kaitsta iseseisvalt.

— Luba siis, et saadan sind vähe, kes teab, millal jälle näeme.

Ta laotas suurrätiku hoolikalt tüdruku õlgadele, nööpis kinni oma mantlihõlmad, surus mütsi pähe ja haarates üksildase, põgeneva, tagaaetava mehe tulisusega ümber armastatud ning ustava naise piha, ütles:

— Oled täna nii kaunis ja armas, et ei tahakski sinust lahkuda . . .

— Ja sina . . . hea, kullake, mul on sinust nii kahju!

Mõtlemata millelegi muule kui sellele, et neil teineteise ligi on hubane, soe, väljusid nad küünist ja kahlasid läbi pika rohu, tõstes jalgu kõrgele ja kõverdades neid ühtlaselt põlvest nagu kaks kurge, sest öö oli jahutanud vihma- ja kasteveed. Nende taha jäi niidule lai tume joon nagu tallatud tee.

Juba käis uus värahtus läbi metsa. Puilt langes rabinal vett rohule ja lehtedele. Mets kuivatas silmi algava ao tervitamiseks. Idataevas lillatas ja õhetas üsna märgatavalt. Pilverüngasteski ärkas taas elu: nad sõudsid pikka edelast kirdesse, vedades enda taga tumedaid varje, öövarje nagu see rada, mis jäi maha kõndijaist niitmata aasale, pikka rohtu.

— Tuled siis nii täitsa ootamatult? nõudis tüdruk pooli hääli.

— Ilmun, jah, äkki nagu haug võrendikust. Ja siis muudkui ole valmis . . .

Nad surusid õlgu teineteise vastu, rääkides vaevukuuldavalt. Põikasid juteldes üle tee, mis viis mööda metsaäärt Sasmini juurest maanteele, hüppasid üle kraavi ja pidid parajasti jõudma täitsa lagedale, põldude vahele, kui korraga märkasid hämaruses inimkogu. See lonkis mööda metsaveerset teed mõisa poolt tulles, ent kuuldes järsku hüppetümpsatust ja häältekõma, seisatas, pöördus ringi, jäi silmanähtavalt ainiti

vahtima. Ootamata tulijad olid üllatanud teda niivõrd, et ta ei saanud järsku paigastki. Seda esimest kohmetushetke kasutas Ain.

— Hüvasti, kallim, jookse! ütles ta ruttu poolsosinal, kargas ise tagasi teele, haaras paar pikka sammu ja oligi jälle puudest palistatud aasal.

Samal hetkel jõudis metsavaht enesevalitsemiseni. Ta oli saabunud hilja pärast kesköõd läbiotsimiselt, viitnud veel sakslastega aega mõisas ning oli nüüd väsinuna ja roidununa parajasti kõmpimas kodu poole, et peale pingutusrohket ja kirevat päeva end välja puhata. Ta oli isegi natuke joobnud mõisas võetud veinist ega taibanud seepärast järsku midagi. Alles kui ta silm seletas Aini sihvakat kogu üle kraavi tagasi hüppavat, oli tal selge, et seisab oma vastase jälil ning kohe kisendas ta valju kõmaval häälel:

— Seisa, seisa!

Viskas oma kõvera jala ette, tegi paar pikka hüppesammu ja karjus uuesti:

— Seisa, ma lasen!

— Saa . . . lasen . . . kõmas metsast kaja.

Ent põgenik ei mõtelnudki peatuda. Nagu kammitsast pääsnud hobune tormas ta otse üle kitsa niidukaela, pea ette surutud, selg kühmus. Lõi järsku kätega tihedad põõsad kahele poole laiali ja kadus nende varjavasse rüppe nagu vette. Hetke tähistas veel põõsaste liikumine ta teed. Siis oli kadunud kõik nagu viirastus. Ainult jooksusammude rütmikas müdin metsa all teatas veel suunast, kuhu põgenik lippas läbi koidikuhämaruse.

Metsavaht hõõrus silmi ja kobas oma jalga. Tal oli järsku nii pööraselt kahju sellest, et oli võimetu jooksma

võidu noore ja terve mehega. Veel rohkem kahetses ta aga õnnetut juhust, mis polnud talle andnud võimalust kohata toda meest püssiga seljas. Sest Sasmin oli hea laskja, ja säärasel korral poleks ta oma laengut iialgi kulutanud asjata.

Lonkis paar sammu põgenikule järele metsa poole. Kuid jäi sarapuupõõsaste ees kohmetuses seisma. Ta oli siiski vana mees ja palja käsi. Mida kõik ei või oodata sääraselt metsavennalt? . . . Ning siis järsku meenus metsavahile, et tulijaid oli olnud kaks. Ainsa hetke jooksul valmis temas uus kava, ainsa hetkega mõistis ta nüüd kõik.

Volksas nagu suur koer läbi rohu tagasi teele, ajas silmad pärani, kikitas kõrvu, vahtis nii pinevalt ümbrust, et vesi nõrgus silma. Kuid vaikus ainult surises kõrvus ja silmi ees tantsisid harvad pajupõõsad kraavikaldal. Ta oli hiljaks jäänud, põgenikku püüdes lasknud lipata selle kaaslasel. Järsku ei osanud ta joostagi kuhugi, seisis vaid keset teed nagu juhm, kratsis kuklatagust, mis veel õhetas päevasest hoobist kirikukülas, ja kirus peaaegu kuuldavalt, kirus nii, et mets kajast hakkas tasa ja laulvalt ümisema.

— Urise veel, kurat, jah, vandus Sasmin haiget jalga hõõrudes, — aga peidad eneses mu verivaenlast nagu salajane madu, tõreles metsaga kurjalt.

Tammunud mõne minuti teel ringi ja kahetsenud südamepõhjast laskeriista puudumist, Sasmin tuli korraga mõttele, mis teda taas elustas. Ta küürutas maha ja hakkas liivaselt teelt otsima jälgi. Neid oli kaks selget paari, ühed, mis kuulusid kahtlemata naisele. Metsavaht uuris kaua ja mõnuga seda ainust pidet, mis ta veel omas käestlipsanuist, surus end niivõrd vastu

maad, et oleks võinud tunda isegi lõhna, kui oleks omanud koera nina, nuuskas siis parinal ja urises kurjalt, tigedalt nagu loomajälgedele sattunud verepeni.

— No teadagi... Käib mõisast metsas... Oodaku!

Ja sattunud hoogu jäljeajamisest, Sasmin läks piki kastesse jäänud rada küünini, kõndis ümber selle, vaatas uksest sisse ja silmas nurgas leparaagudest ja heinapurudest kehva asemegi, mis kandis alles hiljutise tallamise märke. Siin ta ei uurinud ega nuuskinud, turtsus vaid vihaselt ja ähvardavalt, tehes aeg-ajalt enesele etteheiteid selle üle, et oli unustanud säärase pesakese oma kuningriigis kahe silma vahele.

Pikkamisi ta rahunes, asudes plaanitsema püünist. Ent kuna ta oli aimamatult kohutanud linnukesed peaaegu pesalt, ei paistnud ükski lõks sobivat küllalt hästi, sest oli enam kui kindel, et nüüdsest peale mahajäetud küüni enam ei kasutata. Metsavaht keeras suitsu, mõlgutles ja vahtis taevast, mis nüüd kiskus päris eredaks ja kust iga silmapilk nagu ähvardas välja pahvatada suur valguse- ning tulesammas. Pilved olid nagu haosuits kogunenud mügermikku idakaarel, et taganeda järsku õigeaegselt ja teha tee vabaks säravalt kerkivale päikesele. Viimaks toetus ta tusaselt lävepakule, kus alles hiljuti olid armastajad hellitanud teineteist, õhkas ja lausus enesele poolkuuldavalt, peanoogutusega, õige pikka ning tõsiselt:

— Ja-jah, vanaks oled jäänud, kulla Sasmin...

Oli suur valge, kui ta tõusis, vantsides koju roidununa ja lööduna nagu võitluse kaotanud mees. Ent ta jonnakas ja kättemaksuhimuline süda ei andnud siiski rahu. Söönud ning vähe puhanud, heitis ta püssi rihma-

pidi õlale ja kõmpis otse üle välja mõisa.

Ja nii tuli, et veel samal vihmahallil hommikul korraldati Mustipalus haarang, piirati sisse saksa sõjaväelaste poolt teed ja käigud, kihutati mitukümmend meest metsa tegema ajujahti, Sasmin ninameheks. Kuid ainus saak oli — paar noort tetre ja vigane kitsetall . . . Otsitavast ei leitud jälgegi peale nende, mis ta jättis koidiku eel metsavahi silma all.

Mõisa aga hakkas hingama raskelt ja hirmunult.

SÜGISVIISID

Päev pudenes päeva kõrvale, aeg lendas vilka pääsukesena igavikku, ning korraga hakkasid tuuled võtma juba eelsügise rahutuid, tormlevaid viise. Kiiresti järgnesid juulipäevade põuasele palavusele augusti karged avanädalad oma vaiksete kuuvalgete ööde ja äikesehooliste päevadega. Siis tulid aga järsku uduvihmased seeneilmad, nende järele muutlikud ajad, täis lõõtsuvat tuult nagu ohjeldamatud, metsikud tujusööstid.

Rukis tõmbus järsku kollaseks, siis pruuniks ja läikivaks, nagu oleks teda õlitatud, rasked pead vajusid nukralt looka ning — mõne lühikese päeva jooksul koristati ta vilgaste käte poolt hakkidesse, mis venisid üle mäekühmude ja orupõhjade nagu lõpmatud sõduriterivid. Siis rutati lina kallale, mis oli vahepeal niisama tõmmuks ja küpseks tõmbunud nagu rukis, kitkuti ja viidi ligudesse. Vahepeal haarati kätte külimit ja visati uued taliviljadki mulda — kus jätkus seemet — ja siis hakati Mustikülas üldiselt vaatama tõuviljade poole, sest juba lõid paiguti nendegi lainetavad väljad kolletama, vajusid alla odra ohakased pead ja kaer kõigutas haraliselt küpsi, pungis teri. Ajutiselt oli tööind ja rahmeldamiskirg jälle haaranud külarahva, sest pol-

nud enam tükil ajal juhtunud midagi säärast, mis oleks kiskunud tähelepanu mujale, hoidnud meeli erakordselt pinevil. Töö kutsus ja ootas, ning tööle anduti nagu armastusele, mõnuga ja jäägita.

Kirepi põllud olid Mustikülas kergemad, ning seepärast alati neil tavaliselt tõukoristamisega enne, kui naabrid suutsid lõpetada linad või teinekord rukkigi. Ka tänavu asus Kirepi pere oma teeäärse odrapõllu kallale esimesena. Oli parajasti üks noid kargeid ja tuuliseid augusti lõpupoole päevi, mis teevad rahutuks ja piinavad oma nukra kolletusmeeleoluga, kui väljale, kus parajasti oli ametis kogu pere, ilmus mõisa poolt tulles Perametsa Kadri ja hüüdis juba eemalt:

— Jõudu tööle!

— Vaja, ikka vaja, vastati talle kooris.

Kadri oli kergelt riides, suvekleidi peal pikk põll, juuksepalmikud keeratud kuklasse sõlme, õlgadel kootud villane rätik. Ta liikus kärmelt ja hoogsalt. Ta suurtest silmadest leekis rahutu tegevushimu, aga ta suu ümber mängles nagu nukrusvõru ja ta põsed olid langenud lohku, nahk näol muutunud värvitult tuhmiks.

— Teie tänavu, Kirepi rahvas, ainult oma perega? Suvilist polegi? küsis ta käsi põllepaelte vahele pistes.

— Kus nüüdsel ajal seda, kui sakslasi isegi tuleb sööta nagu nuumsigu! kähvas Kustas rutuga, haarates kõrrelt hangutäie ja visates selle rõuku.

— Läheb raskeks, teil suured põllud ja puha?

— Mingu või olgu, kas sellest seesugusel ajal, seletas pereema vilja kokku kandes, — üldse keegi enam küsib, palju talu või majapidamine suudab kanda või anda. Selle mõne kuu jooksul on viidud minema kaks karilooma, siga ja kaks hobust. Kui neid kevadel po-

leks nii kogemata juhtunud saama, siis oleks maja nüüd tööloomadest lage. Ja seda vilja, iga nädal muudkui uus käsk: anna . . .

— Sunnib sind's viima! hõikas Peep vahele, riisudes samas rõugu teist külge. — Vaata kord ka, mis teevad, kui enam ei anna!

— Tark mul, halvustas peremees. — Kui just tahad, lasen sul järgmisel korral vallamajja sõita tühjade vankritega. Eks siis kuuled, mis juttu sulle seal puhutakse . . .

— Rääkigu mis tahavad — ei mina karda. Vaat nende kooli kah ei lähe, kohe kiusu pärast mitte!

— Jääd's tänavu koju või? päris Kadri.

— Kas nüüd koju, kes seda teab, aga saksa kooli küll ei lähe, kinnitas poiss tõsiselt.

— Ei tea, mis sest jonnistki saadud, arvast Elts kõhklevalt.

— Jonnist, targutas poeg, — ega sest jonnist targemaks saa kedagi, jah, aga vaat kui nemad keelavad inimestel liikumise, kui enam oma valla piirest väljagi ei tohi astuda sakslase loata, rääkimata linnasõidust, kui lehti ei saa ja kirjadki kistakse vallamajas lahti — kuidas siis sääraste juurde kooli? Nüüd muudkui vihume tööd teha ja vaatame . . . Kodunt põllule pääseb veel ilma sõiduloata ja ausweissi ei nõuta oma küla piires just kah . . . Oleme siin lehmade ja sigadega kõik ühetaolised nende arvates . . .

— Mis sa, poiss, plärad! tõreles isa, kuid mügises isegi naerda.

Kadri vaatas ringi, ja kuna naabripõllul töötajad olid enam kui saja sammu kaugusel, ütles järsku juttu teisale suunates:

— Tulin metsast, teised mõisatüdrukud seal seenel, ja pean varsti tagasi . . . Kas, kas Ainist ka midagi kuulda on või?

— Ei kõikse vähematki! vastas Kustas tööd katkestades ja hangu rõuguküljesse lüües. — Nii nagu toona kadus, nii jäi. Sakslased passisid kaks nädalat külas . . . Ju ta vist ikka haisu ninna sai, et ei ilmunud lagedale. . .

— Oleks seda südamevalu veel vaja, ohkas Elts. — Näe, loomakesi tirivad iga nädal, muudkui anna ja anna, päris hale ja kahju kohe vaadata, kuidas viivad neid . . . Oled ise kasvatanud ja söötnud . . .

— Aga minu süda valutab nii, kui ma'i tea, kus ja kuidas ta elab, kurtis Kadri silmade niiskudes peaaegu.

— Võid olla rahulik. Niipalju kui mina kuulsin, Ainist vennas müttavat jälle Viljandi- ja Valgamaal ringi, tõendas Peep mehelikult, tõstes sületäit rõuku. — Olevat seal peetud mitmed käredad koosolekud salaja ning puha . . .

— Siis ta ikka veel . . .?

— Noh muidugi, kes sihukese verd araks teeb! lõi käega Kustas.

Kadri vaikis viivu, siis tähendas pikka:

— Mõisas räägiti, nagu minevat sakslased ära . . . Kuhugi sinna liitlaste vägede vastu, olevat hirmsad lahingud ja nende mehi tapetud kui loogu kohe. Üks salk juba panigi mõisast minema kõige täiega . . .

— Noo? tegi Peep.

— Kas sa kuuled! Kurat võtaks, kui neil järsku läheb haprasti ja panevadki punuma, kus selle ime ots, arutas Kustas salapärasel ilmel.

— Sellepärast siis mehed külast ära tõmmatigi jälle, leidis Peep. — Hm-hm . . . sellepärast leplikumad . . .

— Võib-olla, ja kui asjad nii, ehk saaks siis midagi Ainilegi kirjutada või sedamoodi, et tuleks tagasi . . . Vahest nagu ununenud . . .

— Ära sa seda usu. Küll Sasmin meeles peab, ütles Peep kindlalt.

Tüdruk võpatas kergelt, kohendas oma rätikut, lausus siis:

— Jah, Sasmin nüüd küll, aga . . .

— Kadrike, kannatame ära, lohutas teda Elts. — Eks minu süda kibele samuti nagu sul. Aga olgu ta parem siiski eemal kui just siin võtta ja haarata neil . . . Kannatame ja ootame, ehk viimaks siiski . . .

— Kindel. Nagu Ain ise ei teaks, mil paras aeg tulla! nähvas Peep.

Nad asusid uue hooga töösse ning Kadri, jätnud hüvasti, sibas otse üle niidetud kõrre tagasi metsa, kust kostis seeneliste hõikeid ja huilgamist. Ta kuuldekaugusest väljas olles, haletses Elts:

— Küll paneb nahka see sõda ja kõik sellegi lapsekese elu! Kolm-neli aastat oota teist sõjast tagasi, nüüd jookse veel ja tunne hirmu, süda alati külm . . . Oh see naisterahva asi kah!

— Teab kuidas tal selle Sasminiga, küsis Kustas, — räägiti, et olevat ähvardanud ja lubanud lasta kinni panna tüdruku?

— Eks katsukski, pilgutas Peep silma. — Aga Kadri jäänud kindlaks kui raud, et tema aga maganud kodus tol ööl, ei tea midagi meite Ainist . . . Siis jäetudki niisama, et olgu pealegi seekord veel.

— Sellest siis silmad augus ja pale tuhm nagu eland inimesel, tähendas Elts. — Oh sa vaene lapseke küll!

— Ja või nagu sinu lapsekesel parem oleks! viskas Kustas.

Sellega jutt tolleks korraks lõppeski. Päike veeres, ja üle kõrrevälja lehvis jahe õhulaine. Nad lõpetasid ruttu viimase odrarõugu, tõmbasid selga tööriistad ja tõttasid kodu poole.

Ent nagu sageli tol kummalisel suvel, ootas tööltsaabujaid kodus ees pahaendeline uudis. Komandantuurist oli saadetud käskjalg külasse teatega, et peremehed ei tohi vilja peksta ilma kontrolli juuresolekuta. Samuti korrati käskkirjas ka jahvatamiskeeldu. Iga tehingu üle viljaga tahtis komandantuur saada täpsa ülevaate, selle poolt kirjutati ette taluperele lubatava leiva norm ja loomatoidu hulkki. Kustas, lugenud käskkirja läbi ja silmitsenud peremeeste allkirju selle järele seisval paberilehel, võppus vihast ning varjatud ärritusest, kui tähendas käskjalale, väikesele, habetunud mehenässile, keda pool armu pärast peeti valla teenistuses:

— Kui säärane käsk oleks toodud vallameestelt, oma kahe rusikaga oleksin nad kolkinud vaese omaks... Aga mis sa tahad ära teha röövlitega, muudkui kirjuta alla . . .

Ja kirjutaski, kuigi ta käsi värises vihast.

— Ah's nüüd oleme normileival, nagu linnasaksad? küsis Peep mööda minnes.

— Oleme pärisorja seisuses tagasi, poeg, niipalju saan mina sest kõigest aru!

— Tühja, seda nüüd nii tõsiselt võtta, isa! Saame üle, lõkatas Peep naerma.

Nad mõõtsid pilkudega teineteist, kuluhabemes Kirepi Küüt ja ta noorem poeg, kelle laial, noorusest läikival otsmikul polnud veel ainustki kortsu. Ning neisse

sigines järsku selline tunne, et kui nad kahekesi tahavad ja ette võtavad, need kaks Kirepi meest, siis võivad nad vilistada iga käsu ja sunduse peale. Isa usaldas poega ja poeg tundis isa.

Veel polnud nad jõudnud õhtuste toimetustega õues lõpulegi, kui kisti raginal lahti karjavärav ja üle muru vedas end meeste juurde pikka, köhitsedes ja rögisedes Perametsa Andres.

— Noh, naaber, kuidas nüüd selle masinaga, haaras kohe härjal sarvist. — Uued käskkirjad ja puha?

— Masinaga? Selle toome tuleval nädalal Kaugvast külasse ja asi vask, ei muud.

— Ehe-ehe, või muudkui toome, krõbises Andres. — Vaat jah, aga siis tuleb ju kõik lasta üles kirjutada ja rehnungid teha, palju sakslasele, palju endale . . . Mis sellest?

— Meil just sama mure, arutasime praegu . . . vastas Peep vanameheliku tõsidusega hääles.

— Nojah, eks ta ole igal. Ju räägiti sama Orul ja Kitselgi . . . Eks ma siis tulnud kuulama, mida's teil . . . Peaks ikka nagu kuidagi katsuma sättida või valmistada sihukese õnnetuse ja häda vastu? Kes seda ennem näinud, et loetakse su viljaterad masinasuus üle!

— Pole ennem olnud ka sakslast, leidis Peep.

Andres toetus vankriredelile, pani piipu, kopitses, jätkas siis:

— See sakslane . . . On kõigest jagu saadud, saadakse temastki . . . Ju paistab, et ta nii kaval polegi. Näe, poisid kevadest saadik jooksus, aga ei kedagi . . . Püüa lõokest taeva alt . . . Ähvardavad surma ja kõigega, aga kätte ei saa, muheles. — Leiaks ehk nõu nüüd viljakesegagi, kui ainult jätkuks üksmeelt selle asja aja-

miseks . . . Tuleb vist jälle paotama hakata nagu kevadel, muidu teevad paljaks, issanda lagedaks kohe . . . Nende ettekirjutustega elaks koer, aga mitte tööinimene!

— Kuidas sa paotad rukkihakke? kahtles Kustas.

Andres vaikis, uurides mehi, ütles viimaks:

— Meil oli Toomaga see nõu, tead, et veaksime öösi salaja sisse ja lööksime enne mõned rehed käsitsi maha kui masin külas . . . See nagu vana õpitud amet. Kui ta muud ei anna, siis talve leivakese endale ikka . . .

— Seda võib katsuda.

— Aga kui neil on hakid loetud või kuidagi, kõhkles Peep.

— Ehe-ehe, häda ajab härja kaevu . . . Võtame igast hakist paar vihku, kui muidu ei saa, kes seda märkab . . . Varastame oma põllult nagu võõrad, kesse siis! Las pärast loevad, hakid on alles ja masinast käib läbi . . .

Mehed arutasid selle kava põhjalikult läbi. Sügav pimedus kattis juba maad, kui Perametsa peremees viimaks lahkus. Ning kuna juhtus olema parajasti pilves öö, siis asuti kohe asja kallale. Perametsalt, Orult, Kitselt, Kirepilt ja teistestki taludest sõideti enne kesköөd laiade raamidega varustatud vankritel rukkiväljadele ja laoti peale kõrged koormad nagu tornid, mis veeresid vaikselt rehealustesse. Et seal hulgas mõne agarama külamehe koormasse sattus vihk või teine rukist ka mõisa hakkidest, mis asusid samas naabruses, kes sellele vaatas. Vastu hommikut küdesid juba lõginal reheahjud, ülejärgneval ööl käis kogu külas salajane rehepeks. Tolmus ning rehepalavuses mütsusid vihud

vastu pinki ja välkusid rehad niisama vilkalt nagu kunagi muiste. Õled seoti kubudesse ja hangutati lakka, maeti heinte alla koguni, ning terad rändasid niisama vaikselt ja salaja metsa või heinaküünidesse, nagu värske vili põllult rännanud rehtedesse. Keegi ei kuulnud väljaspool küla sest vähimatki, keegi polnud midagi näinud. Ainult jutt kandus ümbruskonda, et Mustiküla meestel ei olevat tänavu ruttugi masinaga.

— — —

Sügis aga arenes ja süvenes üha. Kus alles hiljuti olid lokanud viljaväljad, tuules lainetades ja õõtsudes nagu kollased järved, sinna tekkisid nüüd kuhilad, aunad, hakid, nabrad ja rõugud. Kõikjal käis täie hooga viljakoristamine. Ning igal hommikul päike jäi hiljemaks tõusma, igal keskpäeval vaatas ta madalamalt ja jahedamalt, õhtuti aga loojus nii varakult, et põllul töötajatele tundus, nagu oleks lõigatud ära suur tükk tööpäeva otsast, nagu jääks palju tegemata varajase pimenemise tõttu.

Möödus üksikuid päevi, mil hommikust õhtuni tibas peent vihma nagu niiti, mil maa ja metsad olid maetud sondu ja pilveauru, nii et ei paistnud külasse kaugemaid viljarõukegi. Ent siis tuli taas teisi, mil üle madala päikese lendasid kiirelt pilverünkad kohutatud tuvikarjana, tuul ulgus ja hundas ning puudelt rabenes juba üksikuid koltunud lehti, langedes porri ja luitunud rohtu nagu rebitud paberilipakad. Sekka vahel juhtus vaikseid ning säravaid ilmugi. Päike kuldas valminud vilju ning kõrrevälju, kus kiikusid pikad ämblikuvõrgud, tõmmatud nagu köied ühest põllu äärest teise, pannes virvendama silmad, mis nagu leinates taga kurtsid suve soo-

just ja rõkatavat rohelust. Hein aedade ääres ja tanumil vajus ligi maad, varisenud lehtedest kogunesid lademed puude alla, mida keerutas tuul, ning märg muld hakkas lehkama kõdunemisest, kaost, mädanemisest, kõige uhkuse lõpust.

Ühel säärasel päikeselisel sügispäeval, mil taevas on nagu üksainus suur sinendav võlv, maa aga nukralt koltuv ja täis kaduva lehka, algas mõisa rehes rukkipeks. Masin oli üles seatud avarasse, savipõrandaga rehealusesse, katel susises ja turtsus kõrvalruumis, neelates vett ja puid, keerutades rattaid ja võlle ning ajades tossu torudest ja korstnastki, nagu oleks keegi järelejätmata pahvinud määratut piipu.

Peksumasina punastel külgedel sibasid vilkalt ringi rattad, plaksusid rihmajätkud. Sealsamas kõrval välkusid töötajate hangud ja rehad. Uudserukki peksu avapäevale oli koondatud peaaegu kogu mõisa töövägi. Uudishimulistena vaatasid seda pealt ka härraste teenijaist need, kel jätkus vaba aega, ning mõningad sakslased, kes olid jäänud veel mõisasse. Karjuti ja kilgati, masin hundas ja möirgas, süües aplalt laialitõmmatud vihke, mida kaks naist vahetpidamata heitsid ta teraskurku. Koorem koorma järele aina lendas läbi masinakere. Ühte otsa puistus laiadelt kämmalrehadelt sasipõhk, teises jooksid sorinal kotti rasked, vahakad terad nagu värske mesi, mis kallates samuti katkematult venib. Ümber masina aga ja kogu rehealuses lendles peeni ohakaid, aganaid ja kuivi rohuliblekesi kui udusulgi, segunedes paksu ja raske tolmuga, mis langes masinale, riistadele, inimestele, muutes kõik ühtlaselt halliks ja tuhmiks, isegi õhu, milles tiirlesid sasikandjad, aganakoristajad ja viljahangutajad ning millesse aeg-ajalt

eksis mõni üksik terajahti pidav kana või kukkki või vingahtas järsku heledalt hoobi vastu külgi saanud moonanaise põrsas, kes kippus end lubamatult nuumama mahavarisenud terahunnikust rehealuse esivärava läheduses.

Puhtaid, värskeid teri veeti masina juurest kuivatusse plaanvankril. Neid tuli aga nii rohkesti, et aegajalt jäid pikad kotid virna masina otsa taha, nii et tuli neid hoolikalt valvata. Sellele usaldustööle oli kutsutud lombak metsavaht, kellest nagunii mujal poleks olnud suurt tulu, kes siin aga tiirles ja käratses päris peremeheliku valjusega, pidades silmas iga pihutäit, mis masinast saabus. Temast vähe eemal, teises otsas oli põhukandjate eestegijaks Toode Miina. Kui koorma ettelaskmisel töös ajuti vahe tekkis, visati üle masinaulgumise ja tolmu üksteisega nalja ja juttu ning nokitigi vastastikku, sest rehepeks hulga rahva osavõtul on tavaliselt lõbusamaid ja tujuküllasemaid sügistöid. Vahetevahel ilmus masinistki tööliste juurde, pigistas oma õliste kätega mõnd nägusamat mõisapiigat ning — siis oli kila ja kära kogu rehealune täis. Naised turtsusid ning mehed õpetasid, kuidas kedagi kergemini põhkudesse viia.

— Sasmin, näe Toode Miina ootab nagu kana kukke, suled kohevil! hõigati kuskilt järsku läbi kolina ja hundamise.

— Ei sel pole aega, valvab mõisa vara nagu vanakuri hinge, naljatleti teisalt vastu. Ja jälle välkusid hangud, kõlksusid rehad.

Keegi poistest aga oli vahepeal juba Miina kinni haaranud ja keerutas teda põhus. Teised kandjad sumasid naljatades õlgi vähkrejatele otsa, naerdi ja karjuti.

Hullajad jäid juba mitmeks minutiks tööst eemale, masina otsa alla tekkis ummistus.

Seda märkas järsku Sasmin, silmapilk liipas ta ligi ja kihutas hullajad tööle.

— Nihuke naine, nagu lirva, igaühega kohe põhkudesse! viskas ta halvustavalt Miinale, kes end punetades ja õhetades püsti ajas ning kohendas natuke häbelikult.

— Poisid, viige uuesti, vanamehel süda sügeleb, naljatati koorma taga.

— Ja mis see õige sinu asi on, kellega mina . . . turtsus Miina vastu.

— Küll selgub peagi, kas on või mitte, urises metsavaht tagasi terakottide juurde lombates, puredes hamba all üksikut kuiva iva.

Pisut enne lõunatundi poetas Miina end Sasmini juurde, küsides:

— Tuled lõunaks meile kah või?

— Saan prii lobi mõisa köögist, pole moonakatega asja, vastas lombak kõrgilt.

— Mine, jookse tolle tüdrukupirtsu sabas nagu poisike! Või mina sind õige paluma, loll! kähises Miina ja asus vihast eretades uuesti tööle.

Niipea kui puhus lõunavile ja pikkamööda rauges masina ühetooniline hundamine, klõbin ja plagin, tormasid töötajad igaüks omale poole laiali. Sasmin sidus viljakotid hoolikalt kinni, käsutas katlapoisi vahtima, et sead ei pääseks rehealusesse neid lõhkuma, ja — kõmpis siis ise pikka ning mõõdetud sammul otse üle avara õue, mida piirasid mitmest küljest väljavenitatud mõisahooned, härrastemaja köögi poole. Madal päike mängles ta harvades habemetüügastes, soojendades õrnalt; tine, sügisjahedusest kõvakstõmbunud rohi kru-

dises ta jalge all, ning metsavaht, vaatamata oma vigasusele, otse kiheles meeleheast ja eluröõmust.

Sasmin kiipas laiast trepist vapralt üles, tõukas ukse lahti ning seisiski silm silma vastu Kadriga ja teise köögitüdrukuga, kes parajasti korraldasid sööke lauale. Seal oli auravat lihasuppi, praetud lambakintsu, salatit ja mitmesugust magusat maiustuseks, nii et metsavahi keelealune tõmbus märjaks ja ta üllatudes ütles:

— On see laadung kõik minu jaoks, Kadri?

— Ikka, ikka, metsavahisaks, naeris tüdruk laiu hambaid välgutades. — Kes teeb nii rasket ja vastutusrikast tööd, peab ka raskelt sööma!

— Üleliigne söömine, see teeb laisaks ja lolliks . . . Ajan veel kotid segi, vaat mis! mügises metsavaht silmakirjalikult, endal juba neelud kurgus uhketest lõhnadest, mis tõusid koos aurukaartega laualt.

— Nojah, pidid tulema siia lõunale veel kirjutaja ja sakslaste revidentki . . . Aga noh, kui oled esimene, siis muudkui hakka pihta! Ja Kadri tõstis magusasti aurava kausi värskekapsa suppi Sasmini ette.

See kolistas taldriku, nugade ja kahvlitega, püüdes hoida küünarnukke eemale valgest laudlinast, sest ta polnud kuigi kodus kaetud laua taga söömises, ning pealegi kartis ta määrida midagi oma tolmuste kätega.

— Sest pesust nüüd tööinimese lauale, vihjas kergelt.

Vinnas siis kausist taldrikule paar kopatäit tulist leent ja asus isukalt lürpima, sihtides ise silmadega tüdrukut, kes heledas päikeselaigus seistes näis nii värske, priske ja küps nagu õun.

Peagi väljus teine tüdruk kandamitega härraste elu-

ruumide poole ning nad jäid kahekesi avarasse, valgesse kööki.

— Mis sa, Kadri, nii mõttes täna? algas metsavaht juttu.

— Või's mul muredest puudu! Näe, isegi kinni ähvardasid panna, toetus Kadri nõudepesu laua servale.

— Seda nüüd nii südamesse! Mis möödas, see olgu unustatud. Jah, kui ma sind siin nii kõrvalt vaatan praegu, siis sa näid kohe nagu teise inimesena kui kevadel, tähendas kiitvalt pead noogutades.

— Eks sügis tee inimesedki küpseks ja rahulikuks, möönas Kadri.

— Sügis kah, ja . . . Teised ilmad, teised ajad, võib-olla teised mõttedki peas? uuris mees.

— Vahest nii, vahest naa! Teab siin enam mõtelda või olla, õhkas tüdruk kavalalt. Teda kihutas täna vaid kirg kuulda metsavahilt otsekoheselt, palju see teab tema vahekorrast Ainiga. Tõe jälile saamiseks oli ta eneses otsustanud mängida nukrat heasüdamlikkust vana lombaku vastu, et õhutada temas lootusi ja meelitada seega välja vajalikke sõnu.

Sasmin aga rüüpis pahaaimamata suppi, puhus ja matsutas suud, lõpuks pani lusika kõlinal lauale ning ütles mõtlikult:

— Kuidas seda nüüd ütelda või mis . . . Aga kui sa Kadri nüüd teised purjed oled peale tõmmanud ja minu peale ka kui inimese peale vaatad jälle, siis . . . vahest mäletad ehk, mis ma sulle korra kevadel suure tule ja valuga pajatasin seal rehe taga? Ehk saaksime selle asjagi üle nüüd ilusasti edasi kõnelda?

— Vaata, kui tore sa oled, ei kardagi enam seda, seda . . . jooksikut? Alles hiljuti veel tahtsid minust

teha ööhulguse, kes temaga . . . lõi tüdruk silmad maha juttu katkestades.

Metsavaht köhatas piinlikult:

— Mis sa nüüd ikka sellest! Hobune, vaata, komistab oma neljal jalal vahel, miks ei võiks eksida siis meiesugune! Kui nüüd päris puhtast südamest ütelda, Kadri, siis ma niisama kiusu pärast . . . Ega mina näinudki, kes seal oli . . . Kui sa nüüd aga jälle naa teistmoodi, siis unustan ära kohe kõik selle supi, kui aga tahad? Äh? Ja tead, mis veel, härra lubas mulle metsavahikoha päriseks, kui vaatan kõik hästi järele. . . Saad aru, mul oli vaja lihtsalt . . .

— Teha mulle häbi ja tüli, oi Sasmin, sa oled õel mees! tõsines tüdruk.

— Andku issand ise andeks, egas ma sulle! Kõik tolle jooksiku ja punase Kirepi poisi pärast!

— Söö siis nüüd, tõstis Kadri ta ette lihakamaka ja peedisalatit.

— Aitüma, aitüma! Mis sest söögist enam või... hoopis teised mõtted. Süda hakkab kohe hüppama sees. Kas tead, Kadri, kui oled tolle suli unustanud ja jälle saanud, noh . . . korralikuks inimeseks, tulen sulle kohe paugupealt uuesti kosja!

Kadri juhtis pilgu kõrvale, vaatas aknast välja.

— Näe, moonanaised juba lähevad, ütles mõttes. Kuid siis kohe endisele jutule tagasi hüpates: — Aga te ju koledad vihavaenlased, ta võib su maha lüüa, hirmutas.

— Mis asja! Ei julge too sell oma nina enam külasse pistagi. Olevat hoopis kuskile mere taha, välismaale pagenud, nagu räägib parun . . . tõendas Sasmin.

— Ah või kohe mere taha välismaale? kordas Kadri.

— Jah. Ja jättis sinu nagu linnukese maha, nisuke hulgus! Ons see kellegi mehe tegu, Kadri?

Kadri pidi naerma turtsatama, kuid surus hambad kokku, vahtis õue, kus murul vallatlesid kaks mõisaomaniku väikest valget tõukoerakest, ja ütles:

— Igal mehel omad teod!

— No mina niimoodi juba ei petaks noort tüdrukut. Minu süda ei lubaks kohe. Usu, Kadri, olen aus ja hea inimene, lõikas liha ja toppis seda ahnelt suhu. Temas hakkasid ristlema kavatsused määratu jõu ja kiirusega. Järsku tundis ta end nii noore ja terve mehena, nagu oleks elu alles algamas. Tõusis püsti, tänas südamlikult ja lisas veel uksel:

— Keeta sa oskad ja südamekest sul on, Kadri. Väärid just säärast tublit meest nagu mina. Einoh, kui juba mina ja sina, siis . . .

— Siis hakkavad konnad krooksuma, naeris Kadri täiest suust, meenutades metsavahile ta kevadist juttu.

— Kas või seda, kas laulgu või varesed ööbikutena, hüüdis lävelt ja kõndis jalga kangena ees ajades trepist alla. Kogu õhtupooliku käratses ta uhkelt, üleolevalt ja lärmakalt töö juures, nagu oleks saanud järsku mõisa kaasomanikuks. Kadri aga jäi segaselt talle järele vahtima. Väike mäng oli võtnud halva pöörde. Ta kartis, värisedes tasakesi mõtte ees, mis sünnib edasi, sest silmapilgul ei osanud ta kuidagi eemaldada enesest metsavahti sääraselt, et poleks teda pahandanud. Istus kaua mõttes ja ohkas nõusid kuivatades.

Metsavaht aga otsis peagi töö juures üles Miina ja

teatas naisele valju, peaegu pühalikult, nii et võisid isegi lähemalseisjad, kes tahtsid, kuulda ta juttu:

— Ära sina, Miina, arva, et kui sina siin poistega põhus käid või hullad, et mul hale on! Tõmba aga takka! Mina ei räägi enese pärast, ainult et töö läheks edasi . . . Jah, mina mees igalpool kosilane, naeris paljutähendavalt.

— Sihuke alatu seelikuküitt, siga kohe! turtsus naine, kuid asus siis vihaga töö kallale ja hangutas õlgi kogu õhtupooliku nagu tugev mees.

Masin aga hundas, terad sorisesid kottidesse ja metsavaht mügistas nooruslikus tuhinas naerda, nii et aeg-ajalt silmad niiskusid. Patsutas kotte ja hirnus üle avara rehe:

— Tera nagu sarve, õnne nagu merd! Hei, masinist, auru juurde, sada kraadi!

Inimesed imetlesid Sasmini head tuju ja rõõmsat meelt, mis oli üsna haruldane. Ent Sasminil oli põhjust rõõmustleda: ta arvas oma õnnelillekese õitsevat sügisel, pulmapilli puhuvat viinakuul.

KÄTTEMAKS

Järjest paljamaks jäid põllud, nagu oleks neid kistud hoolimatult alasti, ja järjest vingemalt hakkasid puhuma sügisesed tuuled, tulles kord loodest, kord põhjast või edelastki ja kandes enesega üha pilvi, mis puistasid rasket, külma vihma nagu kruusaterakesi.

Mets kolletas ja varistas lehti, maa tõmbus halliks, siniseks ja näotuks. Kanarbikki oli kustutanud oma hilised õied ja seemneristikhein jalal surnud, kõigutades puhangutes oma mustendavaid päid nukralt, mahajäetult. Alustati künde ja kartulivõtmist, mis arenes pikka, uniselt, sest päevad olid järsku tõmbunud imelühikeseks nagu kukesammud, ja aeg-ajalt segasid väliseid töid vihmavalingud või käredad hommikukülmadki. Elu hakkas üldse jälle tõmbuma majadesse, taredesse, ning ikka üksikumalt, lootusetumalt huilgasid tuuled ja peksid vihmad külma, porist maad.

Ühel säärasel sügisvilul ja tuulisel päeval toodi mõisa kööki Perametsa Kadrile kirjake. Toojaks oli keegi poisike Mustikülast, kes oskas enne kaduda, kui Kadri suutis ringi vaadata, kuidas väikesele käskjalale tasuda ta jooksuvaeva. Nii siis sööstis Kadri õhinal oma tillukesse kambrikesse ja luges neljakandiliselt kokku-

keeratud paberitükilt tuttava käekirjaga sõnu, otse neelas neid, lüües kergelt värisema ärevusest, siis õhetama ja lõkendama nagu puhkev nelgiõis.

Kirjutas Ain üle hulga aja, teatades, et samal õhtul ootab tüdrukut mõisa õlekuhjade juures, teenijatemaja ja rehe vahel. Ta arvas nüüd jälle võivat jääda kodumaile, sest nagu kuulnud väljas, peetavat tõenäoliseks sakslaste peatset lahkumist maalt. Neil olevat kodumaal tekkinud sisemisigi raskusi peale kaotatud lahingute rinnetel.

Kadri süda hüppas rõõmust. Nii meeleldi oleks ta joosnud praegu igale vastutulijale kuulutama rõõmusõnumeid, kuid ta surus hambad kokku, manas näole ükskõikse ilme ja läks uuesti oma igapäevaste askelduste juurde, nagu poleks juhtunud midagi erilist. Ainult ta silmis põles vilgas tuluke ja naeru lõkatas ta suust sagedamini kui tavaliselt viimastel kuudel. Nüüd oli tal ometi selge, kuidas kohelda metsavahti, kui see peaks taas tulema jutule.

Ruttu hakkas ta valmistuma hoopis teissuguseks vastuvõtuks. Vedas oma tuppa paar pakk-kasti ja sulges nendega tee vooditagusesse nurka, arvates sinna peita võivat oma armsama, kui sel nüüd peaks tahtmist olema varjata end tema juures mõisas. Sääraseis askeldusis ja igapäevases talituses kadus õhtupoolik nagu lennates ja Kadri ei märganud, kui oli juba käes sügav videvik ja laskus tuuline, vilu ning vinge öö.

Ta oli korraldanud õhtulise härrastele ning pugenud varemalt oma tuppa, et riietuda soojemalt väljaminekuks, kui korraga hoogsalt klopiti ta kambri uksele ja pimedast esikust rühkis rasvaküünlast valgustatud tuppa — ei keegi muu kui metsavaht Sasmin, pühapäevane

ülikond seljas, püss uhkelt üle õla, kübar surutud kuklasse, nägu õhetav joodud viinast.

— Tere mõrsja, ütles ta kätt pakkudes.

Kadri võttis tervituse vastu, kuid ta selga mööda hakkasid jooksma nagu suured haraliste jalgadega sipelgad, ta silmalaud tõmblesid närvlikult, kui ta küsis:

— Mis selle metsavahi siis õige säärase tormi ja pimedusega on välja ajanud? Kas jälle talukoha jahil või?

Sasmin muheles, toetus järile väikese, linatatud laua ääres, kergitas kaabulottigi, nii et ta harvad koltunud juuksekarvad jäid püsti kui harjased, mügises naerda ja lällutas siis vastu laulusalmiga:

— Ehk küll torm ja maru möllab hirmsasti,
Siiski ma su juurde jõuan armsasti . . .

— Või's kohe minu pärast, ja täna, kibeles Kadri, toetudes hetkeks teisel pool lauda asetseva kitsa voodi servale, piiludes ise ikka ühe silmaga aknasse ja kuulatades tuule paisuvat ulgumist katuseungastes, korstnas, majanurkade ümber.

— Nii jah kohe, kiitis metsavaht. — Sügisene aeg, tuleb kõik lillekesed saju ja tormi eest varjule viia, ära korjata . . . Ja sina mul see uhkem õieke oledki, Kadri, asetas ta kõvera jala üle põlve, tõmbas taskust sigari, mis oli sakslastelt vahetatud pekitüki vastu, pani sellele tule otsa ning asus pahvima suitsu, nii et tuba varsti tõmbus kibedasse sinisesse vinasse ja Kadri oli sunnitud tähendama:

— See nagu sakslaste lämmastav gaas kohe!

— Kus suitsu, seal tuld, Kadrike, kinnitas metsavaht. — Otsekoheselt ütelda, tulin sulle kosja. Ju siis peab ikka mehel olema peenem kosjasuitski . . .

— Või tulid kosja? värahtas Kadri, silmis hirm. — Aga kuidas sa's nüüd seesugusele mõttele . . .?

— Ega kedagi, ütlesid ise, et aeg muudab igaühe meele . . . Ja siis ma, näe, tibuke, mõtlesin, et ehk võtad jutule . . . Näe, kosjaviingi on kaasas, kobas taskust mingi tumeda vedelikuga täidetud pudeli, asetas selle kolksudes lauale.

— Aga Sasmin, paljugi, mis ütlesin! Ega ma's mõtelnud oma meelt! Mõtlesin, et vahest sina oled muutunud ja mõistlikumaks läinud.

— Mis sina minu meelest, see sinutagi selge, rehmas vana metsavaht laialt käega, vajudes pooliti lauale.

Kadri piinles, vahtis laelaudu, keerutas pihus rätikunarmaid, mis teda nagu põletasid, meenutades iga hetk väljamineku vajadust. Ta ei teadnud, mida õieti pidi ütlema lombakule, kuidas sest vabaneda. Aga kui metsavaht ikka kodusemaks muutus, kui ta juba viinagi pakkus ja kaupade kindlakstegemisest rääkis nagu mullikaostmisel ning pulmadest, mis pidid tema arvates järgnema mardipäeval, sai Kadri enesest korraga võitu, tõsines, tõmbas sügavasti hinge, tõusis ja ütles:

— Kuule, Sasmin, sa oled ju vana ja vigane . . . Mina aga noor tüdruk, kas sa sellele ei mõtle kah?

— Ja mis siis sellest? Minul on raha ja talu, sinul aga mitte kui lambatallegi, joome liigud ära!

— Ei, seda ma'i tee. Võiksid olla mulle isaks või onuks, aga meheks mitte kunagi, katkestas Kadri järsult metsavahi kauplemise.

— Ah, sa siis ei tulegi mulle? tõusis metsavaht vihastudes.

— Ei tule ega pole mõtelnudki kunagi tulla!

— Sa madu! hüüdis mees. — Ah's petsid mind

ainult, vedasid ninapidi nagu närakat, koerakutsikat, ägestus veelgi.

— Pole mina sind kutsunud ega meelitanud, jooksed ise nagu isapeni minu järele igal pool, mul päris häbi ja paha vahel . . .

— Või mina sinu isapeni, sinu järele joosnud . . . Ise oled sa nagu mõni . . . mõni . . . Aeleb kaabakatega ringi ööd läbi teab kus metsaküünides . . . vaat seda, vaat tampi oleks sulle tarvis! tungis Sasmin talle lähedale ja raputas oma karvaseid rusikaid, nii et tüdrukut haaras hirm.

— Ma karjun appi, Sasmin, kui sa kohe ei kao mu toast! ähvardas Kadri uksele lähenedes.

— Karju, lõkats, lõuga! Või mina tema isapeni... Tule teist veel nagu armu pärast häbist päästma . . . Säärane autu lipakas, ja tema veel lõugab muudkui! kargas metsavaht talle teele ette. — Ah, et tahad jälle aelema joosta kuskile? Nujah, misjaoks need vatid siis seljas! ägenes purjus metsavaht üha rohkem. — Või's juba jälle, haaras iseenese vihasööstis tekkinud salamõttest kinni. — Ma annan su üles, lasen raudu panna nagu hobusevarga . . . kisas sülje pritsides teisele vastu nägu. — Vatid maha, ma tahan näha! käratas järsku ja haaras hirmsas armukadedushoos tüdruku riietest kinni.

— Kasi välja! karjus see vastu, vabastades end silmapilkselt pöörastunud mehe kätest, tõugates ta peaaegu abitult nurka nagu takukoonla.

— Ei lähe! taarus metsavaht. — Kisun puruks su hilbud, tükkideks kisun su hilbud ja su enesegi, sina sivvusugu . . . Kui mina sind ei saa, ei pea ka keegi teine saama . . . Katsu sa jalga tõsta siit toast! kippus uuesti kallale.

— Käed küljest! ja tüdrukult langes esimene hoop Sasminile otse lagipähe, nii et ta veidi tuikus ja vaarus jalul. Tüdrukki oli kaotanud rahu ja meelekindluse lõplikult.

— Kurat, ma tahan näha, siin nagu meestega koos! haaras pudeli laualt ja keerutas sellega enese ümber, ühes käes poolpõlenud sigar, teises sogane viinapudel. Kuid Kadri oli tugev tüdruk ja Sasmin vigane, kehva kehaga mees. Enne kui ta sai mahti koguda end uueks pealetungiks ja seada jalad kindlalt põrandale, tundis järsku end õhku kergitatavat ja nagu poisikest visatavat ukse taha. Kolinal järgnesid pimedasse kotta ka pudel ja püss. Seestpoolt lukustati raginal uks.

— Näita sa veel oma nägu, lipakas! kirus metsavaht sisinal ukse taga nagu vihale ärritatud uss. — Ma sulle ehitan . . .

Ega Kadri saanudki end näidata. Luksus nuttes kummuli laual, silmad pihus. Äkilises vihasööstis oli ta küll jagu saanud vastikust kosilasest, kuid siis tuli järsku peale säärane meeleheitehoog, et ta osutus võimetuks end liigutama paigalt.

Seda kisa ja kära Kadri toast olid kuulnud nüüd juba ka teised naisteenijad, ning kui metsavaht end põrandalt üles ajas, kui ta kokku korjas oma asju, lükati vastastoa uks lahti ja lävele ilmudes naeris üks punapõsksetest tüdrukutest:

— Ei tea, mis see metsahärra siin pimedas maadleb?

— Tuhka sulle keele peale, saadana pesakond! vandus metsavaht, toppis pudeli taskusse, haaras laskeriista torupidi pihku ja vaarus tuulisesse öösse nagu pondunud, lõhkemisel vihapaise. Ta oli laetud häbi ja

vihaga nii, et osutus jõuetuks kaugemale minekuks kui mõisa õlekuhjadeni. Seal vajus ta ühe kuhja kõrvale, oigas peaaegu abitus vihas, haaras taskust pudeli ja kulistas sellest enesele kõrri terve hulga, võib-olla enam kui poole, sest pimeduse tõttu ei näinud ta isegi, palju jõi, et tahtnudki näha, tahtis vaid uputada häbi, koguda jõudu ja julgust kättemaksuks teotamise, petmise ning kõige selle eest, milles ta eneses praegu nii kurjalt süüdistas Perametsa Andrese tütart. Jäi sinna istuma nagu pakuots, pomises aeg-ajalt ja süütas uue sigari.

Tuul ulgus ja vingus, katused raksusid ja puud kohisesid võitlusmeeleolus tormi käes. Pimedus hõrenes ja tihenes, nii kuidas pilved katsid poolikut kuuketast, mis sõudis sügise tõttu juba kõrgel taevas.

Niipea kui joobnud metsavaht oli kadunud majast ja Kadri vähe rahunenud esimesest erutusest, haaras ta rätiku ümber pea ja lippas vastastuppa, kus ta suure häälega pistis kurtma ning kaebama, mismoodi lombak teda kosinud. Nuttes ja hädaldades seletas ta, et ei julgevat nüüd enam oma emagi külastama minna, sest kes teab, mis see metsaline võtab teha, kui peaks tõesti ootama väljas, nagu ähvardanud. Ent tüdrukutele tegi Kadri häda nalja. Nad kiitsid ta tugevaid käsi, ta rammu ja naersid viletsa lombaku üle, kes olevat nüüd ükskord ometi saanud paraja õpetuse. Nad lipsasid isegi välja pimedusse ja tulid tagasi rahustava teatega, et metsavahist, sest joobnud lombakast polevat enam jälgegi. — Mis teda ikka karta, ja kui Kadri nii väga ihaldab koju joosta, siis silgaku aga otse üle kõrrevälja nagu noor sälg, kes teda seal püüda jaksab: on käed tugevad, siis võtavad ka jalad.

Pikkamisi rahuneski Kadri, ootas ning võttis hoogu.

Kui kell juba kaheksa ligidale kippus ja öö lähenema hakkas, võttis ta end kokku, vedas villase rätiku üle näo ja ütles tüdrukutele, endal silmad kimelemas erutusest:

— Ma ikkagi lähen.

— Lase aga julgesti, ei siin ole karta kedagi, vastasid teised. Ning Kadri lipsas oigavate puude alla öösse, keerutas end õuemurul ringi, surus pea vastu tuult ja pistis jooksma. Kuigi mitte Mustiküla poole üle väljade, vaid otse õlekuhjade suunas, kus kössitas joobnud lombak.

Haavunud metsavaht oli vahepeal tühjaks kummutanud oma kosjaviina-pudeli, näris parajasti hõõguvat sigarijunni ja pidas aru iseenesega: kas minna mõisasse tagasi ja katsuda tüdruk läbi peksta või lombata koju, kobida oma koikusse — kuhu teda täna eriti miski ei meelitanud — kui ta järsku ühel kuuvalguse välgatusel, mis tekkis pilve praotumisest, silmas ähmaselt pooltuttavat naisekogu joostes tõttavat üle välja. Hoopis lähedalt ja püütavalt. Oleks ainult vaja olnud tõusta ja teha mõned pikad hüpped. Metsavaht katsuski seepärast end ajada jalule. Kuna aga joodud viin oli riisunud talt viimse jõunatukese, langes ta saamatult tagasi, vajudes sealjuures õlgedes lebavale püssile. Ta kissitas silmi, uuris pimeduses niipalju kui seletas joobnuna, lällutas midagi, haaras siis — veel kord teinud asjatu katse tõusmiseks — püssi, surus selle lae vastu palet ja — tulistas.

Samal hetkel kui kõmatas üle tuuleulgumise üksik pauk, kostis väljalt hele naise kiljatus ning — jooksja langes nagu niidetult maha.

— Said, kurrat, torises metsavaht kuuldavalt, kat-

sudes end ikka uuesti ja uuesti püsti upitada. Ent ta pea osutus sama raskeks kui tagakeha, ning taas vajus ta põhkudesse nagu urisev karu, kes raske haava tõttu võimetu põgenema. Ta peksis käte ja jalgadega enese ümber, oli täies märatsemishoos võimetust vihast, kui korraga ta kõrvale tekkis tume vari ja raksatas midagi. Metsavaht ei kuulnud ega näinud enam. Ta silmade ees lõid lagipead tabanud hoobist tantsima punalillad rattad nagu värvilised kuud, liigutused taltusid ja — ta vajus järsku oimetult õlekuhja äärde oma pudeli kõrvale, mütsi lennates eemale, sigarijunni varisedes põhkudesse . . .

Koerad pahvatasid haukuma mõisahoonete vahel, ning üle konarliku välja lippas hõlmade lehvides tuules pikk, tugev mehekogu, tormates otse pajuvõssa kasvanud sügava põllukraavi poole.

Terve see vahejuhtum oli arenenud mõne sekundi jooksul. Ning kui mõisamajadest inimesed püssipaugu ja koertelarina peale välja ilmusid, kui esimestena aedadele ning juurviljapeenardele jooksid mõningad saksa sõjaväelastest mõisakaitsjad — keda tuulest kantud kaja algul juhtis valesuunda, härrastemaja poole, õunaaia serva — kui nad lagedale jõudsid ja otsima hakkasid, lõid äkki õlekuhjade juurest üles vägevad, kohutavalt laiad leegid, valgustades kogu ümbrust õudse kollaka kumaga.

— Tuli lahti, tuli! karjuti mitmelt poolt korraga.

Mõisainimestest need, kes veel polnud voodisse pugenud, vedasid kiiruga riided ümber ja tormasid välja. Neid tuli moonamajadest, teenijate elamust ja lõpuks härrastehoonestki. Kõige esimestena jõudsid tulikahjukohale sõjaväelased. Kuid palja käsi. Ja kuiv õlekuhi

põles juba nagu määratu tulelont, sellele ei saadud liginedagi. Hirmsa vuhina ning vingumisega lõid leegid mööda kuhjakülgi üles, haarates järjest kõrgemalt ja kõrgemalt ning koos suitsusammastega lennutas tugev tuul terved sületäied põlevat põhku järgmistele kuhjadele, mis asetsesid alla tuule nagu määratud linnud, hakates silmapilkselt esimese eeskujul lehvitama oma tuliseid tiibu. Enne veel kui saadi mõteldagi, mida ette võtta, põles juba kolmas ja neljaski kuhi . . . Üksainus suur tulemeri kerkis vastu mustavat sügistaevast, paindus alla puhangutes ja vajus looka teenijatemaja ning aitade üle, kus kutsuvalt ootasid pärituult kuivad, sorakile kistud laastukatused nagu lõkkepeerud.

Inimesed karjusid ja jooksid edasi-tagasi segaselt, inimesed ulgusid tuiskava tuulega võidu ja vandusid, halasid, nutsid. Mõningad neist olid tulnud poolpaljalt välja, hüpeldes harakatena ümber lõõmavate kuhjade, teised mässisid end öõjaheduses palitutesse ja kasukatesse, oskamata midagi kuskilt haarata või kuhugi käsi külge lüüa. See kõik oli tulnud nii järsku ja ootamata, nagu oleks lõhkenud õhust visatud pomm keset uniselt tukkuvaid maju. Senikaua kui tööjuhatajad ja härrasrahvas toibus ning välja sai, oli tuli roninud juba viimaste kuhjade külge, mis asusid otse vastu hooneid. Härrastemaja aknad läikisid tulest ja selle trepile kogunenud ehmatatud elanikkonnast sirutas vana parun ainukese aru mittekaotanud inimesena käed toruks ümber suu, karjudes vahetpidamata kähinal kord saksa, kord eesti keeles:

— Tooge pritsid välja! Tooge pritsid välja!

Kuid mis oleks siin suutnud aidata enam paar väi-

kest käsipritsi? Ja kellel oli aega mõteldagi nende otsimisele kuskilt tõllakuuri pimedast nurgast. Igaüks ruttas peale esimest heitumist ja kahja päästma oma varanatukest, sest kogu mõisa hooned seisid alla tuule, haaratavad hirmsale tulemöllule. Ning juba lõõmasidki aitade ja teenijatemaja katused nagu õlisse kastetud närtsud, hooned isegi haarasid tuld, tuul õõtsus leeke ikka laiemaks, haaravamaks, kurjemaks . . .

Seda õudselt arenevat loodusjõudude mängu vahtis Kirepi Ain pajuvõsade vahelt kraavipervelt suuril, kohkunud silmil. Saabudes läbi võserikkude ja padrikute õhtuks Mäemõisa ligidusse, oli ta varsti peale pimeduse laskumist hiilinud kuhjade juurde ja peitnud end ühte vahemisse neist, et mitte olla juhuslikule silmale tarbetuks nägemisväärsuseks. Ta ei aimanud midagi sellest, mis arenes tol õhtul teenijatemajas Kadri ja metsavahi vahel. Kuid tal läks peagi ootamisest aeg igavaks ja teda hakkas piinama kahtlus, kas ta pole teinud viga nii süli ja suisa joostes oma verivaenlase ligidusse. See kahtlus ajas ta välja peidukohast, pani luusima õlekuhjade vahel. Ning seal siis ta oligi järsku kuulnud koperdamist, pominat, kahtlasi hääli. Enne veel kui ta jõudis veenduda, kes häälitses või millega oli tegu teisel pool kuhja, kõmatas korraga pauk. Ain haaras enesekaitsevaistust juhituna teiba maast ja tormas välja kuhja tagant. Tol hetkel tal polnud mingit aimu, kellega ta seisab silm silma vastu või mis tal tuleks teha. Tundis vaid, et kui keegi peaks viibima hädaohtlikus läheduses, kui see keegi peaks ähvardama ta pagemist, siis peab ta tegutsema, enne kui suudetakse jõuda temast ette. Ja nii oli ta tõstnudki oma teiba ning keerutanud tugeva hoobi pähe küürutavale kogule, kes paistis talle

silmapilgul püssi käest ärapaneva mehena. Siis oli ta joosnud, joosnud nagu meeletu, et jõuda eemale kõigest, eemale inimestest, keda veelgi võis kuhjade juures viibida, nagu otsustas mitmetooniliste häälitsuste järgi, mis ta kõrv kinni püüdnud tuulepuhangute vaheajal.

Võib-olla oleks ta üheainsa söömuga lipanud kohe metsa, varjavasse, armsasse Mustipallu, mille äär kumas vaevalt poole kilomeetri kaugusel, võib-olla oleks jooksul tekkinud hirmuhoog kihutanud teda veelgi kaugemale — kui teda äkki poleks tabanud imelik tundmus, nagu oleks teda tagant valgustatud helgiheitjatega, sest kummaliselt heledaks ja valgeks muutus korraga ümbrus. Ning poolsegasena, tegutsedes hirmu ja harjumuse mõjul, tundes end olevat nagu lahingolukorras, kus vihisevad kuulid ja vaenlase raketid ning helgiheitjad otsivad halastamatult elavaid märklaudu — hüppas ta kraavi, surudes end rinnuli selle pervele. Hüppas ja vaatas kohe tagasi nagu sõdur, kel tarvis teada, kas peab tulistama jälitajaid või põgenema uuesti. Ja siis venisidki ta silmad üllatusest pärani, ta jäi juhmina vahtima: taga lõõmas määratu, võimas tulemeri, kerkisid ja vajusid leegid, valgustades kogu mõisat nagu tohutu tõrvikuga.

Ain ei tajunud järsku midagi. Hingeldas, pühkides varrukaga higi laubalt, põskedelt ja silmaaukudestki, kuhu seda oli kogunenud raskel, hirmusegasel jooksul niivõrd, et kippus segama nägemist, vähemalt tundis Ain seda silmapilgul nii. Ent mida kauem ta vahtis paisuvat tulemerd oma ohutust peidukohast, mida selgemaks kujunes tas ülevaade olukorrast seljataga — seda segasemaks ta läks. Mis oli siis õieti juhtunud õlekuhjade juures, seal võimsas tulepesas? Viimased minutid

olid möödunud nagu unenäos. Aga siis järsku kerkis ta silme ette löödud küürutaja hõõguv suitsuots. Seda mäletas ta lõpuks isegi täitsa selgesti. Ning tas kihvatas kahjurõõm, mida segas vaid teadmatus hoobisaanu saatusest. Kuid praeguses olukorras ei võinud ta enesele teha sest südametunnistust vaevavat küsimust. Tundis eneses kerkivat isegi teatud uhkust, et oli siiski pääsnud, vaatamata meelehärmile, mis sünnitas Kadri tulematajäämine.

Surus end kummuli vastu kraaviperve ning jälgis mõnuga arenevat, ikka haaravamaks muutuvat tulemängu. See oli nagu üksainus võimas, hõljuv, kuid siiski hävitav, tappev tants. Sädemete jõed, leekide sambad, tulelondid tõusid raginal vastu taevast. Põlesid õled, hooned ja puudki nende ümber, ning ikka kaugemalt haaras maad valgussõõr, ikka kohutavamalt kostis ragin ja praksumine, kuuldusid inimeste hädahüüded . . .

— Kõrbegu, kuradid, kõrbegu kõik, jooksis korraga mõttevälgatus läbi aju. — See on Kadri, vaesekese . . . ja minu, ja kogu rahva kannatuste eest. Kõikide eest, keda vaevanud ja tapnud mõisa! torkis kättemaksuhimuline mõte edasi. Et sealgi inimesed hädas viibisid, et sealgi tõusid tuuleulgumisega ja leekide mürinaga võidu kaebehelid — sellele Ain tol hetkel üldse ei saanud mõtelda.

Kui viimaks tuli mõisas juba nii suureks paisus, et kippus valgustama ta peidikutki, poetus ta kraavipõhja, asudes kummargil kaugemale rühkima nagu roimar, süütaja või tapja. Tal polnud sihti, kuhu minna, kuhu tõtata. Hoidus vaid kõrvale inimhäältest, sest neid hakkas nüüd kostma ka tee poolt: külarahvas rühkis appi tulehädalistele mõisas.

Mõisa aga põles juba üleni. Hoonete katustest lõid üksteise järele välja tulesambad, sarikad langesid raksudes sisse ja ikka uut ning paremat sööta haaras tuli. Ahnelt neelasid leegid isegi juba härrastemaja ning tuul paiskas tulekeeled aeg-ajalt üle põliste pärnade, kõrvetades neid nagu väeteid põõsaid. Kostis määratu hädakisa ja halamine: inimesed karjusid, loomad häälitsesid segiläbi . . .

Ent kõigest sellest vuhises üle võimsalt terav loodetuul, ja tuli tegi mühinal oma hävitustööd, härrandlikult lehvitades lakku öös.

Hommikuks ei olnud uhket Mäemõisat enam. Kõik eluhooned, karjalaudad ja tallid oli võtnud tuli. Ainult pikk üksikuna seisev rehi pealpool tuult sirutas nukralt oma vägevat kivikorstnat keset põlde ja aedu, mis olid põlenud ning mustad, söestunud. Ning halades liikusid moonanaised ahervarte vahel, vaadeldes kurvalt, kuid sealjuures nagu kurjaltki, kuis pealetulevas vihmahoos lõid tossama viimased tukid hoonetest, kus nad elanud aastaid, ja kuis tuul tuiskas tuhka laiali palupoolsetele põldudele, nagu oleks külvatud värsket kunstsõnnikut.

LÕIKEID VANAST PÄEVIKUST

Kolmapäeval, ... 1918.

Sündmused tormavad mööda nagu kihutaval karussellil . . . Ei jõua enam kõike õieti märkidagi ega meeles pidada. Iga päev toob niipalju uut ja ootamatut, et õhtuti pea kumiseb ja vahest veel hommikul tõusteski eelmise päeva kõned ning nägemised seisavad silmis.

Praegu on novembri lõpp, maa külmub ning igal lombikesel sinendab värske jää. Kui ta viimaks sulas ja kui veed lahti lõid — tulid sakslased, suurte vooridena veeres neid maale. Nüüd aga pole neid enam ühtegi. Nagu oleks Mäemõisa põlemine murdnud nende selgroo või nagu oleks marutuul mühinal käinud üle maa ja pühkinud nad välja. Vahel tundub isegi, et need olid nagu kurjad suvitajad, kes saabusid kevadel, tegid pahandusi, tallasid ja kiusasid meid suve läbi ainult selleks, et sügisel koos hanedega kaduda . . .

Aga ma tean, hoopis teised asjaolud, meist endist olenemata põhjused sundisid neid minema ning meid vabastama. See on ajalugu. Ja kui ma siia oma päevikulehtedele sirgeldan tühiseid ridu, siis ei taha ma kirju-

tada ajalugu, vaid rääkida ainult neist sündmustest, neist väikestest vahepalakestest, mida ma ise ning mida meie küla ja ümbrus on läbi elanud viimastel aegadel.

Ja kust peaksin ma siis õieti hakkama? Iga sündmus puudutas meid ühepalju, igale ootamatule nähtusele elasime kaasa peaaegu võrdselt. Ent üks oli siiski, mis liigutas ja vapustas meid hingepõhjani, rohkem kui kõik tänase päevani, mis tõi uue määratu elamuse. Ja olgu siis sellega avatud need leheküljed, kuhu suvel kartuse tõttu, et neid võidakse leida ja lugeda soovimata silma poolt, jäi nii palju tühja ruumi, valgeid lehekülgi, mainimata asju, rääkimata sõnu.

Kui põlvest põlve on midagi vihatud, kui isa on õpetanud poega või ema tütart ühest põlvest teise aina midagi põlgama — siis see viha ja põlgus paisub kunagi paratamatult nii suureks, et põlatu hävitamises seisab ülim võidurõõm ja kättemaksuihast vabanemine, lunastus. Sääärane lunastatu tundmus haaras mind jälgides, kuidas Mäemõisa uhked hooned lendasid suitsuks ja tulesammasteks vastu räbaldunud pilvedes sügistaevast. Leidus Mustikülas peresid, kust hädaldades ja kaevates tõtati appi mõisnikule ja mõisarahvale. Ent minu rõõmuks meie isa polnud seesuguste peremeeste hulgas. Ma ei tea, miks see mulle rõõmu tegi, ja kas üldse mõistlik ning viisakas on heameelt tunda teise hädast — kuid mina tundsin, nagu oleksin vabanenud painajast, nagu oleks kõrvaldatud terve koorem minult ja meilt kõigilt, kui hävis mõisa. Ning arvatavasti tundsid samuti isa ja ema. Vahtisime kõik kolmekesi painajalikku tulemöllu, silmad suunatud musta öösse, kuid mitte ühte haletsus- ega kaastundehüüet ei lipsatanud üle kellegi huulte. Ja kui Kitse Mart rühkides lähenes väravale, kui ta hõikas, et Kus-

tas, kas tuled ka, märkasin, kuidas isa silmad pöördusid enesesse, kuidas ta teeskles vastates:

— Ei tea, kes meilt see mineja õige? Endal selg haige, Peep poisike.

Me jäime oma õuele. Ning kuigi meis ei märatsenud otsekohe võidurõõm, siis vähemalt olime rahul, tundsime kergendust. Võib-olla oleksid meie tundmused olnud palju segasemad, kui oleksime ise pidanud kuidagi kaasa aitama mõisa hävimisele. Nüüd aga kergendas meid arvamus, nagu oleks kellegi poolt kõikide, terve mitme põlve ja meiegi eest kätte makstud. Ja eks kättemaksutunne ole ikka natuke magus?

Vastu hommikut aga rabasid meid teised elamused: tulikahjult tulijad tõid sõnumi, et mõisa väljalt, paarikümne sammu kaugusel õlekuhjadest oli leitud Perametsa Kadri laip koletu haavaga rinnus ja et õlekuhjade tuhahunnikust olid välja toodud metsavaht Sasmini maised jäänused, ta vanamoelise ühe toruga püssi raudosadki . . . Metsavaht põlenud ja lämbunud õlekuhja. See oli uudis, millest kaua rääkis kogu ümbruskond. Segavereline metsavaht, kes oma kõvera jalaga igale poole komberdas ja kellest rahva hulgas naljalt ei kuuldud räägitavat head sõna. Seepärast ei kahetsenudki teda keegi. Pigem parastati, sest kogu suve oli ta mänginud sakslaste ninameest ja olnud nagu hirmutiseks külale. Kui oleks Sasmini asemel mõisas olnud teissugune mees, võib-olla siis polekski üldine meelepaha ja viha kasvanud nii valdavaks nagu nüüd. Lõpuks oleneb kõik inimestest.

Aga Kadri, selle toreda ja julge tüdruku surm osutus sääraseks löögiks, et küla jäi leinameeleolus äkki tummaks ja et ta ema, haiglane, põdev Perametsa Juula,

enam ei tõusnud tõvevoodist. Varsti peale tütre matuseid kanti temagi Kaugva kabeliväravaist kalmule. See on nagu mingi paratamatu seadus: ei ole head ilma pahata, ei rõõmu kurvastuseta, mis peab ikka varjama, tasandama, rõhuma.

Aimasin mina ning vahest aimasid mõned teisedki peale Perametsa rahva, kuidas see kõik võis juhtuda — viimane kiri talle läks ju Perametsa rahva ja minu kaudu. Ent kas tohtisime meie kõnelda? Ei, vaikisime nagu kokkuräägitult. Ja kuna sakslastel kiires rabinas puudus aeg ülekuulamisteks ning selgitamisteks — jäigi esialgu kõik niisama. Parun oma poja, tädi ja muude omastega kolis linna, saksa sõdurid kadusid kuhugi teise mõisasse. Moonarahvas hädaldas ja jooksis mööda külasid ringi, kerjates ning mangudes abi, sest neid vaesekesi oli õnnetus tabanud muidugi kõige rängemini: neil puudus nüüd peavari, töö ja leib. Ühekorraga nagu ära lõigatud kõik, mis inimese elamiseks vajalik. Seepärast võtsid mitmed peremehed neid taludesse. Paljud neistki aga kadusid jumal teab kuhu. On palju teisi mõisaid ja töökäsi vajatakse kõikjal. Küllap nad juba kuidagi toime tulevad, eriti nüüd . . .

Jah, eriti nüüd, kus me pole enam sakslaste armust elav talurahvas, vaid vaba ja iseseisev riik!

Vaat see oligi teine suursündmus, mis haaras meie külas nii vana kui noort, sõnaga kõiki, kui ajalehed tulid esimese iseseisvuse-manifestiga ja see vallamajas pidulikult ette loeti.

— Tead, on nii uhke tundmus, et annaks kas või veel paar elajat oma karjast, kas või hobuse tallist . . . rääkis Oru Toomas meilt läbi minnes isale.

Ja isa, see muredest küüru- ning kühmujäänud vanamees vastas:

— Hobuse? Mina annaksin kas või oma mõlemad pojad, et see ikka ja igavesti niimoodi jääks.

Nii arutasid taadid. Neil polnud siis veel aimugi sellest, et minul juba loetud üleskutsed vabatahtlikkude võtmisest Eesti vägedesse ja et otsuski tehtud . . . Esialgu tegi mulle ainult muret, kuhu minna, mida kaasa võtta ja mismoodi vahvalt võidelda. Tõsi küll, ma tunnen vene ja jaapani püssi, seda kuulipritsigi, mille me Ainiga ära peitsime kevadel — aga kas sellest on küllalt, et hakata meie oma riigi, Eesti sõjameheks? Mul on väike hirm ja muregi, et ma ei oska sõdida, kuigi mul jaksust ja ihurammust puudu ei peaks tulema, sest olen oma kuueteistkümne aasta kohta tugev ja pikk poiss, kes peaks igati mõõdu välja andma, ka siis, kui vaja peaks olema rinnad kokku pista kas või täismeestega.

Ent siis tulid ootamatult Ain ja — Perametsa Tõnis. Mundrid jälle uhkelt seljas ja revolvrid vööl. Kihutasid päris kartmata ja avalikult külla sisse ühe kõrvi hobusega, mida juhtis keegi võõras mees.

Kas ma suudan edasi anda seda meeleliigutust, seda valulist rõõmu, mis valdas ema ja isa? Ma parem ei katsugi. Ütlen ainult niipalju, et ema otse põles heameelest ja et isa põrnitses Aini, nagu oleks see teab missuguse hullu julgustükiga hakkama saanud. Ja küllap samasugune olukord tekkis ka Perametsal. Vana Andres olevat isegi nutnud rõõmust. Matta naine ja tütar ükskteise järele maamulda, kuid siis tagasi saada poeg, keda peetud kadunuks — küll see võtab igaühe südame värisema. Pealegi veel sellises olukorras, kus mehed tule-

vad nagu võitjad, oma väe pealikud ja ohvitserid, kelle ees igaüks valmis au andma!

Jah, nii need mehed tulid. Mehed, keda sakslased kevadel ühes punaste maatameestega tahtsid maha põmmutada, kuid kes pääsid õigel ajal jooksu . . .

(Muide, ega nad ise poleks pääsnud . . . Aga mis sellest praegu rääkida! Kadrike lamab kabelis ja mina lähen vabatahtlikult sõtta . . . Vabatahtlikult, näis, mis ütleb ema?)

Ent ma tahtsin ju veel natuke märkida Aini tagasitulekust. Kui teda, vennast, viimati nägin Kaugva kabelipüha puhul, oli ta priske ja punane poiss. Kohe tore tunne, et sul on sihuke vennas. Nüüd on ta aga jäänud kuidagi kinniseks ja kuivaks. Ta pale on tõmbunud kahvatuks ja suu ümber tuksub aeg-ajalt valus joon. Ta silmad pole enam lahked ja naeratavad, neis on karmust, jonni ja pisut hirmutavat halastamatustki. Jah, jonn ei puudunud seal ka varem, kuid see polnud nii kindel, ning karmuski segunes kuidagi ülemeelikusega. Nüüd on ta nagu eht sõjamees kunagi. Käib kangelt ja sirgelt, räägib vähe ja valjult, ning ta mustad juuksed võppuvad imelikult teinekord, kui ta kinnitab oma ütlusi tõsidusega, mis muudab mind otse vaikselt sõnakuulelikuks. Kes teab, mis ta kõik selle sügise ja suvega läbi on elanud! Kuid tore vennas on ta ikkagi. Millal mina kord olen temasugune?

Ta teadis kõik juba meie suursündmustest — Mäemõisast ja Kadrist. Ainult õhkas korra ja tähendas:

— Noh, elame ju kogu aja sõjaolukorras . . . Ei siin pole imestada midagi! Õnn, et teie, kodused, olete mul kõik alles ja terved . . .

Nagu oleks võinud meiega midagi juhtuda! Aga

näe, ta tundis muret, hoolitses meie eestki. Ei muud, kui kena vennas.

Küllap aga Kadri kaotus ongi teinud ta karmiks ja nagu tusaseks. Ainult ta ei taha rääkida sellest. On uhke ja kange, kannatab eneses, lausumata sõnagi. Siiski niipalju vihjas emale, et käinud mööda minnes Kaugva surnuaial sees. Muud ei midagi. Kui ema kippus halama ja pikemalt seletama, põikas vennas uksest välja, jalutades ringi, vahtides nagu uudishimulikult Kirepit ja ümbrust. Imelik, mõtlesin mina, tal peaks ju tuttav ja puha kodune olema see kõik. Ent siis mõistsin järsku, et vennas tahtis varjata oma valu teiste silmade eest. Isegi kutsest Perametsale minna keeldus ta vist samal põhjusel, ei tahtnud nähtavasti jutule sattuda Kadri isaga. Homme läheb ta jälle, jäädes eemale teab kui kauaks. Ja unustab ehk aja jooksul valud ja muredki, kui need on üldse säärased, et neid võidakse unustada.

Püüdsin temaga jutule saada suviste asjade ja metsavaht Sasmini osa üle ta viimases pakkuminekuloos. Ta ainult ümises kurjalt ja tõsiselt, ütles siis pikka:

— Mis sina, poiss, sellest. Sasmini-taolisele koerale oli säärane ots justkui kulunud!

Märkasin ta silmis kurja leeki. Viisin jutu teisale ja küsisin, et kelle vastu nüüd siis õige sõdima hakatakse.

— Ükskõik kelle vastu, vastas ta. — Kõikide nende vastu, kes on hädaohtlikud meie oma riigile . . .

— Räägitakse punastest, on see tõsi, Ain? küsitlesin.

— Punased ja mustad, igasugune rämps tuleb puruks lüüa! hüüatas ta tuliselt.

— Kas meil jätkub jõudu selleks? kahtles isa.

Kuid siis vastas vennas nii tuliselt ja kirglikult, vas-

tas sedamoodi, et ma ta sõnad endale otse igaveseks pähe kinnitasin:

— On silmapilke, kus ei loe arvuline tugevus, vaid südidus, moraalne üleolek ja kindlus oma asjas. Aeg ja asjaolud ise määravad võitja. Iga asja otsustamiseks ja läbiviimiseks on oma ainus õige aeg. Praegune aeg, see on säärane aeg, et meie meestelegi on peale tulnud nagu sünnitusvalud. Kõik on valmis. Ainult mehed sünnitavad asju, teevad tegusid, millest sünnivad riigid ja rahvad . . .

— Sakslasi pole meil nüüd enam vaja nottida, ütlesin muuseas.

— Kurat seda teab, vennas! Neidki on veel maal, teised tikuvad sisse . . . Siin võib tulla nottimist mitut kanti. Ja lõppude lõpuks, igas tapluseski on oma mõnu, oma elamus ja tundmus. Kelle tundmus suurem on, sellele jääb võit. Ma ei tapa, näiteks, hiirepoegagi rukkisalves oma tavalises meeleolus ja tunnetes. Aga kui seisab minu ees mees, kes oma kire ja tundmusega valmis hävitama mind, minu kirge ja tundmusi, võib-olla koos minuga kogu rahva ja selle hinge, — siis ma ei saa teisiti, kui pean ta hävitama ennem, sest minu olemus ja tundmus protesteerib selle vastu olla võidetu . . .

Mulle näis, et isa ja ema vähe mõistsid sest jutust. Pean ütlema, mulle eneselegi ei ole veel praegu kõik päris selge, arusaadav. Kuid see jutt meeldis mulle nagu mõni loetud raamat, otse hullupööra. Samuti kui see, mis Ain vastas isa järgmisele kõhklusele:

— Heakene küll, sõdida ja kiskuda, võita kõik vastased — aga mis saab siis pärast? Kas meie väike rahvas suudab ülal pidada oma riiki?

Ain ainult muigas:

— Küsib siis ema, kes lapse sünnitanud, mis sest lapsest saab — tark, korralik ja teovõimas inimene või kaabakas ja hobusevaras? Ei küsi. Ta lihtsalt armastab ja hellitab oma last, kasvatab ükskõik milleks . . . Ka meil pole vaja küsida praegu, mis tuleb pärast. Meil on nüüd vaja ainult tegutseda, kõik mehed kokku tõmmata ja oma jõud moodustada . . .

Kes meist või kuidas oleks saanud vastu vaielda Ainile? Oleme näinud lühikese aja jooksul vene ja saksa sõjavägesid, oleme igaühe all kannatada saanud oma osa. Ja loomulikult tunnistasime Aini seisukoha otsekohe õigeks. Ainult ema pomises midagi igasuguste sõdimiste ja tapmiste vastu, aga küllap temagi seda tegi rohkem hirmul olles Aini elu kui millegi muu eest. Kui ta veel teaks, et mina kah . . . Mis ta siis küll ütleks?!

Ma ei julge sellest kummalegi hingata . . . Ainult Ain teab. Ja tema ütles ainult kaks sõna, mind ülalt alla mõõtes:

— Noo. Tubli.

Rohkem mitte silpigi. Alles kui me õhtu eeli oma püssid välja tõime peidikust ja kui Ain hakkas kokku sättima kuulipritsi, seletas ta, et minusuguseid olevat paljugi tulemas. Terve hulk koolipoisse Tartust ja teistest linnadest.

See on tore, nii ütlemata uhke! Pagana kahju ainult, et sakslased suvel ära viisid minu võigu, et ma ratsa ei saa sõtta minna nagu mõni kindral. Hobuseid on vanamehel vaja koduste tööde jaoks. Ent vahest siiski saan hobuse talvekuudel? Pole ju suuremaid töid enne kevadet. Kuid seda ma räägin temaga kunagi siis, kui olen juba väes ja mul on munder seljas.

Või kas annavad mulle mundri — ei oska midagi . . ?

Soo. Homme räägin isale ära. Ütelgu, mis tahab, lähen ikkagi . . .

Ah jaa, pidin peaaegu unustama. Täna õhtu eeli, kui parajasti vaatasime oma püsse ja laskemoona, kihutas tugeva idatuulega võidu Mustipalu poole üksik rattsanik. Ma ei tea, kust ma korraga võtsin selle hakkamise ja julguse. Kuid järsku leidsin, et püss on palges ja pauk käis . . . suitsujuga aina taga. Ütlesin Ainile, et proovisin püssi. Tegelikult ma aga sihtisin sakslast . . . See oli minu esimene lask vaenlasele. Ma ei tabanud loomulikult, sakslane kadus metsa. Ent mul oli säärane tunne, nagu oleksin ma juba midagi korda saatnud. Jääks see tunne mul püsima! Ikka niisama vapralt nagu esimest kuuli koduõuelt saates . . . Siis poleks mul põhjust kunagi häbi tunda oma tulevaste kaaslaste ees . . .

Neljapäeval, ... 1918.

Ain võtab mu kohe enesega kaasa! Tuleb siit teisigi poisse!

Olen nii rõõmus ja erutatud, et kohe ei oska enam salatsedagi. Rääkisin isale kõik ära. Ta vahtis mind tüki aega, tusanes nähtavasti natuke, kuid viimaks ütles pikka:

— Vist peab see siis nii olema . . . Jääme emaga kahekesi nagu kaks vana nuia koju . . . Ja kellele mina seda Kirepit siis olen eluaja harinud ja jalale sättinud, kui teiega peaks midagi juhtuma?

— Mis meiega ikka juhtub, tuleme varsti tagasi, lohutasin teda.

Kuid see mõjus vähe. Ta muutus märgatavalt rahutuks. Kui Ain õhtupoolikul saabus Kaugvast ja teatas, et talle antud telefoni teel käsk homme õhtuks kohal olla, hakkas isa pikalt ja laialt pärima Aini kavatsuste ja meie oma vägede seisukorra kohta üldse. Silmanähtavalt tegi teda rahutuks teadmine, et meil pole korralikku väge, pole õiget varustust, et koondatakse lihtsalt omakaitsesalku põhja poole Tartut, korraldama seal vastupanu punastele, kes juba on valgunud Venest Võru-, Petseri- ja Virumaale. Ta muidugi tahaks kõigest hingest, et meie võidaksime, kuid nähtavasti tal puudub julgus sesse uskuda. Peame siis näitama oma taatidele, mis suudame!

Seadsin täna korda oma varustuse: väikese ratsaväekarabiini ja tugevajõulise nagaani. Proovisin märki lasta. Tegin lauatükile sõõri, paigutasin ta ojapervele ja sumasin viis lasku aia tagant. Kolmega neist tabasin sõõri, teised olin kihutanud mättasse. Ain arvab, et see on küllalt hea tagajärg minu kui algaja kohta. Ma ise tahaksin aga nii hästi lasta, et iga kuul jookseks kindlasti märki . . .

Õhtupoolikul vaatasin veel kord koos isaga üle meie viljapeidikud ning muud panipaigad karjamaal ja Mustipalus. Imelik tunne oli kõiki tuttavaid nurgakesi läbi kolades — nagu jätaksid hüvasti nendega. Vaatad ega usu nagu isegi, et varsti-varsti oled hoopis teises paigas, teises olukorras, teistes meeleoludes. Nüüd mõistan ma, miks Ain enne sõttaminekut veel kord tahtis kõike näha ja läbi käia. See tahtmine tekib täitsa iseenesest. Aeg-ajalt libisevad silme eest mööda katkendlikud pildid mitmesugustest sündmustest kodus, varasest lapsepõl-

vest alates tänavuse suveni. On imelik, vaikne ja rahulik meeleolu.

Aga õhtul sõidame! Isa viib meid hobusel otse linna. Emale pole ma ikka veel julgenud rääkida ega räägigi vist enne ärasõitu . . . Kahju on temast, ei taha teda kurvastada.

Imelik, kuidas ühe rõõm võib olla teisele kurvastuse põhjuseks!

Täna on tuuline, vilu ja pilves ilm. Aeg-ajalt poetub hallidest sügispilvedest alla üksikuid harvu lumekiude. Maa on kirju ja külmunud, kõle. Küla elumajade korstnad suitsevad hommikust saadik, köetakse. Ja inimesed käivad juba pihtkasukates. Mina aga tõmban selga oma koolipalitu. See on nagu sinel, pikk, soe ja tugev.

Nii ma lähen, nii ma lähengi . . .

VASTUS PEEBU KIRJALE

Kallis vend vaimus ja tões!

On pisisündmusi ja vaevaltmärgatavaid nähtusi, mis panevad vibreerima meie hinge nagu õrna teraslehekese. Sinu kiri osutus mulle üheks sääraseks, veel rohkem aga nood koltunud lehed, mis Sa olid lisanud oma päevikust.

Sa viskasid kivi ja — minu hinge suikuvad tiigiveed lõid põhjani lainetama. Selle eest olen sulle jäädavalt tänulik, hoolimata asjaolust, et meie vahele on kasvanud teisitiarusaamise aiad ja et ma võib-olla kõiges ei suuda Sind õieti mõista, samuti nagu Sina mind.

Sul on täielik õigus üteldes, et kirjutad nagu maamees. Teisiti Sa ei võikski, ning seda Sinu otsekohesust ja avameelsust hindan ma enam kui muud. Loomulikkus on tänapäeval ka linnas juba suur voorus. Vähemalt on see ideaal, mille poole püütakse, ning pean lisama, üks meie tsivilisatsiooni ehtsamaid ideaale, kuigi teda praegu tunnustavad veel vähesed, kuigi ta pole suutnud veel haarata laiu hulki.

Asudes analüüsima Sinu kirja üksikasjalisemalt, torkas mulle kõigepealt silma Sinu vahettegematu, erinevaid mõisteid ja asju üksteisest mitte eraldav mõtte- ja käsit-

lusviis. Seepärast luba, et lahutan ennem üksteisest mõningad küsimused, kui Sulle nende suhtes teatavaks teen oma ja paljude teiste seisukohad, kes mõtlevad moodsamalt kui Sina, kelle ajud on haaratud mitmesugustest mõttevõngetest nagu vastuvõtteaparaadid raadiolaineist.

Kõigepealt sa esitad küsimuse, milleks võitlesime. Siis mõistad Sa hukka meie senise suhtumise sakslastesse, näivalt nõudes nagu seisukohtade revideerimisele võtmist. Ning lõpuks taunid Sa valitseva usu kui säärase. Järelikult, leian mina, vaatled Sa kolme suuresti erinevat probleemi ühise tervikuna, liitmõistena, mille kõige aluseks Sul näib olevat Sinu isiklik tundmus, äratundmine, vahest ehk ka puudutatud enesetunne, võib-olla isegi päritud vihameel.

Jagaksin arutluse kolme ossa: bioloogiline, sotsioloogiline ja eetiline osa. Ning asuksin vahest esmajärjekorras bioloogilise juurde. Teadlased õpetavad, et igal elusolevusel maailmas on õigus toidule ja kõigele sellele, mis võimaldab äraelamist. Õpetlased ütlevad ka, et looduses on käimas alatine võitlus, kõikide sõda kõikide vastu — bellum omnium contra omnes. Nõudes ja kuulutades vaenu saksluse vastu tuleks Sinu vaatekohast lähtudes samasugust vaenu kuulutada ka kõikide teiste mitteoma tõugu ja päritolu rahvuste vastu. Peaksime end eraldama nagu mesilased tarru oma riiki ja alalõpmata seisma sõjajalal kõige välispoolsega. See aga ei sobi tänapäeva tsivilisatsiooni- ja kultuurimõiste juurde. Rahvad ja riigid on muutunud niivõrd sõltuvaks üksteisest, et igaühele enam kasu toob teisega hea läbisaamine, koostöö kui eraldumine ja vaenlus. See on küll rohkem sotsioloogiline ja võib-olla ka majanduslik küsimus. Kuid jälgigem seda, lähtudes bioloogilisest vaatepunktist. Siis

paistab see palju reljeefsem ning kujukam. Meenuta suuri loomaühiskondi, meenuta mesilasi, sipelgaid ja kas või termiite. Nende kooseluvormid pole ju muud kui algeline kuju inimese poolt loodud nn. tsivilisatsiooni tipust — riigist. Ja need riigid ei võitle üksteisega. Sipelgarahvas ei tunne sõda teise sipelgarahvaga, sama tõugu elusolevusega. Areneb rahulik ligielu ja arusaamine üksteisest. Miks peaksime siis meie, inimesed, olema kultuuritumad mõistusetuks peetud putukaist ning tormama teiste omataoliste vastu vaenu ja vihaga? Nad on samuti inimesed. Targem oleks katsuda sobitada vastastikust koostööd ja viia see tasemele, mis lubaks võimalikult paljudel nii neist kui meist saavutada maksimumi elutarvete nõutamisel, sest lõppude lõpuks seisame ju kõik võitluses ühise suure vaenlase — looduse vastu, mis meile ilma võitluseta, tööta ja vaevata ei võimalda enam äraelamist ega paljunemist ühegi laiuskraadi all. Selle eest oleme aga kõik väljas. Järelikult, ei ole vaja omavahelist võitlust, vaid ühinemist võitluseks ühise eesmärgi saavutamiseks. Nii kõlaks vastus võib-olla bioloogina asja vaadates.

Sotsioloogina tuleb arvestada teisi tegureid. Kui Sa süüdistad, siis tundub, nagu süüdistaksid Sa sakslaste tõugu selles, et nemad on meie maal esinenud hävitajate ja lõhkujatena. Osalt võib Sul olla õigus. Eestlane ehitas ja arendas oma maad oma iseloomu kohaselt kuni sakslaste tulekuni 13. sajandil. Siis purustati kõik, kisti maha ja paisati põrmu eestlase saavutused, omakultuur hävitati sajanditeks. Ning kui me uuesti olime majanduslikult kosumas, et asuda kultuurilisi varasid looma, tulid nad 20. sajandil ning püüdsid jälle kõik segi lüüa, hävitada, lõhkuda, ümber paisata. Ägeda rahvuslasena

ja rahvusliku sotsioloogina asja võttes võib see nii paista. Ent on teisigi lähtepunkte. Vaatamata sellele, et germaanlased on esinenud vandaalidena, jääb neile ometi ses suhtes osa õigust, kui nad toonitavad, et nende tulek Baltikumi on arendanud seda maanurka, on toonud sellele lähemale üldised kultuurivarad. Nende algatusel rakendati siingi mõningad saavutused ja oskused, mida varemalt ei tuntud. Aja jooksul aga koduneti neis niivõrd, et unustati täiesti nende algpäritolu ja nende maaletoojadki. Küllap siis oleme pisut ülekohtusedki, kui toonitame ainult sakslaste negatiivset osa, rääkimata positiivsest.

Ent see pole kõik. Praeguse aja mõtlejail oleks Sinu kibelevaile küsimusile vastus valmis veel teisestki küljest vaadates. Sina kriipsutad eriti alla talumeeste saksavaenlikkust, pead seda tõu- ja pärivusküsimuseks. Luba, et ütlen Sulle üht: talumeeste okupatsiooniaegne saksavaenlikkus oli suurel määral tingitud sellest, et talupoeg kaitses oma vara. Talupoeg oli tol ajal inimene, kes midagi omas. Ja inimene, kes midagi omab, ei nõustu kunagi ega kellelegi loovutama oma varast kas või osakestki vabatahtlikult. Selles mängib tugevat osa egoistlik omandusinstinkt. Omandusinstinkt aga üteldakse olevat kapitalistliku süsteemi sünnitus. Inimene, kes ei oma vara, ei tarvitse ka võidelda selle säilitamise eest. Järelikult, kui tormasime võitlusse nii Sina, mina kui Ain, Su vennas, tiivustas meidki suurel määral omandusinstinkt. Tõotasime iseeneses mitte anda käest seda, mis olid kogunud või saavutanud meie isad, mille saavutamisel ise olime kaasa aidanud. Romantika ja kirg võidelda osutus järelikult kireks kaitsta oma omandust — mille all, nii kummaline kui see ka pole, — tuleb

mõista ka isakodu ja üldse isamaad. Tung vabadusele sisaldas eneses kitsamas mõttes tookord tungi olla oma varade isand, peremees. Vastaks Sinule marksist, ta lisaks veel, et võitlused, millest Sina innustatuna osa võtsid, olid klassivõitlused: kodanliku, s. t. varasid omava klassi võitlus neid mitteomava proletaarliku klassi vastu, kes kippus võimule, ilma et tal oleks olnud ette näidata senisesse valitsevasse kihti pääsmiseks vajalikku pääsetähte — teatavat varandust. Tugevam pool, ja see oli loomulikult kodanlus, pidi võitma, võitiski. Et kodanluses eneses valitsesid vastuolud, nagu nähtub kokkupõrkest Landeswehriga, ei ole uudis. Igas klassis leidub oma vastuolusid.

Ütleksid Sa nüüd, et vale puha, meie ridades võitles ka vaeseid inimesi, kel polnud kaitsta mingit vara ega kodukohta, — siis vastaksin Sulle: iga tugevam rühmitus teatud ühiskonnas kasutab nõrgemat oma huvides, värbides ja mobiliseerides ta kaitsma oma positsioone. Sama nähtus kordus ka tookordseis võitlusis. Pealegi on silmapilke, kus mõni idee massi eriliselt haarab. Ning siin pole tarvis otsida haaravuse põhjust kaugelt. Asjalood seisid järgmiselt.

Kui Ain ja teised temataolised hoolimatult võitlustulle tormasid, siis oli see täitsa loomulik. Need olid mehed, kes harjunud sõdima, kes paljast harjumusest aetuna valmis olid igasugustele vägitegudele, nagu tunnistas Ain ise, et sõda on temas välja koolitanud hasartmängija. Edasi, nad osutusid teiselt poolt inimesteks, kelle elu oli rikkunud pikk sõda, kes noorelt välja kistud neist rööbastest, kus pidi jooksma hakkama nende eluratas. Hingeliselt neist võib-olla paljudki seisid pankroti ja põhjamineku lävel. Neid oli kerge süti-

tada ideega, mis tõotas lunastust, tõotas oma jalgele saamist, üldse tõotas neid peale viimast heitlust tagasi tuua normaalellu, sest ega sõda ja võitlused ei ole lõpuks normaalelu, seda ei talu kaua inimeste iseloom. Ja seepärast olidki nad kohe valmis minema. Nendega seltsis see element, kes igatses pääsu järgmisele redelipulgale, üleminekut proletariaadist kodanlusse. Neist pole kunagi puudu. Lubaduse peale, mis tõotas autasusid, raha ja, peaasi, maad — voolas neid kokku külluses. Säärastest pääsetähe lunastajatest kodanlusse koosnes teine osa võitlejaid. Kolmanda moodustasid meietaolised noorukid, kes haarati kaasa ideest, vaimustusest, romantikast — sest noorurid on tavaliselt idealistid ja romantikud. Sealjuures aga ka tublimad võitlejad, meelsuses kindlamad sõdurid.

Nagu näed, romantika jääb kolmandale kohale, sulab lumena realistliku vaatluspäikese teravate kiirte all. Maailmas on kainele vaatlejale üldse väga vähe romantikat, kui mitte arvestada erandnähtusi, nagu sõjad ja võitlused.

Realistina asju edasi vaadeldes peaks lisama veel sedagi, et kogu suuremat osa inimkonda ja maailma praegusel ajal valitseb omandusinstinkt — kapitalism. On osa inimesi, kes ei tunnista mingit kodumaad. Nimelt seepärast, et kapitalil puudub kodumaa. Ta on kõikjal ühteviisi võimas. Niihästi suurlinnade börsidel kui ka Sinu isakodus või Sinu isiklikus talus, praegusel juhul, sest sealgi pole Sa ise pärisvalitseja ja peremees, vaid Sinu üle valitseb Sinu isa kogutud varandus, Sinu talu elus ja elutu inventaar, Sinu põllud ja hooned, sõnaga, asjad, mida Sa omad. Näiliselt käsutad küll Sina neid, kuid tegelikult on nad Sinu isandad. Sa ei või mi-

dagi tegemata jätta, mis seisab nende huvides, sest siis kaotaksid Sa nad. Sul oleks aga neist kui kättevõidetud elutingimusist kahju loobuda.

Järelikult tuleb ära oodata arengu tulemus: kas inimene suudab täitsa vabaneda omandusinstinktist või mitte. Senikaua kui teda käsutab omandusinstinkt, pole ta kuskil ega kunagi vaba sõna otseses mõttes.

Mis puutub probleemi eetilisse külge, siis olen selle juba osaliselt vastanud eelöelduga. Tahaksin lisada vaid veel niipalju, et usk, mis õpetab ainult sõnakuulmist, ei ole tõepoolest iseseisva inimese, valitseja usk. See on feodaalaja pärimus ning mida varem sest vabaneme, seda õnnelikumad, tugevamad ja teovõimsamad oleme. Ristiusu põhiolemuseks on sund, õieti käsk sõnakuulmisele. Seega, võttes asja Sinu, minu või mõne kolmandagi seisukohast — meile ei suuda ta pakkuda lohutust. Ent uus usk, uus lunastusidee arvatakse ju seisvat selles, et kogu inimkond maailmas pöördub ühinedes võitlusse looduse vastu, et enesele võimalikult palju kätte võidelda hüvesid, mida pakub loodus ja mida igatseb iga elusolevus. Lihtsalt — ühinemises, solidaarsuses, vennaarmastuses öeldakse peituvat algmed uue usundi tekkimiseks. Millal see tekib või tekkida võib, on iseküsimus. Kindlasti mitte niikaua, kui maailma juhib egoistlik omandusinstinkt ja kui kestab kõikide sõda kõikide vastu. Ennem tuleb lahendada see ebanormaalne seisukord, siis vast suudetakse asuda looma ka midagi kõlblalt täitsa uut ja senitundmatut.

Siingi seisame teatud läbivõitlemise ees.

Sinu kiri on kohati kaebav, eleegiline, eriti ses osas, kus küsid, milleks langes siis Sinu vennas? Luba enesele minu poolt ütelda niipalju, et Ain ja temataolised

tormasid andma kõike, mis neil oli, riigile ja rahvale — kui me Sinu seisukohast räägime. Nüüdsed uued ja pealekasvanud kodanlased igatsevad aga peaasjalikult saada, võtta. Kellelt? Iseenestelt, sest me ise oleme praegu riik ja rahvas. Tookordne tundmus on neile ja võib-olla meile kõigile võõraks jäämas, surnud. Selle tundmuse võrra oleme vaesunud, kuigi võib-olla rikastume maiste varade poolest.

Taas rikastuda tundmustega, kas või tolle ainsagagi, tähendaks taas valmis olla ohvriks, kannatusteks, võitlusteks. Ning seda me õieti vajamegi.

Ka Sina, vennas. Sest Sinagi kaalutled veel liiga maiselt, omakasupüüdlikult. Ent Sinu kirjast helises minule vastu siiski teatud tundeline alatoon, mis kantud suurest kirest ja jõust. Ning see haaras mind kõige sügavamalt.

Võib-olla kujuneb Sinustki tulevikus üks neid uusi inimesi, jõuliste tundmuste ja tervete meeltega, kellede järele igatseb praegu maailm. Võib-olla . . . Oleme ju tühised tööriistad kõiksuse suure sepa käes.

Mõttevend.

HIND KR. 2.90